راهنمای

گنجینهٔ قرآن

درموزهٔ ایران باستان

تهران - فروردین ۱۳۲۸

تاریخی در موزهٔ ایران باستان

آغاز نمایشگاه
پایان نمایشگاه
خط سیر بازدید نمایشگاه قرآنها
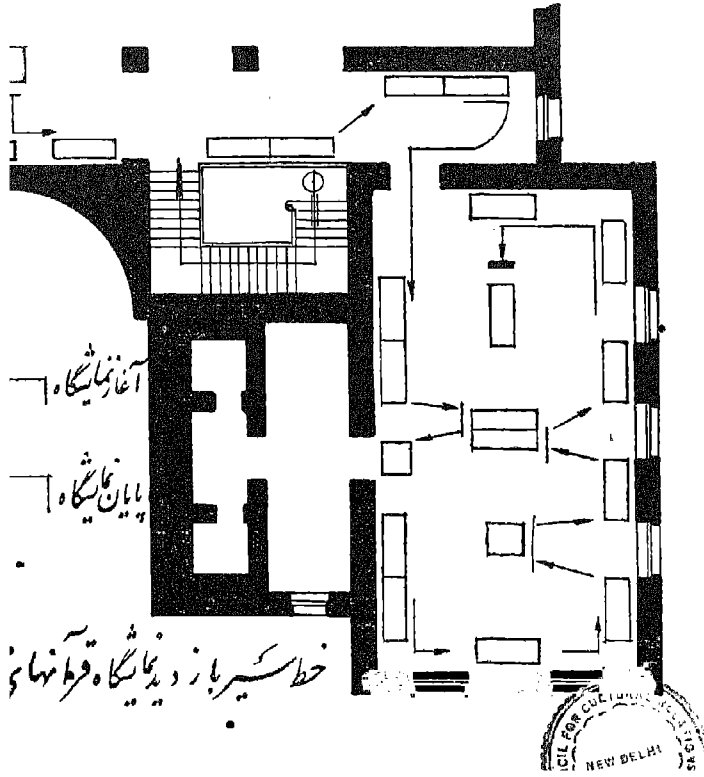
راهنمای

گنجینهٔ قرآن

درموزهٔ ایران باستان

تهران - فروردین ۱۳۲۸

مقدّمه

تیمّنا باسمه سبحانه

فضلا من ربّك ذلك هو الفوز العظيم

تفضّل کاملی که پروردگار تعالی، چندی پیش از افتتاح گنجینهٔ قرآن بارفع قران، ازوجود شاهنشاه محبوب، نسبت بملت پاك نهادوکشور باستانی ایران، نشان داد و مقارن بودن افتتاح گنجینهٔ قرآن باابتدای سال ۱۳۲۸، بوزارت فرهنك حق، میدهدکه آغازسال نورا برای مرزوبوم تاریخی ایران، بیش از پیش بفال نیك گرفته امیدوار باشدکه هم میهنان عزیز سال جدید را باخوشی وموفقیت کامل بسر برند ودرسایهٔ ایمان مطلق بفضل الهی واتکاء باحساسات ملی مشترك، در راه آبادانی ایران و بهترساختن روزگارخویشتن، گامهای مفید ومؤثر بردارند ومقامی را که مدّت شش هزارسال، درتاریخ وفرهنك جهان، بحقّ دارا شده اند بهتر بجهانیان بشناسانند.

وزارت فرهنك بنوبهٔ خود با امیدواری باینکه ترتیب گنجینهٔ قرآن، درنیل بمقصود فوق تاحدّی مؤثر افتدوهمچنین گوشه‌ای ازسهم ایرانیان را درفرهنك وتمدّن اسلام آشکارسازد، آمادگی این گنجینه را برای ملاحظهٔ عموم علاقمندان ایرانی و خارجی، باخرسندی کامل تلقی نموده مناسب میبیندکه درآغازرساله‌ای که برای این گنجینه تدوین شده‌است، نکاتی چند ذکر نماید:

ارتباط معتقدات مذهبی باتجلّی صنایع ظریفه ازلحاظ اینکه مبنای

جلوه‌گاه مقدّسی برای ارائهٔ ذوق و هنر خود دانسته ، آنچه حدّ اعلای ایمانش بوی حکم میکند درخلال صفحات وسطور نسخه‌های خطیّ قرآن مجید بمنصهٔ ظهور میرساند و مجموعهٔ قرآنهائی که اکنون درموزهٔ ایرانباستان جمع آوری وچیده شده برای ارائهٔ قسمتهائی ازاین تجلیّ ایمان توأم باهنر میباشد .

باید دانست که فکر ترتیب مجموعهٔ حتی المقدور کاملی ازقرآنهای تاریخی ونفیس ایران که اکنون بنام «گنجینهٔ قرآن» معرّفی میشود و برای دیدار مشتاقان واستفادهٔ علاقه مندان درموزهٔ ایرانباستان نهاده شده است، از چندی قبل بمیان آمد و وزارت فرهنگ از ابتدای امر ، بمحض اینکه پیشنهاد انجام چنین خدمتی ازطرف ادارهٔ کلّ باستانشناسی عنوان گردید، باکمال خوشوقتی آنرا تلقی و عملی ساختن آنرا تأکید نمود و بیش از یکسال است که مقدّمات اینکار، یعنی جمع آوری وامانت گرفتن نسخه‌های مورد احتیاج ازمحلهائی که خواستند و توانستند دراین خدمت مفید ملی و مذهبی همکاری کنند و تنظیم آنها وبمعرض نمایش گذاردن هرکدام در محلّ مناسب و همچنین تهیه وچاپ رسالهٔ جامع و مفید مربوط بآن در دست انجام میباشد .

درخلال این مدّت ،بسیاری ازدوستداران واقعی وآشنایان حقیقی فرهنگ کهن سال ایران، براثر اطلاع ازقصد چنین اقدامی علاقه واشتیاق کامل خودرا باجرا شدن این نظر اظهار میداشتند و مخصوصاً مناسب میداند تشویق و تحسین فراوان جناب آقای علی اصغر حکمت را که خدمتشان بفرهنگ ایران برعموم روشن بوده موزهٔ ایرانباستان هم یکی

هردوقسمت ازعالم معنی وراز آفرینش سرچشمه میگیرد، امری نیست که تازگی داشته باشد.

همه میدانند که صنعتگران قدیم بهترین شاهکار های خود را در ابنیهٔ متبرّك و ساختمانهای مذهبی بوجود آورده‌اند و بهمان درجه که معتقداتشان بمبانی مذهب خویش قویتر بوده، لطائف صنعتی و بدایع هنری بروز داده اند که روز بروز بیشتر طرف تحسین واعجاب مردم صاحب نظر واهل معنی قرار گرفته ومیگیرد.

درخشانترین ادوارپیشرفت صنایع، زادهٔ ازمنه ایست که صنعتگران درطریق پیروی از دین و آئین خود استعداد خدا داد خویشتن را بحدّ کمال نشان داده اند و یادگارهائی بجا گذارده اند که جز ایمان کامل و حالاتیکه بصاحبان ایمان دست میدهد، هیچ عامل دیگر چون پول یا قدرت وامثال آن، هرگز نمیتواند منشأ بوجود آمدن چنین آثاری باشد.

باتوّجه بمقدمهٔ اجمالی فوق طبیعی است ملتی چون ملت ایران، دارای سابقهٔ تمدّن چند هزار ساله، که صنعت وهنر از قدیمترین ادوار باستانی درسرشت وی جای داشته وآثارصنعتی چندهزار سالهٔ او دنیائی‌را بخود متوّجه ساخته است، هنگامیکه بدین مبین اسلام درآید تاچه حدّ استعداد صنعتی خویش را درآثار و ابنیهٔ اسلامی بروز خواهد داد وچه بدایعی بوجود خواهد آورد وکسانیکه با تاریخ تمدّن اسلام سر وکار دارند تأثیرصنایع ایران را بخوبی درآثار اسلامی میدانند وذکر آن دراین‌مورد مناسبت و ضرورتی ندارد، تنها باین نکته اشاره مینماید که البته چنین ملتی کتاب آسمانی دیانت اسلام را هم، مانند سایر مظاهر این آئین پاك

ذکر این مطلب بمورد است که، قسمت اعظم مجموعهٔ متعلق به موزهٔ ایران باستان از آستانهٔ شیخ صفی الدین در اردبیل بتهران، انتقال یافته و اکنون برای نخستین بار بمعرض نمایش گذارده میشود.

آقای دکتر مهدی بهرامی استاد باستانشناسی دانشگاه تهران و موزه‌دار موزهٔ ایرانباستان در قسمت اوّل این رساله، طی مقالهٔ جامعی، موضوع تدوین قرآن مجید و مقام آنرا در تاریخ خطّ و تذهیب و جلد مورد مطالعه قرار داده اطلاعات مفیدی دربارهٔ نام و نشان و هنرمندانیکه نمونهٔ کارشان در گنجینهٔ قرآن دیده میشود، ذکر نموده اند.

آقای دکتر مهدی بیانی رئیس کتابخانهٔ ملی مشخصات و ممیزات مربوط بهر یك از ۱۰۷ شماره قرآن یا قطعه‌ای از قرآن فوق الذکر را بطرز شیوا با خبرگی و استادی که در این فنّ دارند، باطلاع خوانندگان محترم میرسانند و باتوجّه باینکه کار نسخه‌های نفیس و تاریخی قرآنهای موجود باوظائف موزه و کتابخانه هردو ارتباط دارد، جای بسی خوشوقتی است که رسالهٔ حاضر بشرح فوق از طرف متصدیان هردو قسمت تهیه و در ترتیب گنجینهٔ قرآن همکاری و تشریك مساعی لازم معمول شده است.

باید دانست که هرچند در تنظیم گنجینهٔ قرآن درجهٔ قدمت وسیر تاریخی قرآنها رعایت گردیده است؛ لکن برای رعایت تناسب بزرگی و کوچکی قطع قرآنها و نکات دیگری از این قبیل درپاره‌ای موارد، چیدن قرآنها در قفسه‌ها باشمارهٔ ردیف آنها تطبیق نمیکند، چنانکه قرآنهای کوچك را عموماً دردو قفسهٔ وسط تالار آخری گنجینه نهاده اند و صفحات بزرگی که بدیوار نصب گردیده‌یاقرآن بزرك شماره ۵۹ و پردهٔ مشحون بآیات قرآن وسی جزوه‌های

ازتأسیسات زمان وزارت فرهنك ایشان است برای ترتیب گنجینهٔ قرآن درا ینمورد ذکرنماید وچون معزّی الیه، خود دربارهٔ تاریخ قرآن دست بکار تألیف گرانبها ومشروحی میباشند، یقین است که باانتشار آن قدم مفید ومهم دیگری هم ازاینراه بفرهنك میهن خویش خواهند فرمود.

باتوّجه بمقدمات فوق اینك که خوشبختانه ترتیب **گنجینهٔ قرآن** درموزهٔ ایرانباستان بمرحلهٔ عمل درآمده است، وزارت فرهنك ازهمکاری وتشریك مساعی مقامات واشخاصی که درپیشرفت این منظور کمك نموده اند صمیمانه اظهار خوشوقتی وسپاسگزاری کامل مینماید.

همانطور که در فهرست راهنمای گنجینهٔ قرآن ملاحظه میشود تعداد ۱۵۷ شماره قرآن باقطعات قرآن موجود درگنجینهٔ مزبور شامل چهل وشش شماره متعلق بکتابخانهٔ سلطنتی ونه شماره متعلق بکتابخانهٔ ملی و هفت شماره متعلق بآستانهٔ حضرت معصومه سلام الله علیها وشانزده شماره متعلق بکتابخانهٔ آقای حاج حسین آقا ملك ویك قرآن متعلق بآستانهٔ حضرت عبدالعظیم(ع) وچهارشماره متعلق بآستانهٔ شاه نعمت الله ولی درماهان ودو شماره قرآنهای متعلق بموزه جدید التأسیس اصفهان درکاخ چهلستون، که ازقدیم الایّام هم درعمارت چهلستون قرارداشت وپنج شماره متعلق بموزهٔ پارس میباشد که یکی ازدومجلد قرآن بزرك متعلق بدروازهٔ قرآن هم جزو آن است ویك شماره متعلق بآقای دکتر مهدی بیانی ویك شماره نیز متعلق بآقای مهندس عباس مزدا میباشد وبقیه یعنی شصت وپنج شماره دیگر ازمجموعه متعلق بموزهٔ ایرانباستان انتخاب و در گنجینهٔ قرآن نهاده شده است وباتنظیم آنها سیرتاریخی قرآن ازلحاظ تکامل خطّ وتذهیب وتزیین وتجلید ازقرن سوّم هجری تاقرن اخیر بخوبی نموده شده است.

قسمت اول

تدوین قرآن و مقام آن در تاریخ

خط و جلد و تذهیب

بقلم

آقای دکتر مهدی بهرامی

استاد دانشگاه ـ موزه دار موزه ایران باستان

کوچك ونظائر آنها ، ازنظررعایت تناسب درمحلی که شایسته بنظرمیرسید ، قرارداده شده است و با توجه بدین مراتب ، رعایت نمودن شمارهٔ ترتیب درتمام موارد عملی نبوده است .

انجام این خدمت یعنی ترتیب گنجینهٔ قرآن یکی از خدمتهای فراوانی است که مؤسساتی چون موزهٔ ایرانباستان و کتابخانهٔ ملی برای عملی شدن آن اهتمام میکنند وبسیاری خدمتهای بزرگتر و شایسته تر نظیروغیرآن وجود دارد که بواسطهٔ فراهم نبودن مقتضیات تا کنون توفیق انجام آن حاصل نشده و وزارت فرهنك امیدوار است بتدریج با فراهم ساختن مقتضیات مزبور که دردرجهٔ اول افزایش اعتبارودرعین حال **رفع محدودیتها و اشکالات اداری ومالی میباشد** تسهیلات بیشتر درانجام وظائفیکه اینگونه مؤسسات علمی وفنی برعهده دارند بوجودآورد وبدینطریق ثمرهٔ بیشتر، درراه خدمت بفرهنك کهن سال میهن عزیزما ایران حاصل نماید.

درخاتمه ، ضمن امیدواری بموفقیتهای بیشترآینده ، لازم میداند از مساعی کلیه کارکنان ادارهٔ کل باستانشناسی و موزهٔ ایرانباستان وآقای رئیس کتابخانهٔ ملی ، برای ترتیب گنجینهٔ قرآن وتهیهٔ این رساله و همچنین از همکاری ذیقیمتی که آقای احمد سهیلی مدیرداخلی کتابخانهٔ ملك دراینمورد بعمل آورده‌اند ونیز اززحمات چاپخانهٔ بانك ملی ایران درچاپ این رساله منتهای امتنان وخوشوقتی وزارت فرهنك را اعلام نماید .

وزیر فرهنك

دکتر عبدالحمید اعظمی زنگنه

بسم الله الرحمن الرحیم

تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا

از اینرو درس دینی که امروز در ضمن تماشای قرآنهای مختلفی که در موزه ایران باستان بمعرض نمایش گذارده شده است . بمراتب مهمتر از آشنائی بمزایای صنعتی آنهاست در صورتیکه متن آن حاوی آیات الهی است که بزبان عربی تقریر شده است .

« تلک آیات الکتاب المبین انا انزلناه قرآناً عربیاً لعلکم تعقلون »

کسانی که از طریق تذهیب و تزیین در صدد تجلیل و تکریم آن برآمده اند البته بمضمون آیهٔ که در وصف نسخه آسمانی قرآن شرف نزول یافته پی برده اند «**فی صحف مکرمه مرفوعه مطهره بایدی سفره کرام برره**» نام قرآن بمعنای خواندن (ازماده قرأ) یا ازحفظ خواندن وجمع کردن و بیان کردن ظاهراً از واژه سریانی قریانا اشتقاق یافته که درضمن قرآن درمعنای اصلی آن نیز تغییراتی روی داده است بسیاری ازلغات دیگر بزبان سریانی نیز درکتاب مبین مفهوم اصلی خودرا از دست داده است . مانند **فرقان** که بمعنای تشخیص دادن واختلاف گذاردن درزبان سریانی استعمال شده و در قرآن بجای آیات منزله یا مرادف با کتاب کریم آمده است و فقط در معنای پیروزی و صلح با ریشه سریانی خود گاهی مطابقه میکند.

علماء مسلمان طرفدار زیاد ندارد مورد پسند محققین جدید است[1] وخاصه آنکه از یکطرف افراط مسلمین در امی بودن حضرت رسول (ص) متکی بر تعصبات دینی بوده وعمداً برخلاف شواهدیکه در کتاب کریم دیده میشود آنرا تعبیر کرده‌اند درصورتیکه درآیاتی مانند «**منهم امیون لا یعلمون الکتاب الا امانی**» مسلم است که منظور ازلفظ امی آشنا نبودن بکتب ونوشته‌های دینی است و بس. از طرف دیگر درضمن بررسی فهرست‌های مختلف قرآن که در تواریخ نام ونشان آنها باقی مانده است یك اصل را میتوان مسلم دانست که در بین آنها و فهرست مصحف عثمان شباهت کامل وجود دارد واگر درشمار تعداد سوره یادرتقسیم جزوات باهم اختلافی دارند بطورکلی این تفاوت ناچیز بوده و آنرا نمیتوان ملاك نظم و ترتیب جدیدی دانست مثلاً درقرآن منسوب به ابی‌بن‌کعب اضافه بر ۱۱٤ سوره معمول درقرآن عثمان دو سوره قنوط(**سورة الخلع و سورة الحفد**) نیز دیده میشود که ازحیث سبك باقرآن اختلاف دارد ونمیتوان بسهولت آنها را درشمار آیات

---

(۱) در میان مؤلفین شیعه مشهور است که پس از وفات حضرت رسول (ص) آیات قرآن که برروی برگ درخت و پارچه ابریشمی وچرم نوشته شده بود در زیر بالش حضرت گرد آمده و از روی آن مدارك حضرت امیرالمومنین علی علیه‌السلام نسخه اصلی قرآن را تهیه نموده است(کاشانی الصافی ص ۹).

دانشمندان اروپائی وامریکائی که پس ازتولدکه موضوع تاریخ تنظیم قرآن را مورد مطالعه قرار داده اند ازروی متن قرآن شواهدی بدست آورده‌اند که قسمت مهم آیات قرآن درتحت نظرحضرت پیغمبر(ص)تنظیم یافته است واگر بخشی ازقرآن بطور کامل بنظر حضرت نرسیده علتش وفات ناگهانی حضرت بوده و چون این امر بیشترازمطالعه خود قرآن استنباط میشود بنا براین جانشینان حضرت پیغمبر(ص)ودیعه الهی‌را عیناً ضبط نموده‌اند. برای شرح مبسوط این موضوع رجوع شود به (نولدکه شوالی تاریخ قرآن)

(بقیه پاورقی درصفحه ٤)

الف ـ تنظیم قرآن

قرآن از کتب دینی است که از حفظ خواندن آن همیشه نزد مسلمین مطلوب بوده است وآیات آنرا درزمان کودکی میآموخته ومیآموزند تابرلوح خاطرنقش بسته وهرگز ازیاد نرود. حضرت رسول(ص) نخست کتاب خودرا از راه تکرار بهصحابه آموخت و پس از وفات ایشان تاامروز دردنیای اسلام بهمین منوال پایدار ماندهاست راجع بزمان وطرز تدوین قرآن روایات مختلف نقل شده بزعم بعضی از مورخین حضرت پیغمبر (ص) چند نفر کاتب وحی داشته و از همه مشهورتر حضرت امیرالمومنینعلیعلیهالسلام. زیدبنثابت (وفات ۴۸ هجری) اُبی بن کعب (وفات ۲۹ هجری) عبدالله بن مسعود (وفات ۳۲ هجری) سالم بن معقل (وفات ۱۲ هجری) ابوموسی الاشعری (وفات ۴۲ هجری) میباشند که در حین نزول آیات حضور داشته و آنها را یادداشت میکردند و حتی گفته شده که محل نوشتن هرآیه را خود حضرت تعیین مینمودند[1].

بهمین مناسبت پس از وفات ایشان قسمت مهم قرآن تنظیم شده وجانشینان حضرت بسهولت میتوانستند آنرا مرسوم بدارند و اگر اختلافی دربین صحابه برسر تدوین قرآن باقی مانده بود تنها مربوط بسورههائی است که در پایان زندگانی حضرت شرف نزول یافته است این عقیده که درمیان

(۱) اذا انزل علیه الشیٔ [کان] یدعو بعض من یکتب عنده فیقول ضعوا هذهالایة فیالسورةالتی یذکر فیها کذا ضعوهافی کذا وکذا... رجوع شود به تفسیر ترمذی طبع دهلی ۱۳۱۵ هجری ج دوم ص ۱۳۴.

قرآن اصلی شیعیان را نقل نموده مع التأسف در نسخه هائیکه که از کتاب ابن ندیم بطبع رسیده قسمت مربوط به‌ترتیب سوره حذف شده است [١] ولی از حسن اتفاق نولدکه آنرا درکتاب یعقوبی یافته و انتشار داده است [٢] که ما از ذکر آن دراینجا خودداری نموده و بهمین نکته اکتفا میکنیم که درشماره اجزاء وتقسیم سوره‌های این قرآن ازبرنامه مصحف رسمی عثمان استفاده شده است وبهمین مناسبت چندان مورد اعتماد نمیباشد. امر قابل توجه اینکه امروز در نمایشگاه تهران چندین قرآن منسوب بخط ائمه مشاهده میشود ومیتوان بسهولت بوضع سوره‌های آنها پی‌برد ولی برخلاف انتظار هیچیك از آنها با آنچه که یعقوبی گفته شباهت نداشته بلکه همه بطرز قرآن رسمی عثمان تنظیم یافته است.

بهر حال موضوع جمع آوری قرآن در زمان حضرت رسول (ص) مورد توجه برخی ازمؤلفین اسلامی نیز بوده وگذشته از پیروان دین شیعه ازمیان اهل تسنن نیز اشخاصی مانند ابن سعد خود را درزمره طرفداران این عقیده آورده‌اند [٣].

راجع بعلت و طرز تهیه نسخه که اکنون دردنیای اسلام برسمیت شناخته شده وامروز متداول است ابن‌اثیر وبسیاری ازمورخین گفته‌اند

---

(١) الفهرست ص٤٢.

(٢) نولدکه شوالی ـ تاریخ قرآن ج دوم ص ١٠ ـ پس از او دکترجفری دوباره موضوع نسخه مصحف علی (٤) را مورد بررسی قرار داده است.
Dr. A. Jeffery. op. cité. P. 183-192

(٣) چنانکه ابن سعد درکتاب طبقات فصلی بعنوان من جمع قرآن فی عهد رسول ذکر کرده است.

رجوع شود به‌کتاب ابن سعد ـ طبع شوالی ص١٠١ وهمچنین اتقان ص ٧٢.

قرآن محسوب داشت [۱] و در نسخه منسوب به عبدالله بن مسعود نیز جهات مشابهت باقرآن عثمان زیاد میباشد [۲] ولی قرآن منسوب بحضرت امیرالمومنین علی علیه السلام (وفات در سال ٤٠ هجری) که بنا بروایات حضرت پیغمبر (ص) آنرا باو سپرده بود وبدستور خود حضرت جمع آوری و تنظیم نموده مهمترین نسخه ایست که در برابر قرآن عثمان اثرآن در تواریخ خاصه نزد شیعیان باقیمانده است [۳] ابن ندیم که خود بمذهب شیعه معتزلی ایمان داشته درکتاب الفهرست حضرت علی ع را در شمار کسانی ذکر کرده که درزمان حضرت رسول (ص) بجمع آوری قرآن پرداخته اند و بمتابعت گفته ابن منادی قرآن حضرت علی بن ابیطالب ع را قدیمترین نسخ قرآن دانسته است و یك نسخه ناقص آنرا نزد ابی یعلی حمزة الحسنی پیش از سال ۳۷۷ زمان تألیف کتاب الفهرست دیده است و از روی آن ترتیب سوره‌های

(بقیه پاورقی ازصفحه ۳)

T. Noh. Noldeke F. Schwally
Geschichte des Qoran, 2 aufl. Leipzig 1929

وهمچنین تفحصات پرفسور تری Torrey در دانشگاه یال و دکتر Belle ازدانشگاه ادنبورگ دراینخصوص قابل توجه میباشد .

Arthur Jeffery materials for the History of the text of the Quran Leiden 1937 P.5

(۱) ابن الندیم کتاب الفهرست طبع قاهره ۱۳٤۸ ص ۲۷ ، اتقان ص ۱۰

(۲) راجع بمقایسه قران عثمان باسایر نسخ رجوع شودبه (نولدکه شوالی) . تاریخ قرآن ج دوم ص ٤۷ - ٤۲ .

(۳) ابن سعد طبقات طبع شوالی ج دوم ص ۱۰۱ . درکتاب المصاحف تألیف ابوبکرعبدالله بن ابی‌داود سلیمان بن الاشعث السجستانی (طبع دکتر جفری ۱۹۳۷ لندن) ص ۱۰ عبارت زیر خوانده میشود **لما توفی النبی صلی الله علیه وسلم قسم علی ان لایرتدی برداءالالجمعه حتی یجمع القران فی مصحف .**

این واقعه ازلحاظ حفظ قرآن چندان مهم نبوده است ونمیتوان آنرا موجب تشویش و نگرانی خاطر خلیفهٔ اسلام دانست[۱].

ثانیاً - در صورت صحت نگرانی ابوبکر و دستور بجمع آوری قرآن معلوم نیست بچه علت زیدبن ثابت آنرا روی صحیفه‌های غیرمرتب پاك‌نویس نموده و هیچ توجهی به‌نظم سوره‌ها نداشته است - درصورتیکه بنابروایات عدیده حضرت رسول(ص) درزمان حیات خویش لااقل به نظم سوره های مطول موفق آمده بود بعلاوه درتواریخ بالصراحه گفته میشود که درزمان عثمان همان قرآن زید را استنساخ نموده و مواظبت قراء مختلف بیشتر به تصحیح آن معطوف گردیده است - بنا بر این ناچار ترتیبی در کار بوده است .

ثالثاً - چون منظور ازجمع آوری قرآن جلوگیری از انحطاط دین اسلام ورفع اختلافات بین مسلمین بوده است پس ازتهیه آن لازم بود که بلافاصله آنرا برسمیت بشناسند واگر عمر کوتاه خلافت ابوبکر برای انجام آن کافی نبوده در زمان خلافت عمر بخوبی این امر امکان پذیر بوده است و معلوم نیست بچه مناسبت قرآن‌را تاپیش اززمان عثمان دردسترس عموم مسلمین قرار نداده‌اند.

باری دومین نسخه قرآن همانست که بامر عثمان تدارك شد. وعموم مورخین صحت تاریخی آنرا تصدیق نموده اند . و چنانکه گفتیم این صمیم خلیفه بمنظور رفع تعصبات محلی نسبت بانتخاب نسخه که در هر

(۱) L. Caetani, Annali, dell Islam vol II P. 231. 739. 754.

که چون درغزوه یمامه (درسال ۱۲ هجری برعلیه پیشرفت قرآن جعلی سلیمه) بسیاری از قراء قرآن بقتل رسیده بودند پس از وفات حضرت رسول(ص) بیم آن میرفت که کتاب مبین مورد تحریف و دستخوش تفسیرات مغرضین واقع شود ازینرو عمر اهمیت موضوع را بابوبکر گوشزد کرده زیدبن ثابت را بجمع آوری قرآن بازداشتند، یادداشت هائیکه ازقرآن درخانه پیغمبر(ص) باقیمانده بود همه برروی قطعات پوست (رقاع اجلاد) سنگ (لخاف) یابرگ درخت خرما (عسب) استخوان شانه حیوانات (اکتاف) و دنده آنها (اضلاع) وچرم (ادیم) نوشته شده وجمع آوری آنها بزحمت زیاد میسر گردید[1] زیدبن ثابت قرآن خود را با دقت کامل روی اوراق مجزی از هم و بدون مراعات هیچگونه نظم و ترتیب سوره تهیه نموده نزد عمر آورد، این قرآن بمنظور استفاده شخصی عمر نزد دخترش حفصه باقی بود تاوقتیکه عثمان درصدد تنظیم قرآن رسمی اسلام برآمده نسخه زیدبن ثابت انصاری را مأخذ کار قرار داد.

بنا براین اولین نسخه قرآن در زمان خلافت ابوبکر بسعی عمر و بدست زیدبن ثابت تهیه شده است ولی این روایت را میتوان از چند لحاظ مشکوك دانست.

اولاً - درمیان صحابه حضرت رسول (ص) که دریمامه بقتل رسیده اند اکثریت با اشخاص جدیدالاسلام بوده و چنانکه لئون کتانی نشان داده

(۱) این اثیر. کامل ج سوم ص ٤٢ (**فجمعه من الرقاع و العسب و صدور الرجال**).

ابن ندیم فهرست ص ٣٦ - ٣٧ - سیوطی - اتقان ص ٧٢ ابن خلدون ج دوم ص ١٣٦.

قابل قبول دانست[۱] ولی نسبت بچگونگی تهیه آن اطلاع درستی در دست نیست ونمیدانیم که تاچه اندازه اشخاص نامبرده که هریك مشاغل عمده برعهده داشته‌اند تن بتهیه رونوشت ازقرآن داده باشند ودرصورتیکه منظور اصلی همان تدارك رونوشت بوده . بچه علت بخوش نویسان وقت مراجعه نشده است .

بنا بمفاد روایات مشهور توجه عثمان مخصوصاً نسبت به لهجه قرآن معطوف گردیده است و بدین سبب سه نفر از قبیله قریش را در انجمن شرکت داده و متابعت از لهجه (لسان) قبیله قریش را بایشان توصیه کرده است یا بعبارة دیگر خواسته‌اند بدین وسیله لهجه اصلی قرآن حفظ شود در صورتیکه آیات الهی بهیچوجه تابع لهجه و تلفظات محلی نبوده بلکه بعربی فصیح برپیغمبر (ص) نازل شده است ومقام آن بالا تر از آنست که آنرا دستخوش چنین قیودی بدانیم بنابراین کسانی میتوانستند قرآن را بخوانند و بنویسند که بمزایای فصاحت و بلاغت آن پی برده ـ معانی بلند پایه آنرا درك نموده ونکات مربوط بقواعد زبان وخط عربی را آموخته باشند .

راجع بتمایل عثمان نسبت به نسخه ثابت که آنرا میتوان مصحف مدینه نامید نیز دلیل کافی نداریم وبنابروایتی که مترجم تفسیر طبری آنرا معتبر شمرده مصحف اُبی بن کعب برسایر نسخ رجحان داشته است «هیچ مصحف نیافتند درست تر ازآن وامیرالمؤمنین عثمان ازآن نسختی برداشت»[۲] خاطره ضعیفی که ازاین امر مهم تاریخی باقی مانده درمیان مسلمین بارها مورد انتقاد قرار گرفته است و عدم اطمینان خودرا نسبت برفتار عثمان

---

(۱) ابن اثیرکامل ، ج I ص ۴۲ ابن خلدون ج II ص ۱۳۵ طبری ــ تفسیر ج I ص ۱۰ وغیره .

(۲) رجوع شود به نسخه خطی کتابخانه سلطنتی ج ۱ ورق ۲ .

بخشی ازکشورهای اسلام معمول بوده وجلوگیری ازافراط مردم درمقایسه بین آنها اتخاذ گردیده است بنابروایت مشهور حذیفه در ضمن لشکرکشی بنواحی آذربایجان و ارمنستان و سوریه مشاهده نمود که مردم حمص ازقرآن‌مقدادبن اسود طرفداری میکنندواهالی سوریه(دمشق) قرائت‌قرآن ابی بن کعب را بر سایر روایات ترجیح میدهند و در کوفه فقط پی‌روی از عبدالله بن مسعودکرده و در بصره روایت ابو موسی متداول میباشد این اختلاف عقیده سبب نفاق بین مسلمین شده و در میدان جنگ خطر آن بهتر از هر جا محسوس بود بنا براین حذیفه نزد خلیفه بمدینه آمده و از وی تقاضا نمودکه زودتر تکلیف مصحف رسمی مسلمین را تعیین کند پس عثمان صحابه پیغمبر(ص)را جمع نموده وبتصویب ایشان نسخهٔ قرآن زیدبن ثابت را از حفصه دختر عمر بامانت گرفت و به چهار نفر از قراء مشهور (زیدبن ثابت عبدالله بن زبیر سعد بن العاص عبدالرحمن بن الحارث) سپرد تا چند رونوشت از آن تهیه کنند (**فنسخوها فی المصاحف**) وبایشان سفارش نمودکه درصورت اختلاف قرائت‌آیات فقط تلفظ مردمان قریش‌را قابل اعتماد بدانند و پس از تکمیل آنرا برسمیت شناخته و دستور بسوزانیدن سایر نسخ قرآن داد[۱].

تهیه نسخه رسمی قرآن که مدار اعتقاد وایمان صدها ملیون نفوس‌را تامین‌مینموده‌یکی‌ازبزرگترین وقایع تاریخی دنیای‌اسلام بشمار میرود وزمان آنرا در حدود سال ۳۰ هجری تعیین کرده‌اند که باکمی تقریب میتوان

(۱) ابن اثیر کامل ج ۳ سوم ص ۴۲ .

بنابراین زمان نزول این سوره ظاهراً پس از سال ٦١٤ میلادی بوده‌است ولی ممکن است که در این آیه بجنگ معینی اشاره نشده باشد و چنانکه میدانیم درقرآن وقایع تاریخی کمتر ازحالت کلی خود تجاوز نموده است.

بنا بمشهور نخستین آیهٔ قرآن « اقرباسم ربك » در سن چهل و سه سالگی بر حضرت رسول (ص) نازل شد و پس ازآن تا پایان عمر حضرت (سال یازدهم هجرت) مطابق با ٦٣٢ میلادی وحی ادامه یافته است مدت توقف حضرت‌را در مکه بتفاوت از ده تا ١٥ سال ذکر کرده‌اند و ازینرو میتوان از حیث مکان نزول سوره قرآن را بمکی و مدنی تقسیم نموده و نیز بزعم برخی از مفسرین این تقسیم‌را میتوان درنظم سوره‌های کاملاً ذی مدخل دانست ولی مع‌التأسف بمرورزمان روایات مربوط بدو دوره نزول آیات کاملاً دستخوش تحریفات قرار گرفته است وامروز تنها ازراه بررسی دقیق ومطالعه‌آیات قرآن میتوان بسبك مخصوص‌هردودوره پی برده آنهارا ازهم مجزی ساخت.

ج - قرآن در تاریخ خط

- قدیمترین اثر خط عربی متعلق بسال ٣٢٨ میلادی زمان وفات عمرو القیس پادشاه حیره میباشد که در نماره بدست آمده است.

(بقیه پاورقی از صفحه ١٠)

درتفسیرسورآبادی نسخه‌خطی متعلق بربیع‌الاخر٤٨٥درموزه‌تهران شرح‌زیر خوانده میشود: پیش ازروزگار پیغامبر ماصلی‌الله‌علیه میان فارس‌وروم حربهاووقایع بسیار بودی درآن وقت کی پیغامبر علیه السلام بمکه دعوی پیغامبری کرد غلبه افتاد پارسیان‌را بروم سخت چنانکه شام ویمن وجزایر عرب همه ازدست رومیان کراند،

بعناوین مختلف بیان کرده‌اند که واضحتر ازهمه مربوط بسوزانیدن قرآن و تحریفاتی است که آنرا دراصطلاح « تبدیل » میخوانند .

سبك ترتیب سوره های قرآن بنا به تعداد آیات آنست : « پس من (عثمان) همه را جمع کرده و سوره دراز در اول نهادم و میانه در میان وکوچك درآخروهمه درست کردم دردست مردم نهادم وآنچه ایشان‌داشتند بستدم و بسوختم »[۱]

ولی برخلاف انتظار این‌اصل فقط درسوره‌های ۱ ۲ ۱ ۵ ٤ ۵ صدق میکند وازاینرو باید اذعان داشت که ترتیب دیگری درتنظیم قرآن منظور گردیده است یابعبارت دیگر نسخه اصلی زیدکه مورد استنساخ قرارگرفته خود دارای نظمی بوده که نظر باحترام آن عیناً مراعات شده است .

ب - زمان نزول قرآن

یکی ازوقایع تاریخی که درکتاب مبین بدان اشاره رفته قضیه جنگ ایرانیان بالشکر روم است که در نزدیکی عربستان بشکست لشکر روم تمام میشود .

(غلبت الروم في ادنى الارض و هم من بعد غلبهم سيغلبون)

این واقعه را مفسرین با لشکرکشی موریس امپراطور روم تطبیق نموده ونام سردارایران‌را شهربراز نوشته ومحل‌آنرا دربین‌النهرین یادرخاك فلسطین تعیین کرده‌اند[۲] .

(۱) ترجمه تفسیر طبری نسخه خطی کتابخانه سلطنتی ص ۲ .
(۲) طبری طبع و ترجمه نولدکه ص ۷-۲۹۱

(بقیه پاورقی درصفحه ۱۱)

اما سیر تکامل زبان عربی بهیچوجه محدود بخط نبوده‌است وشیوهٔ ناقصی که تا پیش از ظهور دین اسلام وحتی درزمان حضرت رسول (ص) در میان اعراب مرسوم بوده ظاهراً برای نوشتن ونگاهداری اندیشه‌های گویندگان معلقات و تدوین گفته شعرا وسخنوران عرب مناسب نبوده است و بهمین مناسبت اشعار و مناظرات ادبی همه از سینه بسینه انتقال یافته وکمتر کسی بنوشته های کتب توجه مینموده است .

شواهد بسیاری درتاریخ راجع بحافظه قوم عرب در جاهلیت نقل شده که بمدد آنها میتوان فرض کردکه خط را اعراب کمتر بمنظور تألیف اندیشه‌های خویش بکاربرده‌و گفته های خودرا بیشترازطریق‌تکرار بخاطرمیسپردند وهمین اتکاء بمحفوظات ذهنی درآنزمان سبب عدم توجه بلزوم تکامل خط گردیده است بقسمی که درحین نزول‌قرآن‌بسیاری ازحروف بی‌صدا باهم مشتبه میشده مانند (ج ــ ح) (د ــ ذ ك) (و ف ‍ق) (ر ‍ز ل) (ب ‍ ت ن) و چون علامت مخصوص برای تعیین حالات و حرکات اسامی یا صرف افعال درکار نبوده هر کلمه را میتوانستند بچند قسم قرائت کنند . پس از وفات حضرت رسول (ص) همین اختلاف قرائت سبب نگرانی اولیای دین اسلام گردیده است و بمنظور حفظ متن صحیح آیات الهی در صدد تکمیل خط عربی بر آمده اند یا بعبارة دیگر قرآن نیز مانند بسیاری از کتب دینی اقوام باستان وابستگی خاصی با پیشرفت و تکوین خط داشته وسبب تکامل آن گردیده است جای شگفتی نیست که خداوند کریم در حق آن میفرماید **اقرء باسم ربك الاكرم الذی علم بالعلم**

حروف الف بای قدیمترین خط عربی کاملاً با نوشته های نباطی شباهت دارد که بطرز شکسته ادا شده باشد و چون خط نباطی نیز بنوبه خود از اسلوب خط حمیری که در قرن دوم پیش از میلاد در عربستان رواج‌داشته اشتقاق یافته‌است بنا براین خط عربی‌از ریشه خطوط آرامی منشعب شده وطرز تکوین آن با خطوط پالمیریا استرنجلو شباهت زیاد داشته است.

مهمترین زمان پیشرفت آن در پطره مرکز سلطنت قوم نباطی وآل غسان در قرون اولیه میلادی صورت‌گرفته است و از بررسی‌سنگ نبشته هائیکه در آن شهر یا در نزدیکی آن بدست آمده بخوبی میتوان بتغیرات وحالات مختلف حروف عربی درآغاز تکمیل این خط پی برد.

بطورکلی الف بای این خط بنا برارزش رقمی یعنی بحساب ابجد تنظیم شده است و ازینجهت نیز مشابهت آن با خط نباطی آشکار است ولی نباید تصور نمود که عیناً خط عربی از نباطی‌اشتقاق یافته است بلکه درتاریخ خط‌پس ازآن قرارگرفته ومعرف مرحله نوین تکامل‌آن میباشد مثلاً ارزش رقمی حروف زیر درخط نباطی شناخته نشده بود:

ن: ۵۰۰ خ: ۶۰۰ ذ: ۷۰۰ ص: ۸۰۰ ط: ۹۰۰
ع: ۱۰۰۰.

چنانکه میدانیم ارزش رقمی‌حروف درنزد اقوام سامی بسیارمورد توجه بوده وخاطره آنرا ابن الندیم درکتاب فهرست بنام جمعی انتساب میدهدکه اسامی‌ایشان ازتحریف حروف ابجد حاصل شده‌است (ابوجاد و هواز حطی کلمن صعفض قرشیات).

زده است ولی حروف آن فاقد نقطه میباشد نظر باهمیت قدیم ترین نمونه خط عربی که در ایران بدست آمده سکه حجاج را عیناً در اینجا نقل میکنیم. (تصویر ۱)

بنا براین قرآن نیز بنوبه خود مانند سایر کتب آسمانی دارای خط خاصی بوده‌است که در تاریخ **بخط التنزیل** شناخته شده

واقفین برموز این خط کتب ورسایلی درباب قواعد آن نوشته‌اند که **از** همه مشهورتر کتابی بنام «**عنوان الدلیل فی رسوم خط التنزیل**» تألیف ابوالعباس مراکشی بوده است وهمچنین نظر بارتباط خط عربی باقرآن درکتبی که راجع بمصاحف نوشته شده فصلی نیز در باب خط وطرز نقطه گذاردن آن بذکر گردیده است.

درکتاب المصاحف تألیف **ابوبکر عبدالله بن ابی داود سلیمان بن الاشعث السجستانی** (وفات ۳۱۶) توجه خاصی بسبك خط کوفی نقطه‌دار مبذول **شده** که بمناسبت ذکر نمونه‌های کهنه قابل استفاده میباشد [(۱)].

برخی ازپیشوایان شریعت خط قرآن‌را ثابت دانسته وچون درمصحف عثمان نقطه واعراب تعیین نگردیده بود همان سبك را معتبر می شمردند واز نقطه گذاری درقران احتراز مینمودند [(۲)].

با وصف سفارشات مختلفی که در این باب شده‌است خط عربی مشی پیشرفت خودرا ازدست نداده وظاهراً ازقرن دوم هجری نقاط برای تعیین

---

(۱) کتاب المصاحف تألیف ابی بکر عبدالله بن ابی داود سلیمان بن الاشعث السجستانی طبع آرتور جفر طبع لیدن ۱۹۳۷ ص ۱۵۰- ۱۴۱.

(۲) مالك بن انس که درسال ۱۷۹ هجری وفات کرده معتقداست که قرآنهای مخصوص عبادت باید عاری از نقطه وهرگونه علامتی باشد.

علم الانسان بالقلم بقسمیکه درضمن نوشتن آیات قرآنی قواعد تازه‌ای برای تشخیص حروف ساکن واعراب واعجام وغیره بدست آمد که آنرا باید مبنای خط عربی امروزی دانست نخست بتقلید خط سریانی که ظاهراً بتوسط علمای مسیحی در عربستان انتشار یافته بود بر تعداد نقاط حروف افزوده وحرکات الف را نیز بوسیله نقطه ادا مینمودند درقرن اول هجرت هنوز در وضع و محل نقطه تردید داشته‌اند مثلاً نقطه ق را درزیر آن گذارده وبرای تعیین حرکات حروف واو ویا هنوز علامت مخصوصی بدست نیامده بود ولی بعدها حرکت الف را توسط نقطه کنار حرف، وحرکت واو را در درون آن وحرکت یا را با نقطه زیرین تعیین نموده اند استعمال نقطه درخط عربی از دوران جاهلیت مرسوم بوده ولی توسعه آن بمنظور تشخیص حروف و حرکات ظاهراً از نیمه دوم قرن اول هجری درزمان عبدالملك مرسوم گردیده است ومیگویند که ابوالاسود الدولی بامر عبدالملك بن مروان اولین کسیست که درقرآن نقطه گذارد[۱].

حمزه اصفهانی در کتاب التنبیه علی حدوث التصحیف که نسخه از آن را دوست دانشمند ما آقای مجتبی مینوئی مورد استفاده قرار داده ابتکار استعمال نقاط را بزمان حکومت حجاج بن یوسف نسبت میدهد[۲] این گفته را ازاین لحاظ میتوان مقرون بصحت دانست که ناچار اعراب وحرکات قرآن برای ایرانیان بیش از اعراب مورد نیازمندی بوده است و حجاج بن یوسف نخستین حکمرانی است که بخط عربی درایران سکه

(۱) سیوطی - اتقان ص ۱۹٦ .

(۲) رجوع شود به :
Survey of Persian Art vol. II, 1711.

سنگ وبنا اختصاص داشته وقدیمترین نمونه آن بر روی سنگ آرامگاهی دیده میشود که درسال ۳۱ ساخته شده است [۱].

بهمین مناسبت مؤلف کتاب الفهرست درشمار خطوط مخصوص قرآن آنرا دراولین وحله ذکرنکرده است وسبك مکی و مدنی را برآن مقدم دانسته [۲].

بطور کلی قدیمترین قرآنهائیکه در دست مانده همه بخط کوفی نوشته شده و چنانکه در نمایشگاه مشاهده میشود تاقرن پنجم هجری نیز بهمین حال باقی بوده است .

درایران از اواسط قرن پنجم انحطاط آن آغاز گردیده واز قرن ششم ببعد برای زینت بنا و روی کاشی وآجر یاجهت تعیین سرسوره‌های قرآن اختصاص مییابد .

کهنه‌ترین قرآنهائی که بخط کوفی تاکنون شناخته شده متعلق به پیش از قرن سوم هجری است مانند قرآن کتابخانه ملی پاریس (نسخ عربی شماره ۳۳٦) که در سال ۳۲۹ آنرا وقف مسجد جامع فسطاط کرده اند ولی بمناسبت نداشتن نقاط وعلائم حرکات آنرا بایدمتعلق بقرن اول یادوم

---

(۱) E. Combe, J. Sauvaget, G. Wiet Repertoire chronologique d'Epigraphie arabe, le Caire I, 1931 N. 2-4.

(۲) ابن‌الندیم درکتاب الفهرست چاپ مصر ص۹ خطوط زیر را مخصوص مصاحف ذکر میکند : **المکی ، المدنی : التنجیم المثلث المدور الکوفی البصری المشتق التجاوید السلواطی المصنوع المایل الواصف الأصفهانی السبحلی القیراموز و منه یستخرج العجم و به یقرون حدب قریباً و هو نوعان الناصری و المدور** بنابراین سبك کوفی درقرن چهارم هجری تنها خط مرسوم قرآن نبوده وبعضی از خطوط نیززاده ذوق ایرانیان بوده است مانند اصفهانی وقیراموز که ظاهراً واژه فارسی است .

اختلاف حروف واعجام بکار برده شده وبمنظور سهولت قرائت حرکات‌را برنگ قرمز مینموده اند .

بطورکلی درقرن سوم هجری خط عربی بکلی ازصورت سادگی بیرون آمده ودارای‌قواعد معینی‌بوده که اصول آنرا درنوشتن‌قرآن‌مراعات میکردند و ازاینرو فصل مهمی در کتاب اتقان نسبت بحالات مختلف الف و همزه واو ویا خوانده میشود وهمچنین تاآغازقرن‌چهارم حرکات را بصورت نقطه درکنار یا درمیان حروف میگذاردند و همزه بیشتر بوسیله سرعین و شدّه با سرشین معلوم شده ودرانتهای هر آیه سه خط میگذاردند. (۱)

اما در آنوقت خط مرسوم قرآن همان کوفی بوده که اینك بشرح آن می پردازیم .

خط کوفی

منسوب بشهرکوفه ازمراکز مهم تمدن عرب درصدر اسلام‌این خط دارای حروفیست با اندام کشیده وگوشه دار که ازحیث شکل میتوان آنهارا با شیوهٔ استرنجلو از خطوط سریانی قابل مقایسه دانست ولی این شباهت ازحدود ظاهر تجاوز نمیکند ومدارج تکامل خط کوفی بکلی از سریانی جدا بوده است بلکه کمتر خطی درجهان باقی مانده‌که ازحیث تنوع باخط کوفی برابری نماید .

جهت انتساب آن بکوفه کاملاً معلوم نیست وبنظر میرسدکه درزمان ظهور اسلا م وجود داشته و برای نوشتن قران بکار نمیرفته است بلکه بمناسبت اشکال مستوی و زاویه دار آن ازقدیم‌بیشتر برای نوشته‌های روی

(۱) سیوطی اتقان طبع قاهره ص۱۹۶ .

بمنظور تشخیص حروف مشابهه بوده وجهت تمیز حرکات هنوز علائمی بکار برده نشده است - ازحیث خط میتوان سبك آنرا مقدمه اسلوبی دانست که در طی قرون بعد توسعه یافته وبایجاد کوفی مخصوص مکتب خراسان درقرن پنجم منتهی میشود اما ازهمان آغاز تشکیل این شیوه جدیدکوفی بسبب حرکات کوتاه دنباله حروف و کلفتی سر « واو وف » ممتاز بوده است .

درنیمه دوم همین قرن درخراسان بمناسبت جنبه تزئینی وساختمانی خط کوفی بسیار مورد توجه قرار گرفته و در دست نقاشان و هنرمندان ایرانی باشکال مختلف نموده شده است .

مثلاً یك نوع ازظروف سفالین بالعاب سفید یاقرمز رنگ که درآغاز دوره امارت سامانیان در پایان قرن سوم در سرتاسر خراسان و ترکستان ساخته میشده فقط بنوشته کوفی آرایش یافته است .

نوشته روی این ظروف دارای الفبای کشیده و اندام باریك است که در امتداد افقی بیشتر بدو قسمت شده و گره زیبائی در میان حروف بوجود آمده‌است ونیم‌هلال سرالف برتناسب قامت آن بسیارافزوده است .

در جای دیگر برروی بنا (مسجد نائین) یا ظروف سفالین (نوع یاسکند) دنباله حروف روببالاتوجه نموده وبگلهای‌متناسبی منتهی گردیده است با آنکه سبك آن درآغاز چندان ساده نبوده وظاهراً وابستگی کامل به‌خصایص فنی گچ بری داشته‌که بسهولت درضمن ریزه کاری ایجاد اشکال مینموده‌است ولی کمی بعد دردست سازندگان تکمیل شده ودرقرون بعد

هجری دانست و از مقایسه آن باسبك خط نوشته‌های روی سنگ (مثلاً بنام عبدالملك (۸۵ - ۶۵ هجری) متعلق بموزه لوور) که عیناً بدون نقطه و علامت حرکات میباشد یا جزوات قرآنیکه از نیمه دوم قرن سوم (۳۶۰-۲۷۷) باقی مانده است (کتابخانه خدیوی مصر) میتوان زمان تهیه نسخه پاریس را بهتر تعیین نمود .

قدر مسلم اینکه در اواسط قرن دوم هجری خط کوفی کاملاً رواج داشته وآثار آنرا ازطرفی میتوان روی سکه‌های خلفای عباسی مشاهده نمود واز طرف دیگر قرآن جامع کتابخانه خدیوی مصر که درسال ۱۶۸ هجری درجامع عتیق درفسطاط وقف شده قدیمترین قرآنی است که زمان تهیه آن تقریباً تعیین گردیده است ازخصایص خط این قرآن توجه خاصی است که درزیبائی اسلوب آن بکار رفته وتمایل زمان را نسبت به پیشرفت خط کوفی نشان میدهد ولی درآنوقت هنوز محل نقطه ثابت نگردیده و بجزغ ض ف حروف دیگر عاری ازنقطه بوده است ترقی خط کوفی را باید مصادف بازمان اقتدار خلفای بنی عباس و محصول توجه خاندان برامکه در توسعه علم و هنر دانست وبنا بگفته ابن النديم درزمان هارون الرشید خوشنویسان زبردستی وجود داشته اند که یکی از ایشان بنام خشنام اصلاً ایرانی بوده است .

وازقرن سوم هجری چنانکه بدان اشاره رفت چند نسخه قرآن باقی مانده است که مهمتر از همه قرآنی است که در زمان حکمرانی امجور (۲۶۴ - ۲۵۶) در دمشق وقف گردیده و از حیث ضخامت قابل توجه میباشد .

دراین قرآن نقاط فقط درکنار و زیر حروف دیده میشود که بیشتر

و زرکوب که از قرن ششم و هفتم هجری باقی مانده مشاهده کرد . در قرن پنجم هجری استادان خراسانی بآرایش خط بسیار توجه داشته‌اند و نمونه آنرا میتوان درضمن نقش درون منار پیرعلمدار دردامغان مشاهده نمود .

درضمن نمایشگاه چندین قرآن کوفی دیده میشود که برخی ازآنها بنام ائمه یامنسوب بایشان شهرت یافته و درمحل خاصی بمعرض نمایش گذارده شده است البته از حیث خط نمونه هائیکه بامضاء علی بن ابیطالب رسیده وبعضی آنهارا باشتباه بحضرت امیرالمومنین علی‌علیه‌السلام نسبت داده‌اند برسایرین ترجیح دارد (شماره ۱) (تصویر ۲) و از طرف دیگر بین آنها میتوان تقسیماتی به تناسب سبك خط قائل گردید که تا اندازهٔ در تعیین زمان و محل تهیه آنها کمك مینماید ولی از آنجائیکه مقام دینی این نسخ درانظارشیعیان بالاترازآنست که امروزبتوان جنبه‌تاریخی‌آنهارا مورد بحث قرارداد ازاینرو عمداً ازبررسی آنها خودداری مینماید .

قرآنهای کوفی دیگری نیز درهمین نمایشگاه دیده‌میشود که بمناسبت حسن خط یامعلوم بودن زمان تهیه آنها حائز اهمیت میباشد یکی ازآنها جزوه ناقص است ازقرآن کوچکی متعلق بموزه ایران باستان که در نهایت دقت‌نوشته‌شده ودارای‌دوسر لوح‌مذهب‌است(شماره ۲۵)ومیتوان‌ازلحاظ شیوه‌خط این قرآن را در شمار خوش خط‌ترین قرآنهای کوفی دانست که از قرن پنجم‌باقی‌مانده است چیزیکه سبب زیبائی شیوهٔ این قرآن گردیده وضع‌ترکیب‌حروف آنست که به نسبت متضادحاصل شده ودربرابرحروفی که باتمام قلم نموده شده دنباله کوتاه و باریك آنها قرارگرفته یا بواسطه قامت بلندالف از هم مجزی گردیده است .

بانواع واقسام مختلف برروی سنگ وآجر وکاشی و گچ و ظروف سفالین درهمه جای کشور متداول گردیده است .

خط کوفی مرسوم روی درهم ودینارنیز درطی زمان خالی ازتغییرات نمانده و ازسال ۸۰ هجری که سکه بخط کوفی درشهرهای ایران رواج مییابد تاپایان زمان خلافت مستعصم بالله (٦٥٤) دستخوش تغییرات زیاد میشود که ازروی مطالعه آنها میتوان تااندازهٔ زمان رواج هریك ازشعب مختلف خط کوفی را تعیین نمود .

قدر مسلم اینکه اشکال مستوی و گوشه دار این خط با اسلوب آرایش بناهای آجری در قرن چهارم و پنجم هجری کاملاً تطبیق نموده و نوشته های تاریخی یا وقفنامه های درون مساجد و کاخ ها همه بدین خط تهیه میشده است یکی از نمونه‌های کوفی گره‌دار قرن چهارم برروی سنگی است که در گذشته جزو مسجد مهمی در ناحیه سرمج (نزدیك بیستون) بوده و امروز بموزه تهران انتقال یافته است و از مقایسه آن با نوشته که بخط کوفی جلی از آجر بریده شده و از مدرسه کهنه خواجه نظام الملك (نیمه‌اول قرن پنجم) در خرگرد خواف بتهران آورده اند بسهولت میتوان بمدارج پیشرفت آرایش شیوه کوفی تزئینی پی برد . اما نوشته اخیرزیباترین نمونه خط کوفی است که برروی بنا دیده شده و سادگی حروف آن بتناسب کامل اشکال آجری دست بهم داده و منظر ساختمانی آنرا تکمیل کرده‌است - آرایش تزئینی آن بالنسبه ازخط مجزی بوده و در بالای حروف قرار گرفته است ولی این رویه بعلت مشکلات فنی بوجودآمده ونظیر آنرا میتوان درضمن‌تذهیب کتاب‌یاروی فلزات سیم

است که درنتیجه بکار بردن قلم های نی بوجود آمده و بهترین نمونه آن نامه ایست که در سال۲۲ هجری برروی پوست نوشته شده و امروز درکتابخانه خدیوی مصر نگاهداری میشود.(۱)

خط نسخ تا پیش از قرن سوم هجری هنوز قالب حقیقی خودرا بدست نیاورده و بیشتر بحالت شکسته نوشته‌میشد شاید ازکسانیکه درتنظیم اصول آن سعی زیادکرده وحرکات حروف آنرا ازآسیب دستبرد سبکهای مختلف‌زمان نجات داده اند یکی‌استاد ابوعلی‌محمد بن علی بن حسین مشهور به **ابن مقله** (۲۷۲ـ ۳۲۸ هجری) وبرادرش ابوعبدالله حسن (۲۷۸ـ ۳۳۰ هجری) بوده اند که بنا بگفته ابن‌الندیم تمام اهل خانواده ایشان از اساتید خط محسوب میشوند امّا شهرت ابن مقله بیشتر بسبب مقامات عالیه اجتماعی او بوده که از بدو درخشندگی کوکب اقبال در نزد علی بن فرات وزیر با اقتدار خلیفه المقتدر بالله تحصیل جاه ومنال کرده تازمانیکه در سال ۳۱۶ هجری که خود بمقام وزارت خلیفه نایل گردیده است باآنکه ابن مقله دروضع قواعد جدید خط نسخ سهیم بوده او خود شخصاً شیوۀ خاصی داشته‌است‌که تقلید آن ازدست‌رس هرکس‌دور مانده‌وبهمین مناسبت « **ابن بواب** » **علی بن کاتب** که درخدمت سلاطین بویه‌میزیسته پس ازآموختن سبك ابن مقله بتکمیل قواعد آن یا باصطلاح صاحب نگارستان هنر « به تهذیب و تنقیح طریقه او » دست زده است.(۲)

• در قرن سوم هجری نسبت بزیبائی خط توجه کامل مبذول شده

---

(۱) Grohmann, A, "Aperçu de papyrologie arabe, Le Caire 1932, P. 41.

(۲) نسخه خطی متعلق بآقای داعی الاسلام مقیم حیدرآباد.

بدین شیوه نوشته‌های متعددی برروی آثار در دست است که همه
در مکتب خراسان در قرن پنجم هجری تهیه شده است و دو جزو قرآن
در موزه استان قدس رضوی موجود است که از حیث خط شباهت کامل
به جزو تهران داشته وحدس قریب بیقین میرود که متعلق بیك نسخه باشد
از حسن اتفاق درپایان هردوجزو قرآن مشهد امضاء نویسنده «عثمان بن
حسین وراق» وتاریخ کتابت آن «چهارصدشصت وشش هجری» تعیین شده
است و بمدد آن زمان ساخت جزو حاضر را میتوان تعیین کرد.

خط نسخ

خط کوفی را از بدو تشکیل بمناسبت اشکال مستوی و گوشه دار
حروف بخوبی میتوان تمیز داد ولی هنوز کاملاً معلوم نیست که معیار تشخیص
خط نسخ درصدر اسلام چه چیز باید باشد قدر مسلم اینکه در قرن اول
هجری سبك کوفی خط معمولی عرب نبوده ونوشته روی دینارهای اموی
یانامه‌های روی پوست که برخی ازآنها امروز در کتابخانه وین ودر کتابخانه
خدیوی مصر نگاهداری میشود بسبك کوفی نمیباشد وبشهادت تاریخ درآغاز
قرن دوم اقسام مختلفی از خط عربی مرسوم بوده که ابن الندیم فقط بذکر
نام آنها اکتفا نموده‌است.

آنچه که اعراب از خط بناطی اقتباس کرده بودند کاملاً با شیوه کوفی
متفاوت بوده ودر دست هرخوش نویسی صورت خاصی یافته‌است چنانکه
بین سبك خطوط روی دینار ونامه نیز درقرن اول هجری اختلاف محسوسی
وجود دارد.

بزعم برخی از دانشمندان علت این تفاوت حرکت مدور حروف

ادا شده است که بی شباهت بقلم محقق نیست. چرا که حالت مورب حروف وحرکت گوشه دار ودوایر واشکال مستوی ناقص این خط بقلم ریز بخوبی نمایان نمیباشد و بلکه در تناسب کلمات نیز گاهی بسبب برخورد بادایره های بزرگ که براثر تند نوشتن بوجود آمده تحریفاتی دست داده است (شماره های ۳۳ - ۳۰) (تصویر ۳).

درآنوقت کاشان بزرگترین مرکز خوش نویسان بوده است واقسام خط بحدی مختلف بوده که نجم الدین ابوبکر محمد راوندی ده سال برای آموختن آنها صرف وقت کرده وخود در کتاب راحة الصدور فصلی راجع بخط و قواعدآن نوشته است که بنظر او میتوان حروف خط نسخ را باشکال دایره و قوس و وتر تعبیر نمود. (۱)

دیگر از نسخ قدیمی قرآن که بخط نسخ نوشته شده و در نمایشگاه ملاحظه میشود قرآن کوچکی است متعلق بموزه استان حضرت معصومه ع که بخط ریز نسخ با حروف باریك وبا اندام مورب درشعبان ۵۹۰ هجری نوشته شده ونام کاتب آن **ابن مقله بن سلیمان بن محمود الکاتب** میباشد (شماره ۳٤) که اورا باید ابن‌مقله دوم نامید واگر واقعاً ازهمان خانواده خوش نویس مشهور باشد معلوم نیست بچه مناسبت نسبت او بعنوان نام ذکر شده است. بهر صورت درمحل امضاء این قرآن آثار تحریفاتی مشاهده میشود که نام کاتب را مشکوك میسازد.

خط نسخ با حرکات مستقیم وعمودی نیز درپایان قرن ششم و آغاز هفتم متداول بوده وهمان‌است که با قلم ثلث سبك معمول قرن هشتم ونهم‌را

(۱) راوندی - راحة الصدور وآیة السرور طبع محمد اقبال ۱۹۳۱ ص ۴۳۷.

واز راه نمایش انواع مختلفی که درطرز ترکیب حروف پیش میآمده درصدد تکمیل آن بر آمده اند دو اسلوب معمول خط نسخ را این در ستویه ۲۵۸-۳٤۷ بنام **خط امساك** و **خط خفیف** ذکر کرده و نمونه آنها را نشان داده است که در تاریخ فن خط نسخ مقام ارجمندی دارد. (۱)

بشهادت آثار پیشرفت خط نسخ درسمت خاور وشمال کشور ایران صورت گرفته و بلکه بزودی بجای پهلوی متداول شده و تا قرن چهارم مدارج تکامل خودرا کاملاً پیموده است چنانکه سکه‌های امراء سامانی و ظروف سفالین با نقش کنده که درآمل و یاسکند درقرن سوم هجری ساخته میشده اغلب بنوشته نسخ آراسته میباشد.

از نمونه های قابل توجه قرن چهارم هجری ظروف سیمینی است بنام ولکین بن هارون که درآنوقت بر آذربایجان حکومت داشته ونقش اصلی این ظروف شامل نوشته ئی بخط کوفی است که بدور آنها با مینا نموده‌اند ولی درزیر یکی ازآنها نام امیر بخط نسخ شکسته مشاهده میشود.

قدیمترین نمونه خط نسخ در نمایشگاه کنونی از ربیع الاخر سال ٤٨٥ زمان کتابت نسخه قرآن تفسیر دار سور آبادی بدست **محمد بن یحیی بن محمد بن علی النیشابوری الیثی** تجاوز نمیکند البته در نیمه دوم قرن ششم که سبك خط نسخ نه تنها بر روی کاغذ بلکه بر روی ظروف سفالین وفلز وغیره بخوبی شناخته شده بقلم ریز شامل حروف منظمی است که گاهی مجزی وزمانی بر روی هم سوار شده ودنباله کوتاه آنها تنها رشته اتصالشان گردیده است درصورتیکه (بقلم دو دانگ) همان خط بصورت دیگری

---

(۱) A Survey of Persian art, vol. II Fig. 581-3

با شیوه تفسیر طبری اختلاف دارد (شماره ۴۲) (تصویر ۵).

در نیمه دوم قرن هفتم هجری زمان درخشندگی شیوه خاصی است که بیاقوتی معروف شده و مبتکر این سبك غلام مستعصم خلیفه عباسی است که درتاریخ خط نسخ تاکنون کسی بشهرت او نرسیده است.

از شرح زندگانی این استاد عالیمقام اطلاع زیادی در دست نیست درهنگام حمله لشکر هلاکوخان دربغداد میزیسته وپس ازتسخیر وخرابی شهر نیز از آنجا بیرون نرفته است ظاهراً تا پایان عمر خود نیز در بغداد مانده ومیگویند که هر روز دوجزو قرآن مینوشت ودر هرماه مصحفی را بپایان میرسانید وشاگردان بسیار داشته است وهمچنین تعداد کتابت اورا تا ۳۹۴ قرآن تعیین کرده اند که شماره آنهارا خود استاد درپایان نسخ معلوم مینموده ولی دلیلی بر صحت این گفتار در دست نیست و درپایان هیچیك از قرآنهائی که امروز بنام یاقوت شناخته شده چنین توضیحی خوانده نمیشود.

از آثار گرانبهای این استاد نوشته زیبائی برروی پارچه متقال بخط درشت نسخ بوده که تازمان صفویه باقی مانده ودر کتابخانه ابوالفتح بهرام میرزا نگاهداری میشده است صاحب کتاب گلستان هنر ظاهراً آن را دیده ودر وصف آن مینویسد که «عقل را ازدیدن آن حروف حیرتی دست میداد».

برخی از مؤلفین امتیاز خط یاقوتی را بواسطه قطع منحرف قلم استاد میدانند که تاپیش از او متداول نبوده است.

درکتاب خط و خطاطان ماده تاریخ زیر در باب سال وفات او ذکر شده

تشکیل میدهد. بنابراین مبانی شیوه معروف به ثلث در آغاز قرن هفتم وجود داشته و میتوان بعنوان مثال متن قرآنی را که **سعد بن محمد بن ابی الحسین بن احمد بن ابی الحسن بن سهلویه الیزدی** با ترجمه تفسیر طبری درربیع الاول سال ۶۰۶ هجری نوشته ودرنمایشگاه مشاهده میکنیم (تصویر ۴) ذکر نمود (شماره های ۴۱ــ۳۶) اختلاف شیوه این قرآن بااسلوب شبیه بمحقق فقط ناشی ازترکیب حرکات الف نیست بلکه قطع مستقیم قلم نیز درآن دخالت داشته است مولف کتاب تذکره الخطاطین درباب نسخ گوید «ازاین جهت آنرا نسخ گفته‌اندکه جمیع خطوطرا نسخ نمود وکتابت قرآن منحصر بآن گردید»(۱) این وجه تسمیه‌را دیگران نیز ذکر کرده‌اند ولی واقعاً مفهوم آن باآثار خط نسخ تطبیق نمیکند و بنظر میرسد که بسبب علاقه مفرط ایرانیان نسبت بخط نسخ وضع ایجاد و پیشرفت آنرا بکلی فراموش کرده و اگر انواع مختلف این خط را بنظر بیاوریم معلوم نیست افضلیت باکدام شیوه بوده است. قدر مسلم اینکه درایران تانیمه دوم قرن ششم خط نسخ و کوفی هردو مرسوم بوده و شاید از پایان قرن ششم خط نسخ بنوشتن قرآن اختصاص یافته است وکوفی‌را درسرسوره‌ها بکارمیبرده وازجنبه تزیینی‌آن استفاده مینموده‌اند یك دسته از قرآنهای متعلق بقرن هفتم و هشتم هجری دو شیوه نسخ و ثلث را ترکیب نموده است و شاید کهنه ترین نمونه آن نسخه ایست که از موزه شیراز بنمایشگاه فرستاده شده و بامضاء **محمد بن مسعود بن ابی سعدالابهری** (رمضان ۶۱۹) میباشدکه از حیث سبك خط کاملاً

---

(۱) تذکره الخطاطین. نسخه نسخه خطی، درکتابخانه سلطنتی.

ودر ترکیب حروف جهت حرکت مستوی کلمات را مراعات میکرده است و بهمین مناسبت دایره های او کم عمق و گوشه دار بوده وانتهای کشیده هرگز بالا نیامده است ودر وضع ترکیب ومنظر بسیاری از حروف خاطرات خط کوفی بخوبی هویداست یا هیچیك ازنون ولام زیر خط نسبی کلمات قرار نگرفته وکاف کوفی بیك شکل درهمه جا نمودار است .

اگر شیوه خط قرآن محمود السلطانی را اساس شناسائی سبك یاقوت قرار دهیم نمونه های مشابه بآن بسیار محدود میباشد مثلاً در میان پنج نسخه قرآنی که درنمایشگاه دیده میشود تنها یکی را میتوان اثر واقعی یاقوت دانست وآن نسخه ایست که ازکتابخانه مزار شیخ صفی از اردبیل بتهران آورده شده و در پایـان آن عبارت زیـر خوانده میشود « وکتب یاقوت المستعصمی فی الجمادی الاولی من سنه خمس ثمانین وستمائه (٦٨٥) (شماره ٤٧) سرسوره های این قرآن بخط کوفی نوشته شده و دارای تذهیب زیبائی بهمان سبك مرسوم قرن هفتم هجری است (تصویر ٦) .

یکی از معاصرین یـاقوت **احمد بن السهروردی** است که از سال ٧٠٤ تا ٧٠٦ قرآن بزرگی را بخط نسخ درشت (شبیه به ثلث) نوشته که چند جزو آن بیشتر درکتابخانه اردبیل نگاهداری میشده است (شمارههای ٤٥-٥١) ودرکتابخانه آیا صوفیه نیز قرآن مهم دیگری از استاد باقی مانده که درسال ٧١٨ باتمام رسانیده ظاهراً این نسخه آخرین اثری است که از استاد تا کنون دیده شده ولی مؤلف کتاب خط و خطاطان ۳۳ قرآن را باو نسبت میدهد و از این رو میتوان مسلم دانست که دوران درخشندگی کار این استاد دراوائل قرن هشتم بوده است وچنانکه گفته‌اند

یاقوت جمال الدین سر اهل هنر   درصبح خمیس وسادس شهرصفر
در سبعه و ستین بد و ستمائه   کز دار فنا بآخرت کرد سفر

با آنکه هر ماده تاریخ بجهائی همیشه مورد اطمینان محققین بوده است این نوبت خالی از اشتباه نیست چرا که بیشتر قرآنهای منسوب بیاقوت پس از سال ۶۶۷ تهیه شده و بنا بگفته مورخین مشهور زمان وفات یاقوت درآغاز سلطنت غازان خان یادرحدود سال ۶۹۶ بوده است ازاین رو میتوان استنباط نمود درشعر بالا لفظ ستین بجای تسعین نوشته شده است .

بررسی کامل نمونه های متعدد قرآن هائیکه بامضاء یاقوت مستعصمی درتهران و مشهد یاپاریس واسلامبول نگاهداری میشود هنوز بعمل نیامده است درنمایشگاه کنونی پنج نسخه امضا دار شمارههای ۴۸ ـ ۴۳ بمعرض نمایش گذارده شده که ازحیث خط بکلی باهم اختلاف داشته و معلوم نیست کدام یك را بایدمعرف شیوه یاقوتی دانست و شاید دو نسخه از آنها فاقد هرگونه امتیاز حسن خط باشد و مانند دو نسخه کتابخانه پاریس که درتاریخ ۶۸۹ و ۶۹۰ نوشته شده آنهارا نیز باید درشمار کارهای منسوب به استاد منظورداشت وبعلاوه شیوه یاقوتی چنانکه در بالا گفتیم نماینده زمان او بوده است وازاینرو قرآن روی چوب متعلق بموزه آستانقدس مشهد باوجود امتیاز خطش از حیث زمان باشیوه معمول نیمه دوم قرن هفتم اختلاف دارد .

بهترین مدرك شناسائی سبك یاقوتی قرآنی است که در سال ۸۴۶ یعنی یك قرن ونیم پس از یاقوت بشیوه او (نقل من کتابه) محمودالسلطانی درهرات نوشته و امروز در نمایشگاه تهران مشاهده میشود (شماره ۷۴) و از روی آن میتوان مسلم دانست که یاقوت با قلم بالنسبه ریز مینوشته

قرآن روی زمین را باو نسبت داده‌اند و چنانکه گفته اند اوراق این قرآن بزرگ‌را نادرشاه ازسمرقند بقوچان‌آورده وبامانت سپرده بود. (شمارههای ۶۹-۷۲) (تصویر ۸).

ولی چیزی نگذشت که تند باد تفرقه در میان آنها افتاده وهر برگی ازآنرا بجائی افکند وامروز درخراسان‌ظاهراً بیش‌ازهفت ورق وچند پاره چیز دیگری از این قرآن درموزه استان قدس رضوی بجا نمانده وقریب چند بخش نیز از اوراق آن در تهران متفرق است همین سرعت پرا کنده شدن وبلکه ازبین رفتن اوراق قرآن بزرگی که بایسنغر بنا بمشهور برای سر آرامگاه امیر تیمور نوشته بود خود بهترین دلیل برعدم صحت این روایت میباشد.

هر یك از صفحات این قرآن بزرگ شامل هفت سطر ثلث درشت است‌که ازحیث ترکیب وشکل‌حروف وهمچنین شباهت‌کامل حرکت دوایر وکشیده ها و اندازه سرواو وغیره بسیار جالب توجه میباشد.

اما شهرت مکتب هرات در تاریخ خط پس از میر علی تبریزی معروف بقبلة الکتاب مربوط بشیوه خط نستعلیق بوده ونام استادانی مانند **جعفر بایسنغری ومحمد ازهر وسلطان علی مشهدی ومیرعلی هروی** درسر دفتر آن نوشته شده است که هریك بنوبه خویش درهنرمندی بی‌مثل و مانند بوده اند و رویهمرفته درقرن دهم ویازدهم خط نسخ فقط به کتیبه های روی بنا یاآیات قرآنی انحصار مییابد ازخوش نویسان زبر دست آنزمان که در نمایشگاه کنونی آثارشان مشاهده میشود یکی **دوست محمد هرویست** که در سال ۹۶۸ قرآن موزه قم را تهیه کرده

زمـان وفات او نیز کمی پیش از تاریخ ۷۲۰ روی داده (تصویر ۷)

دیگر ازخوش نویسان مشهوریکه کارشان در نمایشگاه مشاهده میشود **احمدبن المحسنی و یحیی الجمالی الصوفی** میباشندکه اولی درسال ۷۳۹ قرآنی درنهایت زیبائی بزر نوشته وشیوه او بی شباهت بسبك محقق نیست واز دومی دوجزو باقیمانده که بنام شیخ ابواسحق درسال ۷٤٦ بپایان رسیده وتاشی خاتون آنهارا برمزار امامزاده احمدبن موسی الرضا ع وقف کرده است این دونمونه اخیررا میتوان درشمار بهترین معرف سبك نسخ جلی دراواسط قرن هشتم هجری دانست. (شمارههای ٥۹ـ۶۰).

درزمان دولت تیموری شیراز وهرات مرکز هنرمندان وقت گردیده وشاهرخ وهردو فرزند هنرمندش بایسنغر وابراهیم میرزا درپیشرفت فن خوش نویسی سعی زیاد بکار بردند خاصه آنکه این دو شاهزاده تیموری خود در شمار استادان زبر دست خط محسوب شده وازفنون مختلف آرایش کتاب اطلاع وافی داشته اند.

ازآثار نفیس ابراهیم میرزا قرآن بزرگی در کتابخانه آستانقدس رضوی باقی مانده که بخط خوش نسخ نوشته شده وافتخار تذهیب آن نیز مربوط بشاهزاده نامبرده میباشد و دو جلد از قرآن بزرگی که از شیراز بتهران فرستاده شده است در محل باو نسبت میدهند ولی از حیث شیوه خط وتذهیب نمیتوان آنهارا متعلق بقرن نهم هجری دانست. (شماره ٤٥)

نمونه واقعی خط بایسنغر میرزا همان کتیبه ثلث است که درپیشانی طـاق ایوان مسجد گوهرشاد باقیمانده (۸۲۱) و بر منتهای قدرت قلم او گواهی میدهد وشاید بمناسبت همین توانائی دست بوده که بزرگترین

از اساتید نامی زمان شاه عباس کبیر **علیرضا عباسی و محمد رضا امامی** میباشند که کتیبه هـای روی کاشی اطراف صحن کهنه درمشهد و نوشته های روی ابنیه بزرگ اصفهان بیشتر اثر دست ایشان است همچنین از علیرضا کتیبهٔ زرین معجر مرقد مطهر حضرت رضا ع وکتیبه درشت دور گنبد زرین مشهد و یك نسخه قرآن بزرگ متعلق بموزه آستان قدس رضوی باقی مانده است .

در اصفهان مدتهای مدید پس از دوران صفویه همان سبك اساتید پیش ادامه یافته و ابتکاریکه بتوان آنرا معرف شخصیت هنرمندان آنزمان دانست بیشتر مربوط بطرز ترکیب حروف بوده است . درصورتیکه ازپایان قرن یازدهم در شیراز نهضت تازهٔی در تکمیل شیوه خط در بین اساتید مشهور شیراز بروز کرده و نـام هنرمندانی مانند **محمد رضا شیرازی** (قرآن ١٠٩٤) (شماره ١١٤) **حسین کازرونی** (قرآن ١١٠٥) (شماره ١١٨) و احمد نیریزی (قرآن ١١١٧) (شماره ١٢٢) در تاریخ خط پایدار مانده است و بعضی مانند **نصیر کاتب شیرازی** اصلاً در اصفهان بوده اما بین رویه این اساتید جهات مشابهتی وجود دارد که آنرا باید ناشی‌از سبك مخصوص شیراز دانست و شاید شیوه **محمد رضا** را بتوان‌در آغاز این فصل مورد بررسی قرارداد ولی‌بطورکلی‌علائم‌و مشخصات شیوه این استاد در قرآنهای بعد از او نیز مشاهده میشود

احمد نیریزی شمس الدین محمد ازمشهور ترین اساتید خط نسخ پس‌از زمان صفویه است که درشیراز پرورش یافته وشمار معتنابهی از آثارش باقی مانده و بسیاری ازقرآنها و ادعیه منسوب باو فاقد مزایای خط استاد

(شماره ۹۱) و درهرصفحه آن دوسطر بخط نسخ جلی بزر و بق
بقلم ریز تر و با مرکب سیاه نوشته و آنرا میتوان نمونه از سبك تازهٔ
دانست که درآغاز زمان صفویه مورد توجه قرار گرفته و بدو قلم ری
و درشت تحریر میشده است دوست محمد بنا بگفته مؤلف گلستان هنر
شاگرد مولانا قاسم شادیشاه (وفات ۹۰۵) بوده ونخستین مصحفرا بخط
نستعلیق باتمام رسانیده است که مع التاسف از بین رفته ولی اندیشه اورا
باید درتاریخ خط قرآن حفظ کرد. دوست محمد بسیار مورد محبت ولطف
شاه‌طهماسب بوده‌است وسبك خط اوبسبب حروف گوشه‌دار منظره خاصی
داشته. دیگر ازاساتید زمان صفویه **عبدالقادر الحسینی** (درحدود ۹۹۰)
(شماره ۹۵) و**عبد الخالق بن حبیب الله هروی** (قرآن ۹۸۶)
(شماره ۹٤) و **علاءالدین بن شمس الدین بن محمد الحافظ تبریزی**
(قرآن ۹٦٤) (شماره ۹۲) که نباید اورا باعلاءالدین محمد قمی اشتباه
نمود ودرسال ۹۸۰ نیز قرآن دیگری‌را بپایان رسانیده است که ازمقایسه
این‌دونمونه که درفاصله ۱٦ سال نوشته شده بسهولت میتوان بوضع پیشرفت
خط این استاد درطی زمان پی برد.

بالاخره دو قرآن مهم یکی متعلق به بقعه شیخ صفی‌الدین ودیگری
از طرف موزه قم بتهران ارسال شده بامضاء شمس‌الدین عبدالله میباشد
وازعجائب‌اینست که درتاریخ هردو آنها دست برده شده واگر درنسخه
موزه تهران فقط به تبدیل ۹ به پنج اکتفا رفته و در نتیجه دقت میتوان
شماره اصلی تاریخ‌را بازشناخت (۹۸۹) برروی قرآن‌موزه قم بجز رقم ۲
چیزی بجا نمانده است که ظاهرا آن نیز بقایای سنه ۱۰۰۲ بوده است.

خط نستعلیق ـ با وصف علاقه مندی خوش نویسان زمان تیموری وصفوی بشیوه تازه‌ئی که درآغاز قرن نهم هجری درخراسان مرسوم گردیده بود نظرباحترام کتاب آسمانی متن آنرا بهمان خط نسخ تهیه کرده وشیوه نستعلیق را بمتون فارسی اختصاص داده بودند .

ازینرو ترجمه قرآن وفال نامه یاتفسیر وحواشی آن بخط نستعلیق نوشته میشد ولی تا پایان قرن یازدهم هنوزجنبه صنعتی خط نستعلیق درقبال متن قرآن ناچیز بنظر میرسد .

درنمایشگاه کنونی چند قرآن ترجمه و تفسیردار دیده میشود که در دوران قاجاریه تهیه شده و ازحیث خط نستعلیق نیزحائزاهمیت میباشد خاصه آنکه بیشتر بهمکاری دو یا سه استاد مختلف تهیه گردیده وازاین حیث نسبت بنمونه های زمان صفوی رجحان دارد مانند قرآن وصال متعلق بکتابخانه سلطنتی(۱۲۶۰ هجری) که ترجمه آنرا بخط نستعلیق بامرکب قرمز **محمود ملقب بحکیم** در سال ۱۲۶۲ نوشته و حواشی آن بشیوه طغرا اثرابوالقاسم پسر وصال‌است (شماره ۱٤٤) (تصویر ۱۵) دیگرقرآن نفیسی است که بنام ناصرالدین شاه تهیه شده و ترجمه آنرا **میر علی شیرازی** درشعبان سنه ۱۲۷۷ بخط خوش نستعلیق‌نوشته‌است (شماره ۱٤٥) تصویر.

اما زیباترین نمونه این خط درنمایشگاه کنونی ترجمه قرانیست که بزبان فارسی بدون متن عربی بقلم نیم دانگ درنهایت دقت واهتمام نوشته شده (شماره ۱۳۷)وچنانکه درپایان آن خوانده میشود این‌قرآن فارسی‌را **محمد حسین شیرازی** بدستور ناصرالدین شاه در سال ۱۲۹۰ بخط نستعلیق تهیه نموده است . (تصویر ۱۷).

میباشد دو نسخه از او امروز در نمایشگاه تهران ملاحظه میشود یکی متعلق بکتابخانه ملی است که تاریخ تحریر آن در بالا گفته شد و دیگری درسال ۱۱٤۱ باتمام رسیده است وازحیث شیوهٔ خط میتوان آنراهمردیف آثار یاقوت دانست و ظاهراً نیریزی سبك یاقوت را تقلید مینموده واین قرآن را بشیوه او نوشته است . (شماره ۱۲٦)

اما درخشندگی مکتب شیراز اواسط قرن سیزدهم مقارن بابهترین زمان کار وصال و فرزندانش بوده است که پدر و پسر همه صاحب قریحهٔ بوده و چنانکه در پایان یکی از قرآنها خوانده میشود فنون خوش نویسی و نقاشی‌را بمیراث درخاندان خودگذارده است .

نام وصال میرزا محمد شفیع بوده که خود را بکاتب الاهی ملقب ساخته و مخصوصاً در نوشتن قرآن دست داشته است . در آخر قرآنیکه درسال ۱۲٦۰ (کتابخانه سلطنتی) بپایان رسانیده نوشته « ذلك کتاب الثامن الستون » یعنی تا آنوقت ٦۸ قرآن بدست او تهیه گردیده بود و از طرف دیگر در سال ۱۲٦۵ احمد پسر وصال زمان وفات پدرش را در پایان قرآن دیگری متعلق بکتابخانه ملی که درسال ۱۲۵۹ وصال آنرا نوشته است درسال ۱۲٦٤ تعیین کرده بنابراین احتمال میرود که قرآن کتابخانه سلطنتی آخرین قرآن‌کار استاد نباشد ولی بطور مسلم این قرآن بزرگترین شاهکاریست که از او باقی مانده است. (شماره ۱٤۰)

این قرآن نفیس خود مجموعه ایست که هر یك از زادگان وصال در تزئین و تکمیل آن کوشیده و چنانکه در پایان آن گفته شده است میرات پدری و ذوق فطری خودرا بمنصه ثبوت رسانیده‌اند .

برخی‌ازدانشمندان تغییراتی‌را که درشکل اوراق قرآن بمرور دست داده وآنرا از قطع مستطیل افقی بصورت مستطیل عمودی رسانیده ناشی ازتأثیر ذوق رومیان‌دانسته ووضع آرایش سرلوح قرآن‌را باالواح مخصوص رومی **تابولا اناتا** که دریك یا دو سمت دارای گوشه بوده قابل مقایسه شمرده‌اندحقیقت‌امراینست‌که الواح‌نامبرده درزمان‌سلطنت‌رومیان‌درمصر برای آرایش کتابهای مصری بکار رفته وجای شگفتی نیست‌که پس‌از ظهور دین اسلام هم مصریان قرآن را بهمان سبك تهیه کرده باشند(۱) چنانکه بین دونوع آرایش‌کتاب قبطی‌که بنام **کلاووس** و **اربیکولوس** در تاریخ تذهیب شناخته شده زینت سر سوره قرآن و ترنجهای اطراف متن آن مشابهت زیاد وجود دارد . (۲)

اما دربرابر نفوذ ذوق رومیان یاهنر مندانی‌که باتمدن ساحل دریای مدیترانه آشنائی داشته اند سهم ایرانیان نیز در پرورش افکار تزیینی مسلمین ناچیز نبوده است و شاید یکی از مهمترین مراکز تمدن عرب درصدر اسلام وپیش‌ازتأسیس شهر بغداد (کوفه) بوده‌که درتاریخ بمناسبت مربوط بودن با تمدن ساسانی اهمیت خاصی یافته است و از قرار معلوم ایرانیان ومخصوصاً پیروان دین مانی پس‌ازقبول اسلام درآنشهرگردآمده واحساسات ملی خودرا بصورت تعصبات دینی ابراز مینمودند مثلاً قرآن‌را

(۱) E. Herzfeld "Die Tabula ansata in der Islamischen epigraphie und ornamentik" Der Islam 1916 ./s192.

(۲) Arnold T. Grohmann .A. The Islamic Book, 1929. P.24.

د - قرآن در تاریخ تذهیب

علائم مختلفی که بزر بر روی قرآنهای قدیمی دیده میشود بیشتر بمناسبت احترام این کتاب آسمانی بوجود آمده و مسلمین نیز مانند رومیان و ساسانیان نقش زرین را مقدس میشمردند. در قرون وسطی بطور کلی رنگ زرین ارتباط خاصی باآسمان داشته وگذشته از کتب دینی نامه‌های برخی ازسلاطین قدیم‌را نیز بزروسیم مینوشتند.

اما در تذهیب قرآن نخست بمنظور تعیین سر سوره ها و جزوات و محل سجود و غیره آنرا زر اندود کرده و پس‌از تکمیل خط نقاط روی حروف وعلائم پایان آیات‌را نیز بزر مینوشتند. بطورکلی روایات متعدد در اکراه واحتراز ازتذهیب قرآن وبزر نوشتن آن نقل شده است[۱] ولی ازطرف دیگر آرایش کتاب آسمانی بزعم برخی ازپیشوایان اسلام مطلوب بوده و موجب جلوه آن گردیده است این عبارت‌را ازحضرت رسول (ص) روایت میکنند. ان‌الله یحب اذ اعمل العبد عملا ان یحکمه.

بنا بگفته ابن‌الندیم درزمان خلافت‌ولید بن‌عبدالملك خوش‌نویسی بنام سعد در مسجد پیغمبر (ص) در مدینه یکی از سوره های قرآن را باقلم درشت بزر نوشته بودکه مورد پسند خلیفه واقع گردیده ودستور داد تا قرآنی بزربنویسند بنابراین زر اندود ساختن قرآن درقرون اولیه‌اسلام مرسوم بوده وآنرا باید تابع رسومی دانست که ازتقلید کتب دینی مسیحیون وایرانیان حاصل شده است.

(۱) کتاب المصاحف ص ۲ـ۱۵۰.

واگر برخی ازنقوش ساسانی مانند تصویر آتشکده یا گل لاله پرپر درروی قرآن (موزه آستانقدس رضوی ونمایشگاه کنونی تهران) مشاهده میشود آنهارا نباید گواه کار مانویون در دوران اسلامی شمرد بلکه باید اذعان داشت که درمراکز مهم تمدن عرب عناصر مختلف بیگانه دست بهم داده و درپیشرفت سبکهای صنعتی درصدر اسلام باهم همکاری نموده‌اند. حتی دراوایل زمان بنی‌عباس نقاشان چینی هم ببغداد وکوفه آمده و در مدت توقف خود ناچار آثاری درآنجا باقی گذارده‌اند که درتاریخ روابط نقاشی مسلمین باخاور دور قابل ذکر میباشد (۱).

طرزآرایش قرآنهای کوفی قدیم بالنسبه یك نواخت بوده‌است وبیشتر دارای دوصفحه عنوان بانقش هندسی ودرکنار سر سوره یك گل درشت تزیینی و چند ترنج کوچك درمحل جزوات میباشد اما تا پیش از قرون سوم هجری که هنوز طلعیه نهضت ملی درصنایع اسلامی ایران بروز نکرده در تزیین قرآن نیز ایرانیان ذوق وسلیقه فطری خود را بکار نبرده ونظر باحترام دینی قرآن همان اسلوب عربی آنرا مدتها حفظ کرده اند وچنانکه گفتیم بعضی از خاطرات ساسانی نیز اختصاص بایران نداشته و نظایر آن درسراسر کشورهای اسلامی که پیش از ظهور اسلام با ایران سر وکار داشته دیده میشود.

اگرچه امروز از قرآنهای نفیسی که هرسال سلطان ابراهیم بن مسعود غزنوی بپایان رسانیده و بمکه میفرستاد چیزی بجا نمانده است

---

(۱) P. Pelliot, Des artistes chinois à la capitale abbasside en 751-762, T'oung Pas, XXVI (1928), pp.110-13.

بنا بمعتقدات و تصورات پیشین خود تعبیر مینمودند و بعناوین مختلف از نمایش نور و ظلمت استفاده های گوناگون میکردند و بهمین مناسبت بوده که نظریات شخصی ایشان گاهی بنیان دین را متزلزل ساخته و با وجود جلوگیری پیشوایان اسلام عقاید ایشان در میان مسلمین انتشار یافته است. چنانکه میدانیم کتاب مانی دارای تصاویر زیبائی بوده که مطالب را در پیش چشم خوانندگان مجسم میساخته و پس از او پیروان این دین نیز در تذهیب و نقاشی کتاب آسمانی خود سعی زیاد ابراز کرده‌اند چنانکه درضمن کاوشهای علمی تورفان صفحات مختلفی بدست آمده که دارای متن و حاشیه بوده و بشاخ و برگ پیچ و خم‌دار یا تصاویر اشخاصی در لباس مخصوص عبادت یا درحال نواختن ساز های مقدس زینت یافته است نکته قابل توجه در کتب مانوی سبك ترکیب خط بانقش است که عینا در دوران اسلامی مراعات میشود و همچنین برروی یکی ازنسخ مانوی دیده شده که عنوان درشت تر ازمتن برنگ درخشان زرین در میان ترنج کشیده با شاخه و برگ تزیینی نموده شده است.

بنابراین احتمال قریب بیقین میرود که اصول فن تذهیب قرآن بدست شیعیان کوفه که همان پیروان دین مانوی بوده‌اند انتشار یافته‌است[۱].

بااینحال نقوش تزیینی که ازقرون دوم وسوم هجری برروی ظروف وسنگ وگچ باقیمانده هیچوقت درظرافت وترکیب با گلبرگهای مانوی قابل مقایسه نبوده ونمیتوان آنهارا زاده اندیشه هنرمندان مانوی دانست

---

(۱) Massignon, L. "The Transformation of Persian iconography".
Survey of Persian Art, vol. II, p. 1928-36.

خانه های هندسی چهارنیم هلال ماه دراطراف دایره نموده شده با شاخ وبرگهای نیزهٔ شکل سر برگشته بدور محوری در جهت مخالف هم پیچیده که گلبرگهای سلجوقی را در مساجد قزوین و اصفهان و اردستان بیاد میآورد . (تصویر ۳).

گرچه نام مذهب قرآن مهمی که درضمن آن تفسیر سورهٔ آبادی درحدود سال ٤٨٥ درچهار جلد نوشته شده تعیین نگردیده است ولی محل تهیه آنرا باحتمال قوی میتوان در خراسان دانست چرا که برای یکی از سلاطین غور تهیه شده ودر زمان ابوالفتح محمد بن سام درسال ٥٦٤ برمزار شیخ احمد جامی وقف گردیده است .

این قرآن را میتوان ازلحاظ تذهیب بهترین نمونه فنی تزیین زمان سلاجقه دانست که با قرآن محمد بن الحسین الکاتب کرمانی (٥٥٩) متعلق بموزه مترو پلیتن قابل مقایسه میباشد صفحات مذهب آن بیشمار وهرکدام بنوبه خود جالب دقت و تحسین است (تصویر ٤و١٨).

در سرلوحه آن طرحهای هندسی با گره های مرتب تلفیق شده ودرحواشی قرآن اشکال زیبائی ازترکیب شاخ وبرگهای بهم پیچیده بوجود آمده که اختلاف رنگ آنها روی زمینه زر بر جلوه نقش بسیار افزوده است همین ترکیب خطوط مستوی و هلالی شکسته است که بعد ها درقرن هفتم متداول میگردد ولی در این زمای هنوز گلبرگهای منقسم دوتائی باشاخه‌های نازك مار پیچی عنصر اصلی آنرا تشکیل میدهد ویکی ازتازه گیها نقش این قرآن ترکیب زیبائی است که از چهار هلال دو تائی گلبرگ

و از کتابخانه های مهمی که به عضدالدوله دیلمی (۳۳۸ — ۳۷۲) و به شاپور بن اردشیر وزیر بهاء الدوله (۳۸۰—٤٠٤) نسبت داده شده بجز نامی در تواریخ باقی نمانده‌است ولی بهترین گواه پیشرفت فن نقاشی درزمان سلطنت سامانیان وغزنویان آثاریست که درضمن کاوشهای اخیر بدست آمده ودرموزه ایران باستان نگاهداری میشود. نقوش تزیینی که برروی ظروف سفالین نوع نیشابور مشاهده میشود برای آرایش کتاب نیز مناسب بود، واز روی آن بخوبی میتوان به سبك تذهیب قرآنهای آنزمان پی برد.

درآنوقت درخراسان بزرگترین مکتب های تذهیب وخوش نویسی کشور قرار داشته چنانکه ابوالقاسم سعید بن ابراهیم بن عالم بن ابراهیم بن صالح که درجمادی‌الاولی سال ٤٢٧ نسخه قرآن نفیس موزه بریتانیا را بپایان‌رسانیده درپایان‌کارخود تصریح میکند که فن‌خوش نویسی وتذهیب را در دامغان ونیشابور آموخته است.

همچنین از اساتید زبر دست تذهیب عبدالرحمن بن محمد دامغانی بوده‌که درسال ٤٧٣ قرآن زیبای موزه استان قدس رضوی‌را امضاء نموده است ورویهمرفته تاپیش‌از زمان سلطنت ایلخانیان هرخوش نویسی ازفن تذهیب‌نیز کم وبیش‌سررشته داشته ونام **ابن بواب** و**عثمان بن وراق**مشهور است ازکارهای استاد اخیر سه جزو قرآنیست که بین موزه تهران ومشهد تقسیم میشود (شماره ۲۵) سبك‌کار عثمان وراق‌رامیتوان بسبب درخشندگی طرح هائیکه بامرکب سفید روی زمینه زرین ترسیم‌کرده بسهولت بخاطر سپرد وملاحظه نمودکه در صفحات سرلوح ترنج های کنار صفحه توسط گوشه هائی بحاشیه باریك متن اتصال یافته ودر میان سر لوح بجای

منطبق نمود وازمقایسه آن بانسخه دیگری که ازهمین تفسیر درکتابخانه ملی پاریس دیده میشود وبدستور ربیب‌الدین ابوالقاسم هارون بن علی بن ظفر دندان وزیر اتابك ازبك (٦٠٧-٦١٠)[1] در آذربایجان تهیه شده نکات زیر را استنباط کرد.

١ - در طرح سرلوح قرآن احمد عتیق خطوط مستقیم باهلالهای شکسته با آزادی‌کامل با یکدیگر تلفیق شده وازترکیب آنها اشکال تازه‌ئی بوجود آمده است‌که حالت یك نواخت متن زرین را کاملاً از بین برده است. درصورتیکه درمکتب تبریز نقشی‌که ازتقسیمات درونی دایره بدست آمده شامل خطوط باریکی است‌که درمنظره سرلوح تصرف مهمی نمینماید (تصویر ١٩).

مثلاً ترنج واقع درحاشیه قرآن کتابخانه ربیب‌الدین بسبك زمان سلجوقی ترسیم شده و بر روی دوگلبرگ درشت قرار گرفته است ولی درمکتب خراسان بجای ترنج گل تزیینی‌زیبائی ازترکیب دوشاخ وبرگ بهم‌پیچیده که یکی باگلبرگ های منطبق بدو طرف شکفته و دیگری با شاخه نازك در میان آن بحرکت آمده است.

٢ - درکتیبه عنوان وسرسوره‌های‌کار احمد عتیق عناصرتازه بسیار

---

(١) درتحت شماره ١٦٠ ضمیمه نسخ فارسی درکتابخانه ملی پاریس ثبت ونمونه ازتذهیب آنرا میتوان درکتابهای زیر مشاهده نمود:

E. Blochet, Les en luminures des manus crits Orientaux, Paris 1926, pl. 97

M. Bahrami, Recherches sur les Carreaux de rev êtement lustré, Paris 1937 fig. 7.

بدور گل ستاره شکل کوچکی حاصل گردیده و با وجود قدمت زمان آن اندیشه اصلی شمسه را در بر دارد .

سرهرسوره حاوی نوشته کوفی است درمیان شاخ نازك بهم پیچیده گل های پر پر که انتهای آنها برگشته وبا زیبا ترین گلبرگ های سلجوقی بر روی ابنیه و کاشی و ظروف فلزی برابری میکند .

دور نوشته متن درصفحات اول هرمجلد برنگ قرمز روشن محدود شده و گلهای درشت دو برگی از پشت حروف روئیده گوئی فقط خط فرعی آنها را قطع کرده است چنانکه میدانیم در زمان سلجوقیان گاهی شاخ و برگهای تزئینی در ضمن امتداد حروف حرکت نوینی را بوجود آورده و در پاره مورد مانند نوشته روی پیشانی محراب امامزاده کرار بزون (٥٢٨) که اکنون درموزه ایران باستان مشاهده میشود شاخ وبرگ کلمات درسطر سوم از سطح سطر اول نیزمیگذرد وچنین ترکیبی در تاریخ تزیین خط کمتر سابقه شده است .

در پایان جلد هفتم قرآن حاوی ترجمه تفسیرطبری نام مذهب وتاریخ تذهیب آن پس از امضاء کاتب خوانده میشود (تصویر ٦) .

«فرغ من تذهیب هذه المصحف وتنقیشه ضحوه یوم السبت العاشر من شهرالله الاصم رجب من ثمان وستمائه العبد المذنب الراجی الی رحمةالله و غفرانه احمد بن ابی نصر بن ابی العمر بن عتیق (شماره ٤١) تاریخ تحریر قرآن ربیع الاول سال ٦٠١ است وپس ازدو سال وسه ماه تذهیب آن باتمام رسیده .

شیوه کار احمد عتیق را میتوان بجهانی بـا رویه مکتب خراسان

و درقرن هشتم بسیار متداول میگردد ازطرف دیگر سرلوح قرآن کتابخانه پاریس را میتوان بانسخه که ازشاه چراغ شیراز بتهران آورده شده مقایسه کرد ومشاهده نمود که تاسال ۶۱۹ زمان انجام آن بدست **محمد بن مسعود بن ابی سعد** ابهری همان شیوه مکتب تبریز در سمت باختر کشور حفظ شده است .

دوران ایلخانیان - یاقوت مستعصمی که ظاهراً پس ازتسخیر بغداد مدّتی درآنجا بسر برده از هنرمندانیست که فن تذهیب را بر خط خوش افزوده و شاهکار بی نظیر اوهمان قرآنی است که در سال ۶۸۸ دربغداد بپایان رسانیده است وامروز درکتابخانه پاریس نگاهداری میشود .

درسرلوحه این قرآن طرح هندسی ازترکیب لوزی وچهارگوشهای بهم پیوسته حاصل گردیده و درمیان خانه آن گلهای تزئینی نموده شده است .

پس ازانقراض خلافت بنی عباس و بر قراری ایلخانیان درمراغه و در تبریز توجه خاصی نسبت بتهیه کتاب و خاصه قرآن معطوف گردید که در پیشرفت فن تذهیب بسیار موثر بوده است وازحسن اتفاق در آغاز قرن هشتم بسعی خواجه رشیدالدین بنگاه علمی بزرگی بنام ربع رشیدی درنزدیکی شهر تبریز تأسیس شده بود که درآنجا شماره معتنابهی ازخوش نویسان ومذهبین ومجلدگران باستنساخ وآرایش کتب پرداخته ونفایسی ازخود بیادگار گذارده بودند . امروز چندین قرآن درکتابخانه‌های مختلف دنیا دیده میشود که همه درزمان سلطنت الجایتو خدابنده تهیه شده وکهنه‌ترین قرآنی که ازآنوقت تاکنون شناخته شده نسخه‌ایست که ازبقعه

است و گلبرگهای تزئینی که متن نوشته کوفی را تشکیل میدهد نماینده سبك قرن هفتم هجریست درصورتیکه درقرآن کتابخانه ملی پاریس شاخ وبرگهای باریك با گلهای پر پروئیزه‌ای شکل بهمان شکل معمول زمان سلجوقی عیناً بکار برده شده است .

۳ ــ این دو قرآن هردو ازحیث تذهیب دارای طرح‌های زیبائی میباشندکه در حاشیه آنها بر ترنج های معمولی قرن ششم افزوده شده. با این اختلاف که در نمونه تهران ابتکار سازنده بمراتب بیشتر از نمونه پاریس است خاصه درطرز آرایش نوشته که درحاشیه آنها مشاهده میشود.

یکی (قرآن تهران) بخط کوفی با دنباله حروف بهم چسبیده که درسمت بالا بشاخ وبرگ های کوچکی زینت یافته وبا نوشته های کوفی تزیینی مخصوص ساختمان های آجری خراسان درقرن پنجم وششم قابل مقایسه میباشد ودیگری (قرآن پاریس) دارای حاشیه پهنی است که درمیان آن بخط نسخ ازآیات قرآن نوشته شده وبگلبرگهای سربرگشته باشاخه‌های نازك آراسته است .

٤ ــ از حیث رنگ نیز درمکتب تبریز جلوه زمینه زرین زمان سلجوقی بیش از نمونه ساخت خراسان حفظ شده است .

یکی ازسرلوحه های قرآن اخیر دارای ترنج مدوریست که دراطراف بگلهای دورنگی شبیه بغنچه گل زینت یافته و گلبرگ دیگری اطراف آنرا گرفته است (تصویر ۲۰).

ازترکیب رنگ آنها نقش زیبائی بوجود آمده که بعدها تکمیل شده

ازهم درسر لوح‌ها نموده شده است و سرسوره‌های آن بالنسبه پهن و دارای نوشته کوفی میباشد که روی زمینه لاجوردی با شاخ و برگ درشت قرار گرفته ودردو طرف سر سوره نقش هندسی ازترکیب گره های بهم تابیده حاصل شده است .

شبیه این گونه نقش در آغاز قرن هشتم عیناً برروی ظروف مفرغی با سیم وزر کوبیده شده یاروی سنگ وگچ وغیره نموده‌اند که آنرا درتاریخ تذهیب علامت مشخص زمان سلطان محمد خدابنده میدانند .

بجای ترنج‌های گرد درحواشی قرآن نیز گاهی نقش تزیینی مرکب ازدوطرح بهم پیچیده « اسلیمی » دیده میشود که ازحیث ترکیب ورنگ بسیارجالب‌توجه میباشد. وبطورکلی گلهای پرپر ازنوع «لوتوس» وردیف آویز گلبرگهای دوتائی شبیه به «گیرلاند» درقرآن موزه تهران کمتر بکار رفته و نباید تصور نمود که در زمان سلطان محمد تنها همین سبك تذهیب مرسوم بوده است بلکه با وجود مهارت محمد بن ایبك کار اوسبب شکست رونق و اعتبار نقاشان مشهور زمان سلطان محمد نگردیده که سر دسته ایشان علی‌التحقیق **عفیف‌الدین ابوالبرکات محمد بن منصور بن محمد بومویه کاشی** بوده است واین استاد همانست که درسال ۷۱۰ بکمك **محمود بن محمدالامین بغدادی** یکی از سه نسخه مشهور مجموعه رشیدیه را تذهیب نموده است (کتابخانه پاریس تحت شماره ۲۳۲٤ نسخ عرب) [۱] .

---

(۱) عکس سرلوح این کتابرا مرحوم بلاشه درکتابیکه بیشترنام آن برده شد انتشار داده Blochet. op. cité, pl. XCIX ویکی‌ازعناوین‌آنرا میتوان درکتاب مؤلف راجع بکاشیهای زرین نام ایران (تصویر ۱۵) مشاهده نمود .

شیخ صفی بتهران انتقال یافته ودرسال ٧٠٤ نوشته شده ودرسال ٧٠٦ بپایان رسیده است شماره های (٥١ و ٥٤).

نام مذهب این قرآن **محمدبن ایبك** است وشیوه کار او بهترین نمونه سبك سازندگان ربع رشیدی در آغاز قرن هشتم محسوب میشود (تصویر ٢١).

مکتب تبریز ناچار از تجربیات اساتید بغداد و خراسان استفاده کرده و به تشویق زمامداران وقت موجبات ظهور یکی از بهترین ادوار درخشان فن نقاشی و آرایش کتاب در آنجا فراهم گردیده بود.

ازتازه گیهای این زمان قطع بزرگ کتاب است که مخصوصاً مورد توجه سرپرستان ربع رشیدی بوده است و تا کنون کتابی بزرگتر از مجموع رشیدی کمتر دیده شده است اما قطع جدید قرآن دروضع طرح سرلوح آن نیز مؤثر بوده است وضمناً وسیله خوبی برای نمایش نقوش چند ضلعی های هندسی و بهم پیوسته مانند ردیف لوزی و شش گوش و هشت گوش و ستارهٔ و غیره بدست سازنده داده است.

جلوه کار محمد بن ایبك و سایر مذهبین همزمان او بیشتر بسبب ترکیب رنگهای خوش نما مانند قرمز ولاجورد وزر بوده که از این رو باید زمان ایلخانیان را سر مشق رنگ آمیزی در تاریخ تذهیب کشور دانست وهمردیف قرآن موزه تهران قرآن بزرگیست که درسال ٧١٣ **عبدالله بن محمدبن محمود همدانی** برای الجایتو خدا بنده نوشته و در کتابخانه خدیوی مصر نگاهداری میشود. شمسه وستاره های آبی رنگ و همچنین گلهای پرپر کوچك از مشخصات تذهیب اینزمان میباشد ودرقرآن موزه تهران اشکال هشت گوش یاستاره های ١٢ پره بصورت مرکب یا مجزی

طبیعی مرسوم میگردد که ظاهراً کهنه ترین نمونه آن بدست عفیف‌الدین محمد کاشی در کتاب مجموعه رشیدیه ساخته شده وشبیه آن در سرسوره‌های قرآن بزرگ موزه تهران نیز که درسال ۷۲۸ باتمام رسیده ملاحظه میشود (شماره ۵۵).

دوران تیموری - شیوه تازه‌ایکه دردوران ایلخانیان درآذربایجان معمول شده بود نخست درنیمه دوم قرن‌هشتم درسمت جنوب‌کشور آثار آن دوباره‌آشکار میشود وازحسن اتفاق درمیان گیرو دارهای پی‌درپی سیاسی که اوضاع کشور را درشمال مختل نموده بود فرمانداری فارس چندی بنام مردان هنر پروری مانند شیخ ابواسحق اینجو (۷۵۸-۷٤٤) وپس از وی شاه شجاع ازخاندان آل مظفر اصابت نموده بود که هر دو در توسعه ورونق فن آرایش کتاب توجه داشته اند.

درشیوه استادان شیراز پیش از زمان سلطنت ابراهیم سلطان عناصر تزیینی مختلفی دیده میشود که برخاطرات گذشته بغداد و تبریز افزوده شده و بردرخشندگی و جلوه‌کار این مکتب گواهی میدهد از مشخصات آن رنگهای فرحناك وگلهای درشت زیبائی‌است‌که روی زمینه سبزیا قرمز نموده شده ومدتها در تاریخ تذهیب کتاب بلکه درتزیین پارچه‌های زربفت مورد استفاده واقع شده و تا زمان صفویه پایدار بوده است.

زیبا ترین نمونه‌کار این مکتب در اواسط قرن هشتم دو جزو قرآنیست که استاد **یحیی‌معروف به‌جمالی‌الصوفی** در جمادی‌الاول سنه ۷٤٦ در شیراز نوشته و **تاشی‌خاتون** آنرا برمزار امامزاده احمد بن

درکشور پهناور ایلخانی هنرمندان مختلفی درتذهیب وتهیه قرآن شرکت کرده‌اندکه برخی ازایشان درخارج ازایران میزیسته‌اند وآثارشان باقی مانده است و ازمقایسه آنها باکار اساتید ایرانی بهتر میتوانیم بذوق ومهارت‌هم میهنان خودمان پی بریم . ازآنجمله جزوهٔ بیست و هشتم قرآنی است که بقلم نسخ بزر نوشته شده و در پایان آن خوانده میشود . کتبه هذالجزء المبارك مع‌الذين قبله بمدينه الموصل (شماره ٥٠) این جزورا موقتاً ازماهان ازبقعه شاه نعمت‌الله ولی بتهران آورده‌اند و برخی ازجزوات دیگر آن در خارج از کشور - نگهداری میشود که از همه مهمتر اجزاء ۲ و ۲۱ است (در موزه صنایع اسلامی ترکی در اسلامبول بوده) وجزء ۲۵ آن (درموزه بریتانیا میباشد) که بنام سلطان محمد الجایتو و وزیران او رشیدالدین وسعدالدین درسال ۷۱۰ بدست علی بن محمد بن زید بن محمد بن محمد بن عبدالله العلوی الحسینی نوشته شده است [1]

رویهمرفته پیشرفت‌کلی فن نقاشی درزمان الجایتو وپسرش ابوسعید بهادرخان درتذهیب قرآن نیز مؤثر بوده است و آثار آن مخصوصاً دررنگ آمیزی طرحهای هندسی بخوبی مشهود میباشد مثلاً ازترکیب الوان مختلف یك رنگ مانند آبی وقرمز ونسبت آنها بهم اسلوب تازه‌ئی در آرایش سرلوح‌ها بدست آمده بودکه درتاریخ تذهیب تازگی داشته است همچنین درمتن کتیبه بجای گلبرگ های تزیینی سلجوقی شاخ و برگ گلدار

---

(۱) جزویکه درنمایشگاه دیده میشود ناقص مانده و نام سلطان برروی ورق اول جزوات دیگر خوانده میشود رجوع شود به A. Sakissian Miniature Persane, Paris 1924 fig. 32

بهمین سبك تذهیب کرده‌اند با اینحال درسبك تذهیب زمان تیموری نکته قابل توجه تمایل نسبت به‌ظرافت نقش وتجانس رنگهای مختلفی است که سیر تکامل آن با تغییرات خط همراه بوده و هر دو را باید معرف یك ذوق دانست .

از اینرو در دوران تیموری درشیراز ودر هرات بسیاری ازعناصر اصلی طرحهای مکتب ربع رشیدی مدارج تکامل خود را طی نموده است و جای شگفتی نیست که استادان آنزمان هنوز باشکال هندسی و ستاره یا نیم هلال متقاطع دلبستگی داشته اند .

همچنین ظرافت نقش خود سبب ایجاد الحان تازه در رنگ آمیزی گردیده است که نظایر آن بر روی نقوش همزمان روی گچ دیده میشود وبطور کلی قرآنهای دوران تیموری دارای سرلوح های منظم میباشدکه رنگ لاجوردی آنها سبب امتیازشان گردیده و در حواشی آن بیشتر از ترکیب ترنجهای کنگره دار بهم‌پیوسته واشکال هندسی استفاده شده‌است درصورتیکه درسرسوره گاهی شاخ نازك گلهای طبیعی برروی زمینه‌آبی نموده شده و زمانی بدوایر و اشکال مرکب اکتفا رفته است .

دوران‌صفوی - کاملترین مجموعه قرآنهای مذهب این زمان همان است که بدست‌سلاطین وشاهزادگان بزرگ صفوی در بقعه‌شیخ صفی‌الدین در اردبیل جمع آوری شده و اکنون در موزه تهران بمعرض نمایش گذارده میشود .

چنانکه میدانیم فن آرایش کتاب خاصه درتبریز در زمان سلطنت شاه اسمعیل و شاه طهماسب وسلطان ابراهیم میرزا باوج ترقی وپیشرفت

موسی‌الرضا(٤) وقف کرده است (شماره ٦١) تذهیب این دو مجلد بسیار زیبا و جالب توجه میباشد .

از حیث شیوه کار میتوان آن را درردیف شاهنامه های مشهور که دارای متن قرمزرنك میباشد محسوب داشت چرا که نوشته زرین این قرآن نیز در صفحات اول دارای همان زمینه قرمز بوده و ازینرو باکار های معروف نقاشان شیراز در قـرن هشتم هجری قابل مقایسه میاشد مانند شاهنامهٔ که دررمضان ٧٤١ برای خواجه قوام‌الدین ساخته شده است .

درکتیبه‌های بالا و پائین صفحه قرآن شیراز دو ترنج کنگره دار درشتی‌مشاهده میشودکه بگلهای پُر پر الوان آرایش یافته وسبك‌تزیینی مکتب تبریز رابیاد میاورد درصورتیکه در دوستون طرفین شاخه گلهای سرخ و قرنفل باحرکت متناسبی روی زمینهٔ سبز رنگ بجلوه آمده که برذوق سرشار سازنده وتوجه کامل او نسبت برنگ آمیزی طبیعت گواهی میدهد (تصویر ٢٢) .

این شاهکار نقاشی نه تنها ازلحاظ مقام تاریخی درفن تذهیب حائز اهمیت است بلکه بمناسبت حسن انتخاب رنگها نیز درفن تزئینی کشور کمتر نظیر آن دیده شده و نام مذهب آن که در ترنج کوچکی نوشته شده «**حمزه بن محمدالعلوی**» درجای دیگر بدست نیامده واز آثار او هنوز بجز همین نمونه چیزی شناخته نگردیده‌است .

درنیمه دوم قرن هشتم اسلوب مکتب شیراز درسراسرکشور رواج یافته وحتی در شیروان هم نسخه کتاب کیمیای سعادت‌را (موزه صنایع ترکی واسلامی دراسلامبول) درسال ٧٨١ بنام مال شاه هوشنگ

که چند آیه در تکریم قرآن یا دعا در میان آنها نوشته شده است چون درطرح نقوش سرلوح و سرسوره‌ها ازنمایش تصاویر حیوانات و انسان خودداری گردیده است از اینرو نمیتوان تذهیب قرآن را معرف کامل اندیشه های تزیینی زمان صفویه دانست بلکه باید تمام اشکال مختلفی که در حواشی وسرلوحهای کتابهای آنزمان بوجود آمده درمورد قرآن استثنا نمود .

بطور کلی منظر سر لوحهای زمان صفویه بمناسبت نقوش زراندود آنها جلوه خاصی یافته است که گاهی با رنگ لاجوردی موازنه کرده ولی بیشتر برآن فزونی یافته است . (تصویر ۲۳)

طرح های مخصوص حاشه و متن و گوشه در اینزمان زیاد متداول بوده ورشته های بنددار نازك ابر که اصلاً ازروی نقوش تزیینی ظروف چینی اقتباس گردیده است ودرتمام نمونه های تزیینی برروی پارچه وفلز و سنگ وغیره دیده شده بسیار مرسوم بوده است .

از سازندگان هنرمند آنزمان **روزبهان** بوده که در ربیع الاول سنه ۹۳۰ قرآنهای خط **پیر محمد ثانی** (۹۲۹) را تذهیب کرده است . (شماره ۸۰) درسرلوح این قرآن روی زمینه لاجوردی شاخ و برگ نازك گلهای رنگارنگ نموده شده و از ترکیب ترنج بیضی شکل با رشته ابر گره دار منظره زیبائی در کتیبه آن بوجود آمده است . بدور متن نیز نوار سیاه رنگی قرارگرفته ودرزیر کتیبه دوستون طرفین باترنجهای بیضی بسبك تذهیبهای تیموری ساخته شده است در حاشیه این سرلوح که بخط زرین محدود گردیده دو ردیف نیم ترنجهای بهم پیوسته بزر و لاجورد ترسیم یافته و درون آنها بشاخه های نازك گلهای الوان زینت شده است .

خود رسیده بود و اساتیدی براهنمائی بهزاد وسلطان محمدنقاش دست بکار زده بودند که نام و نشان برخی از آنها در تاریخ پایدار مانده است مانند **استادیاری** که امضاء او بر روی نسخه بوستان کتابخانه خدیوی مصر (۸۹۳) هر دو خوانده میشود و **مولانا محمود** که بنا بگفته میرزا محمد حیدر دوغلات در فن تذهیب بریاری ترجیح داشته و درکتابخانه سلطان حسین میرزا آغاز کار نموده است (۱)

ولی هیچیك باندازه **استاد میرك** مذهب از معاصرین خواند میر و استاد **عبدالله شیرازی** که در اواخرقرن دهم هجری میزیسته درزمان خود معروفیت نیافته اند . (۲)

ازخصایص تذهیب قرآنهای اینزمان آنست که حدود آن از دو صفحه سر لوح گذشته شامل چندین ورق میگردد وکاملترین آنها در نمایشگاه کنونی دارای هشت صفحه درآغاز و هشت صفحه درپایان است و بقیه صفحات نیزجدول بندی شده و بخطوط زر آرایش یافته است این همان قرآن بزرگی است که **شمس الدین عبدالله** آنرا در سال ۹۸۹ بپایان رسانیده (شماره ۹۵) و درمتن نیز از ترکیب نوشته‌های ثلث ونسخ که بیشتر بزر و بمرکب سیاه رنگ نوشته شده استفاده مینموده اند . برخی از قرآنهای اینزمان هنوز برویه دوران تیموری درآغاز کتاب دارای دو شمسه زیبائی میباشد

(۱) T,Arnold Mirza Muhammad Haydar Dughlat. «on the Herat school of painters» Bull. of The School of Orient. Studies London. 1928-30-P. 673-4

(۲) D² R. Ettinghausen Manuscript illumination, A Survey of Persian Art vol. III 1939, P. 1969.

نازك این طرح با زر نموده شده وگلهای الوان آن برروی زمینه زرین جلوه یافته است . (تصویر ۲۴) .

درطرح حاشیه نیز گاهی ترنجهای دوره سبك تیموری بخط مستوی محدود بوده وزمانی ازاینصورت بیرون آمده‌است وخط شکسته دور ترنجهای اطراف صفحه‌را تعیین مینماید. همچنین نسبت بین‌بین‌دورردیف نیم‌ترنجهای حاشیه پهن ثابت نیست و بعضی اوقات روی زمینه زر چند ترنج مجزی ازهم نمودار است از نیمه دوم قرن دهم ببعد درسرلوح ها بیشتر دونیم ترنج درشت طرفین صفحات آغاز کتاب کریم را زینت میدهد اما رفته رفته رنگ زیبای لاجوردی تیموری ازخاطرها محو شده ودرقرون بعد رنگ آبی خاصی جانشین آن میشودکه بیشتردستخوش تأثیر نقوش زرین والوان زمان‌گردیده ومنظرآن تغییر میبابد خاصه آنکه دربعضی ازموارد خطوط اصلی نقش برنگ قرمز نموده شده و همچنین گلهای قرمز رنگ درشت از امتزاج با زر یا با الوان دیگر بالنسبه از جلوه خودکاسته است .

چون در زمان شاه‌عباس آقارضاوشاگردانش دراثرآشنائی بطرحهای سیاه قلم اروپائی شیوه هنرمندان تبریز را منسوخ ساخته وبجای رنگهای مختلف نمایش حرکات‌را بیشترمورد توجه قرار داده بودند درتذهیب نیز دیگرکسی انتظار بازگشت اسلوب قدیم را نداشته و ذوق سلیم آن زمان طالب نقوش تزیینی ساده‌گردیده بودکه معرف توانائی دست سازنده بوده است بهترین نمونه این سبك تازه را میتوان برروی صفحه تذهیب درموزه ایران باستان ملاحظه کردکه بنام شاه عباس‌ساخته شده وطرحهای تزیینی تازه از نوع نقش قالیهای گلدان‌دار بافت جوشقان در حواشی قرآنهای

اگر چه دردوره صفوی بیشتر میل هنرمندان بسبك رنگ آمیزی معطوف بوده است شخصیت صنعتی ایشان و بسیاری ازاستادان دیگر که درقرن دهم هجری میزیسته مخصوصاً درضمن نمایش شاخ وبرگهای نازك بدورهم پیچیده وطرحهای فرعی نقش بمنصه بروز رسیده است بنا بگفته مؤلف کتاب گلستان هنر روزبهان ازاهل شیراز بوده و ازاستاتید خط نیز بشمار میرفته است .

دیگر از نمونه های قابل ذکر قرآنیست که در سال ۹۵۲ از طرف **محمد همایون** پادشاه هندوستان در قریه خلشك بربقعه شیخ صفی‌الدین وقف شده است (شماره ۸۶) با آنکه تذهیب آن دررنگ وطرح باکار روزبهان شباهت زیاد دارد ولی در نقش ترنجها حالت هندسی بخودگرفته و حتی حرکات مستوی و شکسته شاخ های گل مانع نمایش آزاد وطبیعی آنها گردیده است وهمچنین گاهی گل درشت چهار گوشی با گل چهار پره ترکیب یافته است .

خط فاصل بین متن وحاشیه که بیشتر برنگ سیاه تعیین شده درطی قرن دهم از اعتبار خود نکاسته و تا سال ۹۹۲ در قرآن خط **محمد بن احمد الخلیلی** پایدارمانده‌است وازتازه گیهای این‌قرن بکار بردن‌طرحهای بیضی ومار پیچی است‌که درصفحات آغاز قرآن بجای سرلوح های مرتب تیموری (Tabula ausata) بکار میرفته وآیات الهی را بطرز خاصی در میان زر و زیور نمودار میساخته است چند نمونه از قرآنهائیکه بدین سبك آرایش شده دارای ترنج زیبائی میباشدکه دربالا وپائین بدونیم ترنج گره خورده و اطراف آنرا نیز ترنج بزرگتری فراگرفته است ـ خطوط

اروپائی مانند شولتز ودکتر اتینگهازن این سبك جدید تذهیب راچندان قابل توجه ندانسته‌اند. بمنظور بررسی این موضوع در نمایشگاه کنونی تهران عمداً نمونه‌های مختلفی ازمکتب شیراز واصفهان را بمعرض نمایش گذارده وقضاوت صحت وسقم‌این عقیده را بعهده تماشا کنندگان‌نمایشگاه واگذار میکنیم. (تصاویر۲۶-۲۹).

بطورکلی سرلوحهای ساخت قرن سیزدهم درپیشانی صفحه دارای نقش تزیینی است بصورت ترنج کنگره داریا ابرو که درمیان خانه چهار گوشی جا گرفته و بخش بالا را از متن مجزی میسازد کتیبه سر سوره در زیر آن نوشته شده و حائز اهمیت سابق نمیباشد. در حاشیه سرلوح طرح تازه‌ئی از ترکیب نیم ترنج های متداخل صفوی اقتباس گردیده که بمناسبت جلوه زر اختلاف جزئی رنگ آنها بنظر ناچیز آمده و درقرآن خط **نصیر شیرازی** که درسال ۱۲۳۷ باتمام رسیده ترنجهای نامبرده تنها در یك امتداد و بمناسبت گلهای درشت مجزی از هم بوجود آمده است (شماره ۱۲٤).

بنابراین ازمشخصات سبك تذهیب دوران جدید افراط در بکار بردن زر است که درصورت ترکیب با الوان دیگر زمینه نقش‌را تشکیل میدهد وجلوه منظر آن بحدیست‌که بیننده کمتر متوجه اختلاف الحان آن میشود و ازیکطرف بجای نمایش نیم ترنجهای لاجوردی زمان صفویه تنها به ترسیم خطپیچ داری‌که حدود آنرا تعیین مینماید اکتفا شده واز طرف دیگر گلهای کوچك رنگا رنگ باشاخ وبرگ نازك و مجزی از هم بهیچوجه از درخشندگی زر نکاسته است دراینجا شخصیت هنرمندان

اینزمان بروز میکند که اغلب بدور شمسه نموده شده و گاهی نیز برروی تمام اوراق قرآن دیده میشود باین سبك قرآنهای مهمی در هندوستان و ایران ساخته میشده و شاید هیچ نمونه زیبا تر ازقرآن متعلق به موزه استان قدس رضوی نباشد که هرصفحه آن بسبك خاصی زینت یافته است ،

تأثیر سیاه قلم در تذهیب تا پایان زمان صفوی کاملاً مشهود است در دوران زندیه و قاجاریه طرحهای زیبائی را بوجود آورده که فقط بزر ترسیم شده و گاهی نیز برنگ سفید روی زمینه زرین نمایش یافته است یکی از کهنه ترین نمونه های این سبك قرآنیست که درسال ۱۰۷۹ هجری در شیراز تهیه شده (کتابخانه سلطنتی) و شیوه طرح آن خاطرات مکتب اصفهان را بیاد میآورد (شماره ۱۱۳) **دوران قاجاریه** در زمان سلطنت **فتحعلیشاه** نهضت تازه ئی در تمام شئون هنرهای کشور مشاهده میشود کـه اثرات آن درفن نقاشی و تذهیب و بافندگی بخوبی اشکار است اما این جنبش هنری ابتدا در شیراز در زمان کریم خان زند آغاز شده بود و یکی از نقاشان معروف آن زمان **آقاصادق** است که بسبك اروپائی آب رنك و «گواش» را کار میکرده . نزدیکی شیرازبخلیج و پیشرفت کمپانیهای مختلف اروپائی درهندوستان موید روابط ایران با بنادر آن کشورگردیده بود وهنرمندان ایرانی را مستقیماً با اندیشه های هنری اروپا آشنا ساخته ولی درتذهیب این تأثیرذوق اروپائی بالنسبه ناچیز بوده است وگرچه تا قرن دوازدهم هنوز خاطرات مکتب اصفهان درشیراز پایدار مانده ولی رفته رفته درسبك رنگ آمیزی وطرح ریزی آن تغییراتی رخ میدهد که طلیعه صبح نهضت جدید را اعلام میدارد . بعضی ازدانشمندان

آن در شعبان سنه ۱۲۷۷ بپایان رسیده نام **عبدالوهاب مذهب** خوانده میشود (تصویر ۱۶ و ۳۰) شیوه کار این استاد با نمونه های نامبرده در بالا اختلاف فاحشی نداشته و ظاهراً درمکتب شیراز پرورش یافته است متن وترجمه قرآن نیز بخط میرعلی رضای شیرازی است (شماره ۱۴۵).

هـ - قرآن در فن جلد سازی

در ضمن کاوشهای علمی تورفان همراه اوراق رسایل دینی مانوی قطعات جلد چرمی کتاب نیز بدست آمده که با مهارت تمام ساخته شده وبسی جای شگفتی است که درآنزمان هنرمندان تورفان برخلاف قبطیان مصر بارایش جلد کتاب توجه کامل داشته و بلکه بدو قاعده مهم جلد سازی پی برده بودند که تا کنون نیز اصول آن متداول میباشد.

یکی سبك مشبك یامعرق سوخته که اساس تزئین جلد های چرمی را تشکیل میدهد ودیگری مربوط برنگارنگ ساختن نقش روی چرم است که مخصوصاً از زمان تیموریان ببعد مورد توجه قرار میگیرد.

ظاهراً فن آرایش جلد نیز مانند تذهیب بدست پیروان دین مانی درشهر کوفه انتشار یافته است ولی تا کنون هیچ نمونه ئی ازصدر اسلام درایران بدست نیامده و آنچه در خاك فسطاط پیدا شده بسبك مخصوص مصری دارای نقوش هندسی میباشد نمونهٔ که بنا بمشهور درمسجد نائین پیدا شده و امروز در مجموعه پرفسور پوپ نگاهداری میشود ارتباطی بازمان ساخت مسجد نداشته وآنرا نمیتوان معرف کارقرن سوم هجری دانست.

در بغداد در زمان خلافت مأمون این فن نیز مانند سایر فنون

شیراز کاملاً آشکار است وسبك مخصوص گلهای کوچك که گاهی نسبت بچند گل بزرگتر ترتیب یافته وزمانی روی زمینه نقش پراکنده شده برای معرفی آن کفایت میکند.

شاخهای پیچ و خم دار گلهای تزیینی صفوی بالنسبه ازمیان رفته و بجای آن درحاشیه باریك قرآن خط محمد حسین کازرونی که در سال ۱۱۰۵ نوشته شده بوته گل پیچی با حرکت طبیعی نمودار است. (شماره ۱۱۸) (تصویر ۲۵).

برروی بعضی ازتصاویرکار شیراز یاپارچه های زربفت قرن دوازدهم شبیه همین گلهای کوچك مجزی از هم مشاهده میشود که آنرا میتوان معرف شیوه آنزمان دانست.

با اینکه در قرن سیزدهم بسیاری از خوش نویسان از فن تذهیب اطلاع کافی نداشته ونقش ونگار کارشان بدست دیگران تهیه میشده‌است درخاندان **میرزا شفیع شیرازی** ملقب **بوصال** (۱۱۹۲ ـ ۱۲٦٤) چند نفر از هنرمندان عالیقدر بوجود آمده که نام وصال را تا پایان این قرن سر بلند ساخته اند و یکی ازکار های ممتاز نواده وصال معروف **بوقار** که درسال ۱۲۷٤ انجام یافته در نمایشگاه کنونی مشاهده میشود (شماره ۱٤٤) (تصویر ۲۹).

اصل قرآن را وصال درسال ۱۲٦۰ تهیه کرده و چنانکه درضمن توصیف خط آن گفته شد پسران استاد هر یك بنوبه خود در تزیین آن کوشیده اند.

در پایان یکی ازنسخ نفیس دوره سلطنت ناصرالدین شاه که تذهیب

ودر کتابخانه موزه صنایع اسلامی ترکیه نگاهداری میشود نمونه دیگری را سراغ نداشتیم اینك در پرتو نمایشگاه تهران دامنه اطلاعات ما توسعه یافته و چند مجلد قرآن که بیشتر دربقعه شیخ صفی‌الدین بوده اکنون بمعرض نمایش گذارده شده که درسالهای ٧٠٤ تا ٧٠٦ بدست بهترین خوش نویسان زمان تهیه گردیده است نقش روی جلد این چند نسخه بطرح حاشیه باریك و ترنجی شبیه بدایره یا ستاره چهار پر که درمیان گوشه های آن نیم هلالهائی قرار گرفته و از همه زیباتر هشت گوشی است که درامتداد اضلاع آن چهار خانه مربع نموده شده است و دربالا و در پائین نقش میان جلد دو نیم ترنج زیبا بصورت آویز دیده میشود که با نقش لچکی و حاشیه باریك زینت را تکمیل مینماید زمینه نقش ازترکیب میله‌های سربرگشته شبیه بهTحاصل شده که درجهات مختلف نموده شده است وچنانکه میدانیم شبیه همین نقش برروی‌آثار مختلفیکه از زمان اولجایتو باقی مانده دیده میشود و مخصوصاً بر روی فلزات سیم وزرکوب تاپایان‌قرن‌هشتم نیز دوام یافته‌است درون جلد بشاخ وبرگهای نیزه شکل سلجوقی‌آراسته میباشد ودرمیان خانه های چهارگوش چهاربار امضاء سازنده **عبدالرحمن** تکرار میشود و باید آنرا قدیمترین امضائی دانست که بر روی جلد باقی مانده (شماره ٥٤) (تصویر ٣١).

دوران رونق ربع رشیدی با مرگ ناهنجار خواجه غیاث‌الدین در سال ٧٣٦ بپایان رسیده و از آنوقت تا زمان اعتبار سمرقند وهرات درمدت سلطنت تیموریان وقفه فاحشی درفن تجلید دست میدهد و پس از نسخهٔ که در تبریز در سال ٧٣٥ بپایان رسیده و جلدش کار

آرایش کتاب مورد توجه قرار گرفته بوده ابن ندیم اسامی چندنفر ازمجلد گران معروف قرن سوم وچهارم را یادمیکند که یکی ازآنها در **خزینة الحکمه** کتاب خانهٔ بزرگ زمان مأمون کار میکرده است .

اما جلد های نفیسی که در کتابخانه بزرگ بغداد ساخته شده بود مانند نسخه های کمیاب آن ازمیان رفته است وآنچه که امروز درتهران بمعرض تماشا گذارده شده هیچکدام کهنه تر ازاواسط قرن هفتم هجری نمیباشد وزیباتر ازهمه جلد های قرآن تفسیر داریست که در چهار مجلدظاهراً درسال ۵۸۲ نوشته شده است و درسال ٦٥٤ برتربت شیخ احمد جامی وقف گردیده است . (شماره ۳٤) .

نقش این مجلدات بسبك ضربی تهیه شده ودارای متن وحاشیه است وبه زنجیره های هندسی زینت یافته وبهمین مناسبت تاریخ ساخت آنها را نمیتوان پیش اززمان وقف یعنی ٦٥٤ دانست وچون دنباله همین سبك نقوش تزیینی را روی قرآنها متعلق بآغاز قرن هشتم نیز مشاهده میکنیم احتمال قوی میرود که نسخ نامبرده را درموقع وقف تجلید نموده اند .

ازدوران ایلخانیان چند نمونه درنمایشگاه دیده میشود که بمناسبت امتیاز سبك ساخت و ظرافت کار قابل توجه میباشد .

چنانکه میدانیم توجه خاصی که از طرف غازان خان و اولجایتو دراستنساخ قرآن ابرازشده بود درتاریخ فن جلدسازی نیز موثر بوده ودرربع رشیدی که همیشه جمع کثیری بقرائت قرآن اشتغال داشته درفن تجلید نیز پیشرفت زیاد حاصل شده بود اما تا چندی پیش اطلاع زیادی ازنوع کار آنوقت در دست نبوده و بجز یك قرآن که درسال ۷۱۰ تجلید شده

احترام قرآن از بین موضوعات نامبرده بیشتر نمایش مرغان خیالی باسیمرغ چینی بادم بلند (چی) و ابرو شاخه های گل پر پر اکتفا شده است درجای دیگر که قیدی درانتخاب موضوع نداشته‌اند انواع حیوانات مانند مرغان و آهو وشیر و سگ چینی (خلین) و انسان و درختان گلدار عینا از روی نمونه های ساخت چین اقتباس گردیده است وحتی میتوان تصریح نمود که این موضوعات را هنرمندان ایرانی مخصوصاً از روی پارچه های زربفت چین وترکستان اقتباس کرده‌اند چنانکه میدانیم درآنوقت هیئتی بسرپرستی غیاث‌الدین نقاش از طرف بایسنغر میرزا بچین اعزام گردیده بود که درآنجا با نقاشان و بافندگان چینی مدتی تماس نزدیك بیابند ایشان بسیاری از رموز فنی ونقوش تزیینی چین‌را باخود بایران آوردند و تأثیر مسافرت ایشان مخصوصاً در فنون بافندگی و سفـال سازی و تجلید کاملاً هویداست ولی‌نقوش روی جلد بسبب معلوم بودن زمان ساختشان برسایر آثار رجحان دارد ویکی از نمونه های تاریخی تأثیر چین جلدکتابی است (موزه اسلامبول) که در سال ٨٤١ برای شاهرخ ساخته شده و منظره جنگل پر درختی‌را باحیوانات بسبك چینی نشان میدهد.

درزمانیکه بهزاد درکتابخانه‌های هرات وتبریزکار میکرد (٨٩٥-٩٥٠) فن تجلید بمنتهای پیشرفت خود رسیده بود واز اینرو در زمان دولت تیموری وصفوی زیباترین جلد های سبك سوخته تهیه شده است که در نمایشگاه کنونی نمونه های مختلف آن مشاهده میشود.

شاید ازحیث ظرافت بتوان کارهای زمان صفوی‌را همدوش جلدهای زیبای تیموری دانست خاصه آنکه طرح و نقش در آنوقت تمام بوسیله

استاد **محمد علی** است [۱] تا سال ۸۱۰ تنها یك جلد را میتوان قابل ذکر دانست که در شیروان در سال ۷۸۱ ساخته شده [۲].

دردوران تیموری فن‌تجلید بسبب ازدیاد تماس مردم نسبت بکتابهای نفیس پیشرفت‌کلی حاصل نموده وجنبش تازه‌ئی در راه تکامل آن بروز کرده‌است ولی تا مدتی خاطرات شیوه هندسی مکتب تبریزپایدار مانده‌بود و تصور نمیرود که پیش از سال ۸۳۰ هجری تغییرات فاحشی در سبك آرایش جلد روی داده باشد . در خراسان سازندگان در صدد استفاده ازآزمایشهای دیرین مجلدگران ترکستان برآمده وبا بریدن چرم ونمایش نقش بطور مشبك و همچنین از راه اختلاف رنگ و زر اندود ساختن بخشی ازجلد فصل مهمی درتاریخ فن تجلید آغاز کردند که بزودی درسراسر کشور انتشاریافته وازحدود سال ۸۳۰ ببعد نقوش‌درون جلد های نفیس را اغلب بسبك یا معرق سوخته از چرم بریده و بر روی پارچه های رنگارنگ میچسباندند و روی جلد را زراندود مینمودند .

ترنج های مرسوم زمان تیموری بیشتر بشکل بیضی و دارای کنگره های خفیف میباشد که بسبب اختلاف سطحشان بامتن جلب توجه مینماید خاصه آنکه دربسیاری از موارد ترنج میان جلد از حاشیه باریك آن بالنسبه مجزاست .

اختصاص جلدهای آنزمان بنمایش موضوعات نقاشی چینی بوده‌است که مخصوصاً ازسال ۸۳۵ استعمال آن رو بافزایش میگذارد ولی بمناسبت

---

(۱) رجوع شود بمقاله Emil Gratzel, Book Covers Surrveey of Persian art, vol. III 1939 P. 1988.

(۲) ایضاً .

روی پارچه الصاق نموده‌اند این جلدرا بنام شاه اسمعیل صفوی ٩٠٥ - ٩٣١ (شماره ٥٧) تهیه کرده وعبارت زیر بر روی لبه آن نوشته‌اند. **برسم کتابخانه سلطان الاعدل الاکرم ابو المظفر شاه اسمعیل بهادر خان الحسینی**

شبیه همین طرح درروی قرآنهای متعلق به پیش ازسال ٩٥٠ زیاد دیده میشود وفقط گاهی بجای حاشیه ساده کتیبه های مجزی ازهم بصورت خانه های کشیده وباریك نموده شده وزمانی حاشیه اهمیت یافته و توسط حاشیه دیگری ازمتن جدا گردیده است .

با اینحال سبك ضربی درنیمه اول قرن دهم زیاد بکار رفته وترنج بیضی شکل میان ونیم ترنج لچکی جلدرا برجسته ساخته وبسبب اختلاف سطح حاشیه ومتن بر زیبائی آن افزوده اند شاید بهترین نمونه آن جلد قرآنیست که درسال ٩٥٠ ازطرف همایون پادشاه هند بر بقعه شیخ صفی وقف گردیده است (شماره ٨٦).

در نیمه دوم همین قرن بتدریج از دقت ونازك کاری نقش کاسته شده و سبك ضربی وزر اندود تنها سبك مرسوم زمان گردیده ودر پیشرفت و تکمیل آن سعی زیاد بکار رفته است . جلد قرآن بزرگ بقعه شیخ صفی الدین(٩٨٩) که پنج ترنج وچند نیم ترنج سطح آنرا تقسیم کرده ضربی وزر اندود است وتوجه سازنده بیشتر معطوف به نمایش نقوش رنگارنگی شده که بر روی ترنجهای منطبق قرار گرفته است . درون این جلد نیز از حیث آرایش قابل توجه بوده و بعلت بزرگی سطح آن (٥٥ × ٨٠ سانتیمتر) نقوش معرق بدرون ترنجها و در میان ستاره ها انحصار داده شده است . (تصویر ٣٣).

قالب های فلزی تهیه شده و هرکدام مدتهای مدید مورد استفاده بوده است و بر روی جلد اثرکار دست بندرت دیده میشود ولی ازطرف دیگر این امر بهیچوجه مانع ابتکار هنرمندان و محدود بودن موضوعات تزیین روی جلد نگردیده است که هم در طرح و هم در نقش نسبت بنمونه های زمان تیموری رجحان دارد . ازنظر فنی سوزاندن چرم بوسیله قالب های فلزی وزر اندودکردن آن اسلوب معمول هر دو زمان بوده است ونقش وحاشیه گاهی برجسته و زمانی گود تر از متن درهمان خانه های قلمدانی کشیده نموده شده که بیشتر اشعار یا آیات قرآن بر روی آنها بخط خوش نوشته‌اند مانند قرآن موزه استان حضرت معصومه ع که درسال ٩٦٤ بپایان رسیده است و حاشیه آن دارای نوشته زر اندود بر روی متن سیاه رنگ میباشد (تصویر ٣٢) از میان نقوش تزیینی چینی از همه بیشتر ابر های باریك متداول بوده است که گاهی تمام سطح جلد را بطرح بسیار دقیق پرکرده و زمانی از ترکیب آنها ترنجها کنگره داری بوجود آمده این ابر ها وقتی که باختصار نموده شده باشد یك دنباله بیش ندارد ولی ابریکه بیشترمتداول بوده ابری است که در میان گره خورده و دو سر آن بطرفین انبساط یافته است واطراف گلهای هندسی‌را احاطه کرده است . بر روی یکی ازجلد های زیبای موزه تهران چند ترنج کنگره دار در میان حاشیه نوشته داری نموده شده که حدود آن بخطوط نازك در میان ابرهای گره دار نامبرده بازمینه نقش مشتبه‌گردیده است وطرح یك نواخت گلهای تزیینی که در میان ابرهای چینی تکرار میشود نقش اصلی جلد را تشکیل میدهد.

در درون آن نیز بطرح متداخل ترنجهای رنگارنگ را بریده وبر

مینمودند. گلهای مرسوم درمکتب محمد شفیع شامل گل سرخ وقرنفل و زنبق و لاله میشده که همراه آنها بیشتر پروانه یا مرغ کوچکی نیز دیده میشود.

باید بخاطر آورد که در قرن یازدهم هجری در هندوستان یکی از بزرگترین سلاطین هنر دوست خاور « جهانگیر » سلطنت مینموده ونظر بعلاقه مفرطی که نسبت بگل داشته و در ضمن مسافرت های خویش نقاشان را بجمع آوری و تقلید گلهای نو ظهور ترغیب مینموده چنانکه درتاریخ زندگانی خویش شرحی حاکی از آشنائی کامل خود درباره گلهای مختلف کشمیر نوشته ویکی ازنقاشان زیر دست گلساز دربار او **منصور نقاش** است که آثار او درچندین مرقع پایدار مانده اما پیشرفت گل سازی درایران در قرن دوازدهم و سیزدهم مصادف با انتشار نقاشیهای روغنی اروپائی بوده که توجه هنرمندان‌را نسبت بتقلید ازطبیعت جلب میکرده است شاید امروز اولین روزیست که اینهمه آثار مختلف نقاشی روغنی و گل سازی متعلق بقرون نامبرده‌را دریك محل میتوان ملاحظه کرد.

مهارت و استادی که در ترکیب این گلهای خوش رنگ بکار برده شده در قبال توجه کاملی که نسبت بنمایش جزئی ترین نکات آنها مبذول گردیده ناچیز است وا گرگاهی در پشت جلد قیود فنی مانع بروز ذوق سرشار ومنتهای استادی سازنده گردیده نقش درون آن در برابر اندیشه‌های شاعرانه او آئینه داری میکند.

نام **علی اشرف** که در امضاء خود مینوشته. « ز بعد محمد علی اشرف است » درسردفتر این مکتب مشاهده میشده و در روی جلد قرآن (شماره ١٢٦) تاریخ اتمام کارش ١١٧١ خوانده میشود. (تصویر ٣٤).

قرن دوازدهم با انتشار سبك روغنی و گلسازی روی جلد آغاز میگردد و گرچه نقاشی روغنی را هنرمندان ایران از زمان تیموری شناخته وبساخت گل وشاخه های تزیینی همه وقت توجه نموده‌اند ولی از زمان سلطنت کریم خان زند در شیراز توجه خاصی نسبت بسبك تازه که برای آرایش جلد قلمدان و قاب آئینه بکار میرفت معطوف شده وهنرمندان زیر دست بتزیین جلد های قرآن دست زدند چون در همین زمان درهندوستان بازار نقاشی روغنی رواج یافته بود البته سازندگان فارسی نیز از ارتباط با همکاران مقیم در آنطرف آب خلیج خود داری نکرده اند.

یکی ازصفات مشخص مکتب نقاشی روغنی در دوقرن اخیر اهمیت نمایش گل است که گاهی بحالت مجزی از هم و زمانی بصورت دسته گل نموده شده و بهرحال نماینده ممارست کامل درطبیعت سازی ومظهر عشق وعلاقه مفرط هنرمندان ایرانی ببوته گل است که به‌تنهائی مورد ستایش قرارگرفته است .

درقرن یازدهم گلهای مختلفی بدست هنرمندان نامی زمان صفوی ساخته میشد که بیشتر بمنظور نقوش پارچه های زربفت یا اطلس های گل‌دار ساخت اصفهان وکاشان بوده وآثار برخی مانند **محمد شفیع** بناء و نشان در تاریخ هنر های ملی کشور پایدار مانده است . در اینوقت بجای پیروی از سبك تزیینی مکتب اصفهان که شاخ وبرگ گل‌را بیشتر وسیله نمایش حرکت متناوب ومارپیچی حاشیه قالی وکتاب قرار داده از ترکیب رنگهای درختان نیز برای بیان اندیشه های شاعرانه خویش استفاده

اما منتهای پیشرفت فن گلسازی درتاریخ نقاشی کشور بدست **لطفعلی شیرازی** صورت میگردد که بهتر ازهرکس ذوق شاعرانه خودرا با رموز فنی نقاشی اروپائی توام نموده ودرتزیین جلد قرآن اغلب منتهای استادی بکاربرده است گوئی درضمن آن منظری ازگلستان خیال خویش را نشان داده است.

گاهی درنمایش گلهای درشت زنبق که با گل سرخ ترکیب یافته توجه استاد بسمت نمایش حرکات متناسب وموزون گلبرگهای مختلف آنها جلب شده که در برابر تابش آفتاب به الحان مختلفی جلوه مینماید (تصویر ۳۸) و زمانی لطافت آنها مورد نظر قرارگرفته هرگلبرگی دل سازنده را بنحوی ربوده است و استاد با مهارت و دقت کامل در صدد نمایش برگ و تار سر گلبرگی و میله هائی که بدور تخم دان روئیده برآمده است .

یکی از شاهکار های این استاد جلد قرآنیست که در سال ۱۲۶۹ برای ناصرالدین شاه ساخته (شماره ۱٤۳) ودردرون آن بوته گل سرخی را میان گلهای دیگر بجلوه در آورده است بلبلی بر شاخ آن در حال خواندن نموده شده وپروانه ئی از بوی غنچه گلی محظوظ میشود دراینجا غنچه گل سرخ به تنهائی مورد توجه سازنده قرار گرفته در صورتیکه درجای دیگر همین گل بیشتر بمنظور تکمیل منظر گلهای مختلف بکاررفته است . (تصویر ۳۹).

تأثیر ذوق اروپائی را روی جلد دیگری که در سال ۱۲۷٤ تقدیم ناصرالدین شاه گردیده در گوشه های متن در ضمن نمایش مناظر کاخهای

این جلد دارای متن وحاشیه باریکی است که بسبك مرسوم زمان صفوی ترنج بیضی کنگره داری درمیان آن قرار گرفته ودو سر ترنج دربالا و پائین جلد مشاهده میشود بدور ترنج میان نقش آویز گلهای درشتی باطراف گسترده شده و در میان ترنج نیز دسته از گلهای نرگس و سرخ و مینا با هم ترکیب گردیده است .

جلوه این گلها طرح نقش صفوی را مستور نموده است و در میان آنها گلهائی دیده میشود که اصلاً مخصوص آب و هوای کشمیر است وتصور نمیرود که سازنده آنهارا درطبیعت ایران دیده باشد و بلکه از روی تصاویر کار مصور آنهارا تقلید نموده است .

دو جلد قرآن از زمان فتحعلیشاه در نمایشگاه دیده میشود که برروی هر کدام چند بوتهٔ گل سرخ وبنفشه ومینا ودرخت شکوفه‌دار بطرز مجزی ازهم درنهایت استادی ترسیم شده است از حسن اتفاق نمونه کهنه تر آن بنام فتحعلیشاه ساخته شده وبماده تاریخ زیر ختم میشود .

شد حافظ این گنج بحساب ازپی تاریخ گفتا که بود مخزن اسرار الهی (١٢١٨).

سال تحریر این قرآن ١١١٧ وبخط احمد نیریزی است (شماره ١٢٢ تصویر ٣٥) دیگری کار محمد ابراهیم بن سیف‌الله‌الحسینی است که در تاریخ ١٢٥٢ آنرا باتمام رسانیده است (شماره ١٣٦ - تصویر ٣٦) از مزایای این دو جلد نوشته حاشیه آنهاست که یکی بخط خوش نسخ و دیگری در میان ترنج های کشیده بخط نستعلیق نوشته شده و خاطرات زمان صفوی را بیاد میآورد .

ییلاقی اروپائی بخوبی میتوان مشاهد کرد اما این جلد نیز درشمار بزرگترین شاهکار صنعتی فن تجلید ونقاشی روغنی بشمار رفته ومخصوصاً در درون آن ترنج کنگره دار سیاه رنگی دیده میشود که در میان آن تصویر دست استاد درحین تقدیم دسته گل سنبل درنهایت استادی نموده شده ودر دو طرف آن شعر زیر خوانده میشود. (تصویر ۴۱ - ۴۲)

دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت

سر من دار که درپای تو ریزم جان را

پس از لطفعلی شیرازی کار استاد فتح الله نیز در نمایشگاه کنونی قابل ذکر است که در سال ۱۲۹۰ ترجمه فارسی قرآن ناصرالدین شاه را اتمام رسانیده ودرضمن نمایش طرح مرغ وگلهای اطراف آن از نمونه‌های مرسوم در فرنگ بسیار استفاده نموده است. (۱۴۷) تصویر ۴۴.

بخوانندگان گرامی

درچاپ قسمت اول این رساله اغلاطی بشرح زیر رخ داده است که ضمن پوزش ازخوانندگان محترم تمنی دارد دقت وتوجه قبلی بآن مبذول فرمایند .

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳	۵ پاورقی	تولدکه	نولدکه
٦	۱ پاورقی	این اثیر	ابن اثیر
۱۱	۹	سوره های	سوره ها
۱۲	۱٦	۵۰۰	۵۰
۱۲	۱٦ و ۱۷	ص ط ع	ض ظ غ
۱۳	آخر	اقرباسم ربك الاکرم الذی علم بالعلم	اقراوربك الاکرم الذی علم بالقلم
۱٤	اول	علم الانسان بالقلم	علم الانسان مالم یعلم
۱٤	۱۵	مینوئی	مینوی
۱٦	۸	شده	شدّه
۲۰	۱۸	اتناسب	با تناسب
۲۱	۳	منار	مقبره
۲۱	۱۵	ناقص	ناقصی
۲۲	٦	چهارصدشصت	چهارصد وشصت
۲۲	۱۷	بناطی	نباطی
۲٦	پاورقی	نسخه	(باید حذف شود)
۳٤	۱۰	الاهی	الالهی
۳٤	۱۸	۱٤۰	۱٤٤
۳۵	۱۹	۱۳۷	۱٤۷
۳۹	۱۱	قرون	قرن
۳۹	۱۲	طلمیه	طلیعه
٤۱	۵	سوره	سور
٤۱	۱۹	تازه گیها	تازگیهای
٤۲	٤	پر پر	پُر پر
٤۲	۱۰	مورد	موارد

تصاویر

صفحه	سطر	غلط	صحیح
٤٢	١٩	١٠٦	٦٠٦
٤٢	٢١	بجهانی	بجهاتی
٤٣	اول (پاورقی)	en luminures manus crits	:nluminures nanuscrits
٤٣	١١	ترنیج	ترنج
٤٦	٩	تازه گیها	تازگیهای
٤٧	١ (پاورقی)	بلاشه	بلوشه
٤٧	١ (پاورقی)	بیشتر	بیشتر
٤٨	١٢	محمدّبن	محمدّ بن
٥٠	٦	مباشد	میباشد
٥٣	٩	حاشه	حاشیه
٥٤	٥	استاتید	اساتید
٥٤	١٦	تازه گیهای	تازگیهای
٥٥	٥	بین بین	بین
٦٣	١٢	»	(باید حذف شود)
٦٤	١٣	ترنجها	ترنجهای
٦٥	٢	عبارت زیر	عبارت زیر را
٦٧	١	قرنقل	قرنقل
٦٩	٢	میگردد	میگیرد
٦٩	٦	یا	با

در ذیل تصاویر

	غلط	صحیح
تصویر شماره ١٠	ارغون کابلی	ارغون کاملی
» » ١٠	٦٠	٦١
» » ١١	میر یحیی	پیر یحیی
» » ١٤	احمد تبریزی	احمد نیریزی
» » ٢٢	٦١	٥٩
» » ٣٢	موزه قم	کتابخانه ملك
» » ٤	٢٤	٣٢

تصویر (۱) سکہ حجاج بن یوسف
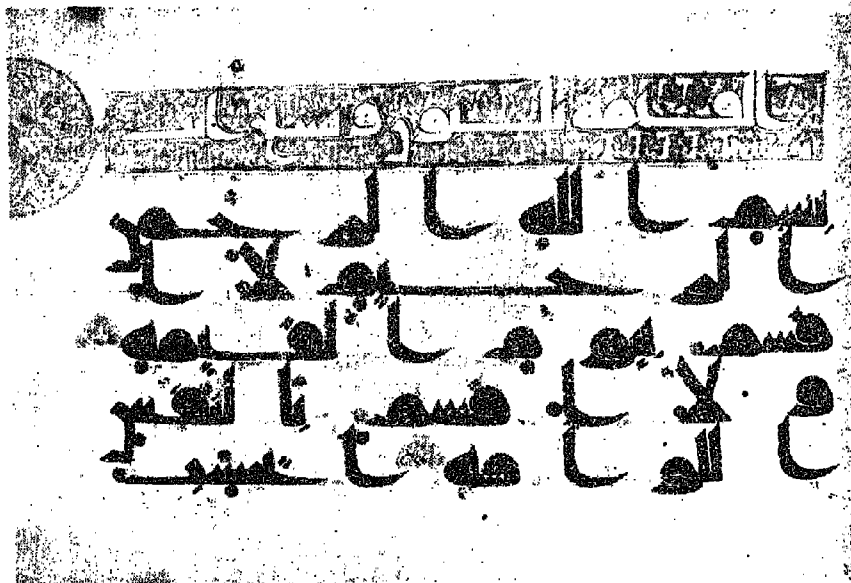
تصویر (۲) قرآن خط کوفی بامضاء علی بن ابی طالب

تصویر (۳) نمونه ازخط وتذهیب قرن پنجم هجری بشیوه عثمان بن وراق
(موزه ایران باستان)

ووهبنا له يحيى واصلحنا له زوجه انهم

كانوا يسارعون في الخيرات ويدعوننا

رغبا ورهبا وكانوا لنا خاشعين والتي

احصنت فرجها فنفخنا فيها من روحنا

وجعلناها وابنها آية للعالمين ان هذه

امتكم امة واحدة وانا ربكم فاعبدون

تصویر (٤) قرآن ترجمه و تفسیر فارسی (سور آبادی) که در حدود سال ٥٨٤ نوشته شده (شماره ۳۶) ([illegible])
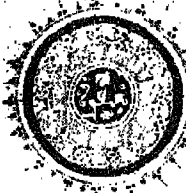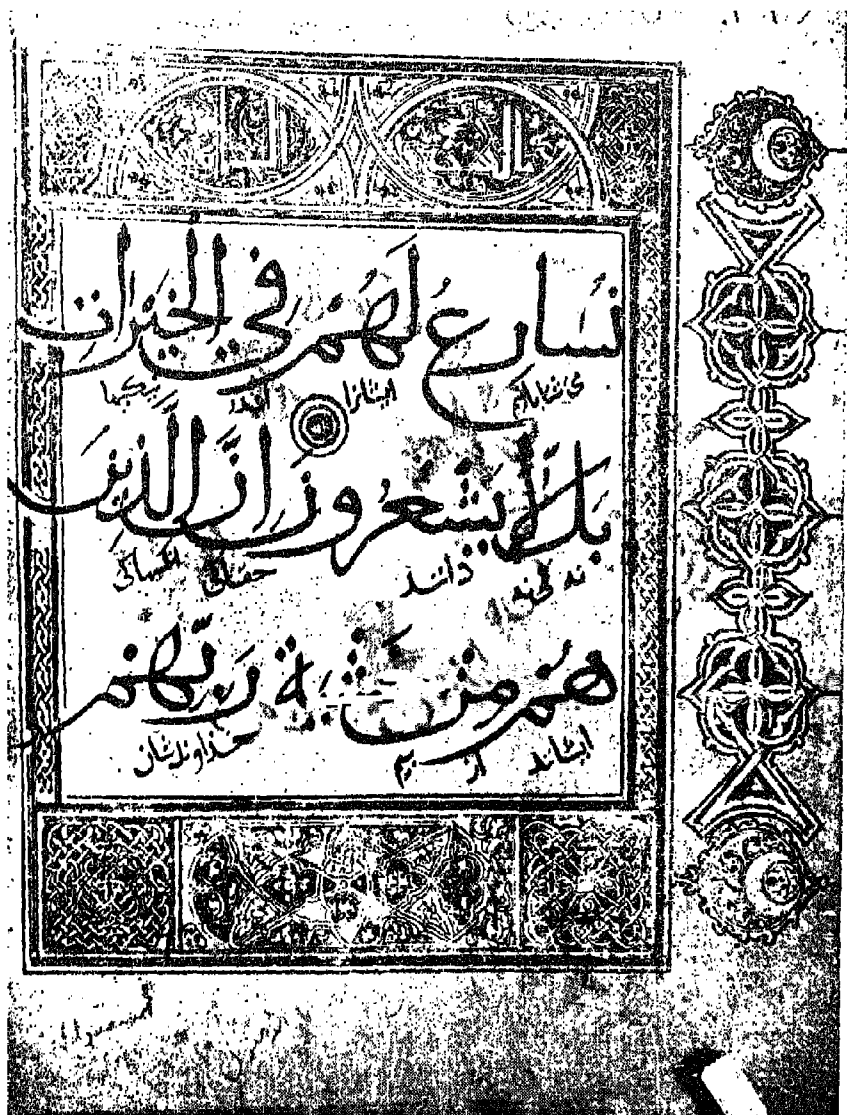
تصویر (٥) قرآن با ترجمه تفسیر طبری که در سال ٦٠٦ نوشته شده
(شماره ٣٩) (کتابخانه سلطنتی)
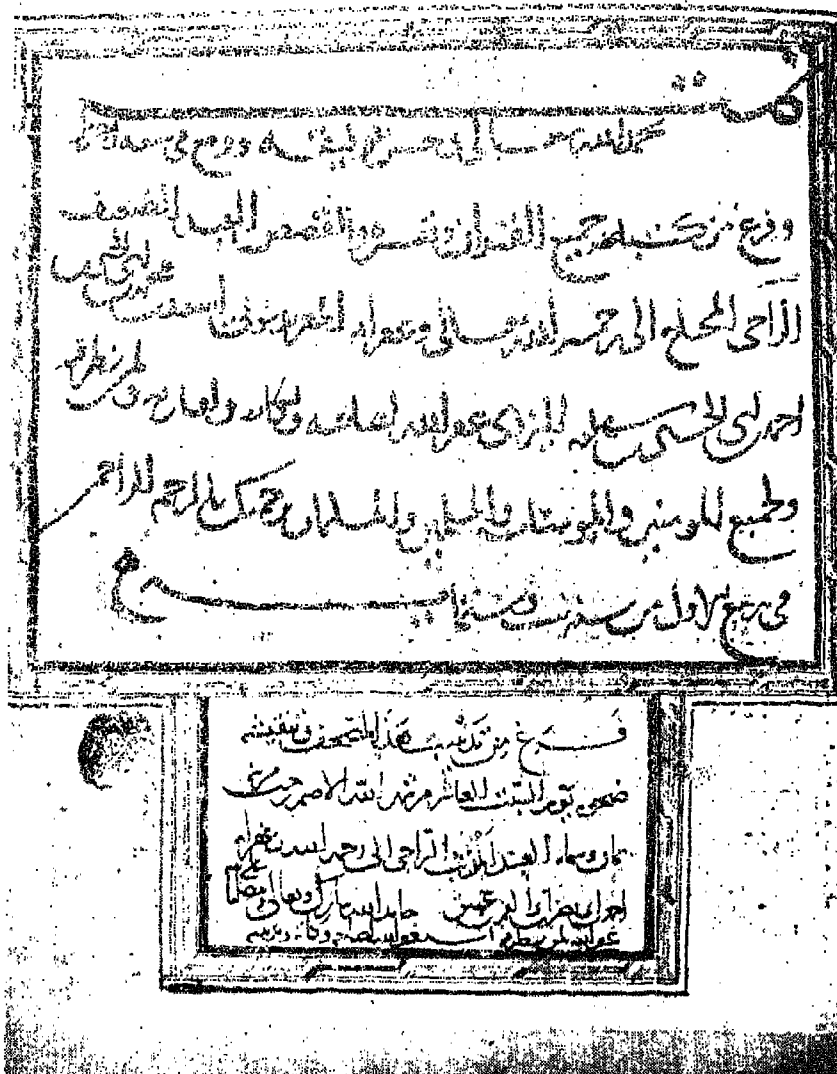
تصویر (٦) امضاء کاتب و تذهیب قرآن با ترجمه و تفسیر طبری
(شماره ٤١) (کتابخانه سلطنتی)

بسم الله الرحمن الرحيم

قل اعوذ برب الفلق ● من شر ما خلق ● ومن شر
غاسق اذا وقب ● ومن شر النفاثات
في العقد ● ومن شر حاسد اذا حسد

[illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

قل اعوذ برب الناس ● ملك الناس ● اله الناس
من شر الوسواس الخناس ● الذي يوسوس
في صدور الناس ● من الجنة والناس

[illegible]

تصویر (۷) قرآن بخط و تذهیب محمد بن مسعود بن ابی سعد ابهری در سال ۶۱۹
[illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

قل أعوذ برب الفلق من شر ما خلق ومن شر غاسق إذا وقب

ومن شر النفاثات في العقد ومن شر حاسد إذا حسد

سورة الناس ست آيات

بسم الله الرحمن الرحيم

قل أعوذ برب الناس ملك الناس إله الناس من شر الوسواس

الخناس الذي يوسوس في صدور الناس من الجنة والناس

صدق الله العظيم

ونحن على ما قال مولانا من الشاهدين وكتب ياقوت المستعصمي

في جمادى الأولى من سنة خمس وثمانين وستمائة حامدا لله تعالى

ومصليا على نبيه وآله الطيبين الطاهرين وسلم بمدينة بغداد

تصویر (۹) قرآن بخطّ ثلث و بامضاء احمد بن سهروردی در ۷۰٤
(شماره ٥٣) (موزه ایران باستان)

صدق الله العظيم وصدق رسوله الكريم
ونحن على ما قال ربنا وسيدنا وخالقنا ورازقنا
ومصورنا ومرجعنا ومولانا من الشاهدين
كتبه الفقير الى الله تعالى ارغون الكاملي
في شهور سنة خمس واربعين وسبع مائة

تصویر (۱۰) قرآن بخط و بامضاء ارغون کابلی در سال ۷۴۵
(شماره ۶۰) (موزه ایران باستان)

تصویر (۱۱) قرآن بخط میریحیی جمالی در سال ۷۴۵

تصویر (۱۲) صفحهٔ ازقرآن بخط ثلث جلی منسوب به بایسنغر میرزا
(شماره ۷۱) (کتابخانه سلطنتی)

قل اعوذ برب الفلق من شر ما خلق

شر غاسق اذا وقب ومن شر النفاثات في

العقد ومن شر حاسد اذا حسد

سورة الناس وهي ست آيات

بسم الله الرحمن الرحيم

قل اعوذ برب الناس ملك الناس اله الناس

من شر الوسواس الخناس الذي

يوسوس في صدور الناس من الجنة والناس

الحمد لله الذي وفقني باتمام كتابة هذا المصحف

المجيد الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل

من حكيم حميد العبد الفقير الى رحمة ربه الولي

علاء الدين بن محمد الحافظ التبريزي في رمضان المبارك

سنة اربع وستين وتسعمائة

۹٦٤

تصویر (۱۳) قرآن بخط علاءالدین حافظ تبریزی در سال ۹٦٤

سماء رفعته بزينة كواكب التوجهات السلطانية واعلى بناء
دولته بحلية جواهر العنايات الخاقانية مصدر البر والامتنان
ومنبع الجود والاحسان شمس فلك العظمة والشوكة والجلالة
وبدر سماء الحشمة والمعالي المؤيد الرفيع الجاه وسمي خليل الله المقر
الخاقان العظيم القدر والشان كهف الحاج والمعتمرين ومادح حرم سيد
المرسلين وعترته الطيبين الطاهرين عليه وعليهم صلوات الله والملائكة
والناس اجمعين طبق الرغبة والدولة والجلالة محمد ابراهيم بيكا
يوزباشي ضوعف قدره الجليل العالي ودام ظله الظليل المتعالي
وانا العبد المذنب المحتاج الى غفران ربه الغني ابن شمس الدين محمد احمد
التبريزي عفي عنهما بالنبي والوصي وكان ذلك في شهر شعبان
المعظم من شهور سنة سبع عشرة ومائة بعد الالف من الهجرة المقدسة
النبوية المحترمة على الصادع
بها واله الاطهار الوف الصلوة
والتحية والحمد لله اولا واخرا
ظاهرا وباطنا سنة ١١١٧

تصویر (١٤) قرآن بخط و امضاء ابن شمس‌الدین محمد احمد تبریزی درسال ١١١٧

تصویر (۱۵) قران بخط وصال کاتب الهی درسال ۱۲٦٥ (شماره ۱٤٤)

(کتابخانه سلطنتی)

تصویر (١٦) قرآن بخط میرعلی شیرازی و بامضاء عبدالوهاب مذهب در سال ١٢٧٧
(شماره ١٤٥) (کتابخانه سلطنتی)
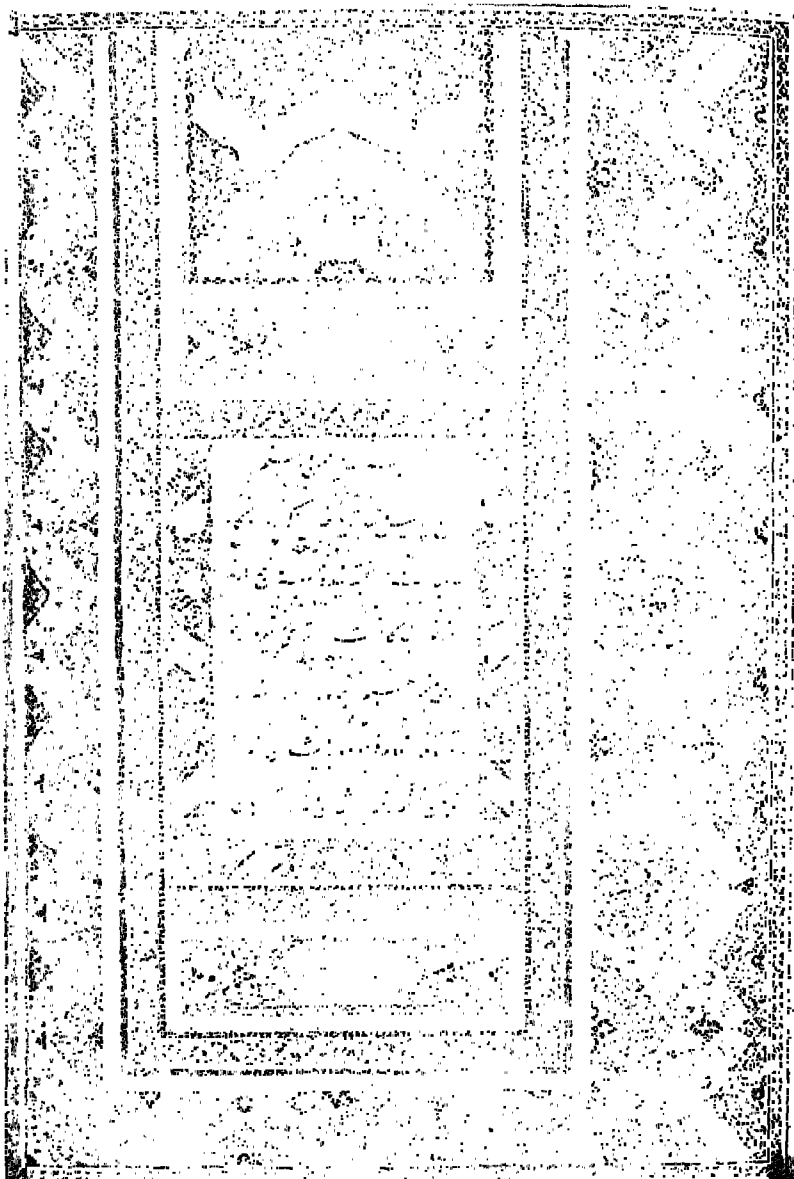
تصویر (۱۷) ترجمه قرآن بخط نستعلیق و بامضاء محمدحسین شیرازی درسال ۱۲۹۰

تصویر (۱۸) سرلوح قرآنیکه در خراسان در حدود ۵۸٤ تذهیب شده

تصویر (۱۹) سر لوح قرآن کار احمد بن ابی نصر بن ابی العمر ابی؟ العتیق در سال ۶۰۸
(شماره ۳۸) (کتابخانه سلطنتی)
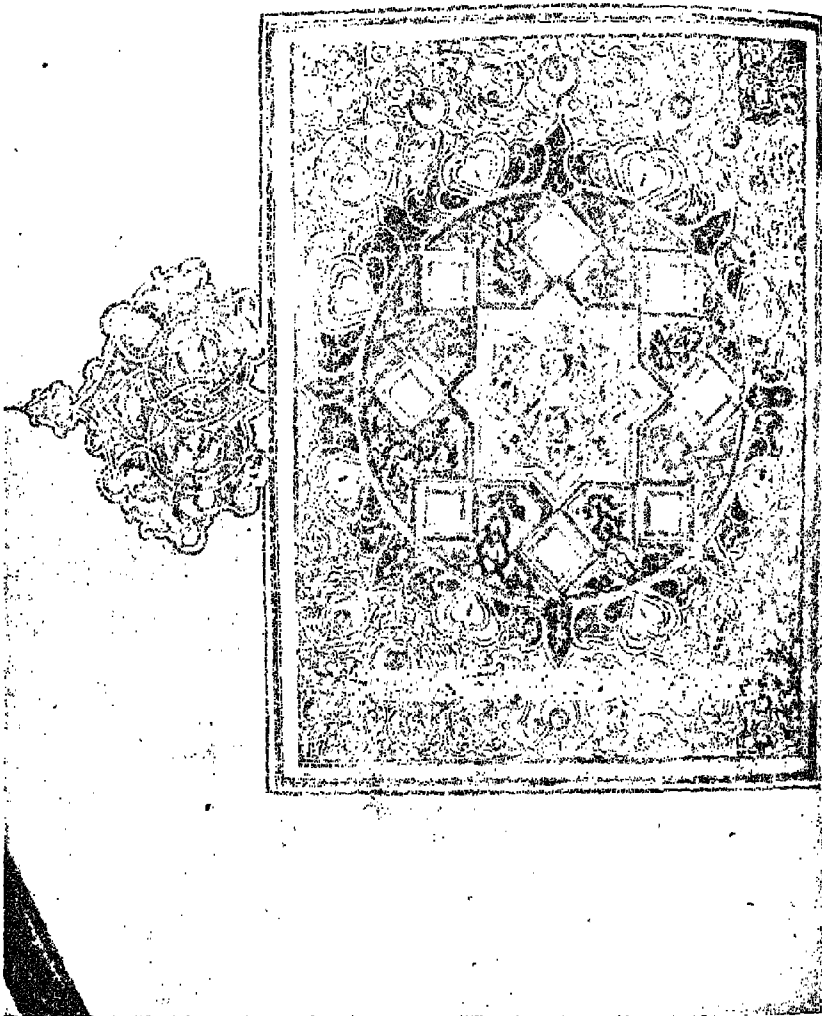
تصویر (۲۰) تذهیب قرآن (شماره ۳۹) کار احمد بن ابی نصر بن ابی العمر بن العتیق در سال ۶۰۸
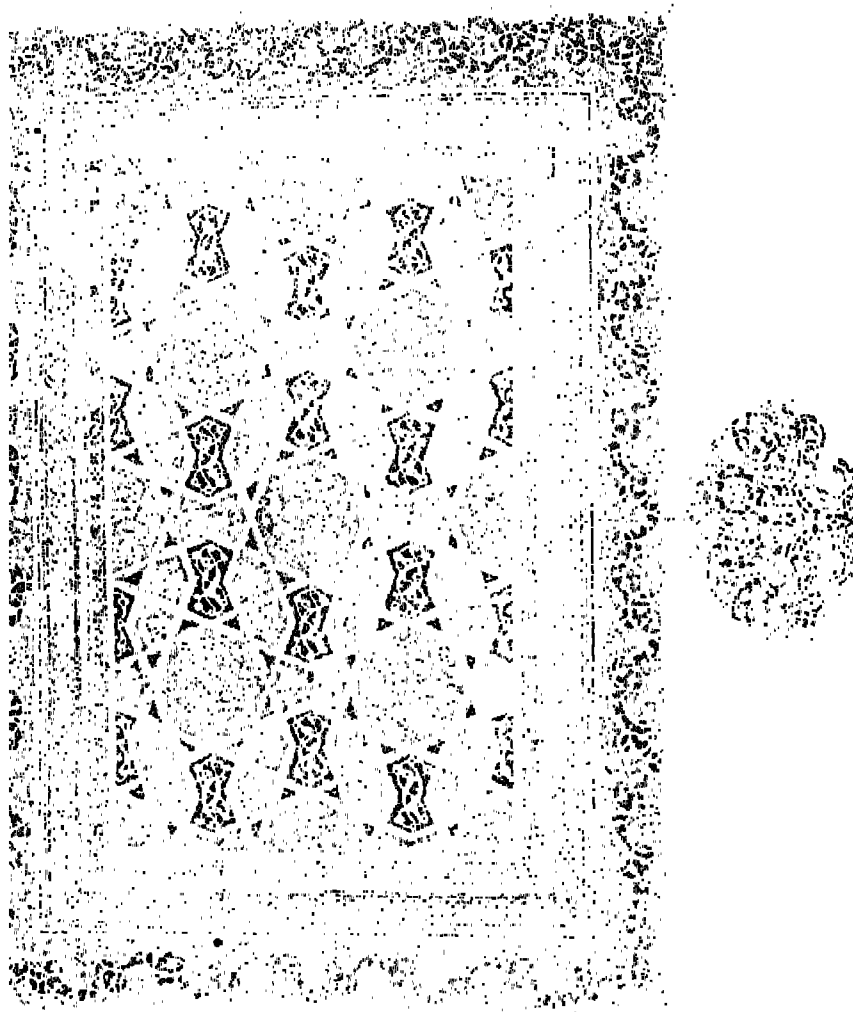
تصویر (۲۱) تذهیب قرآن (شماره ۵۳) کار محمد بن ایبک در سال ۷۰٤
(موزه ایران باستان)
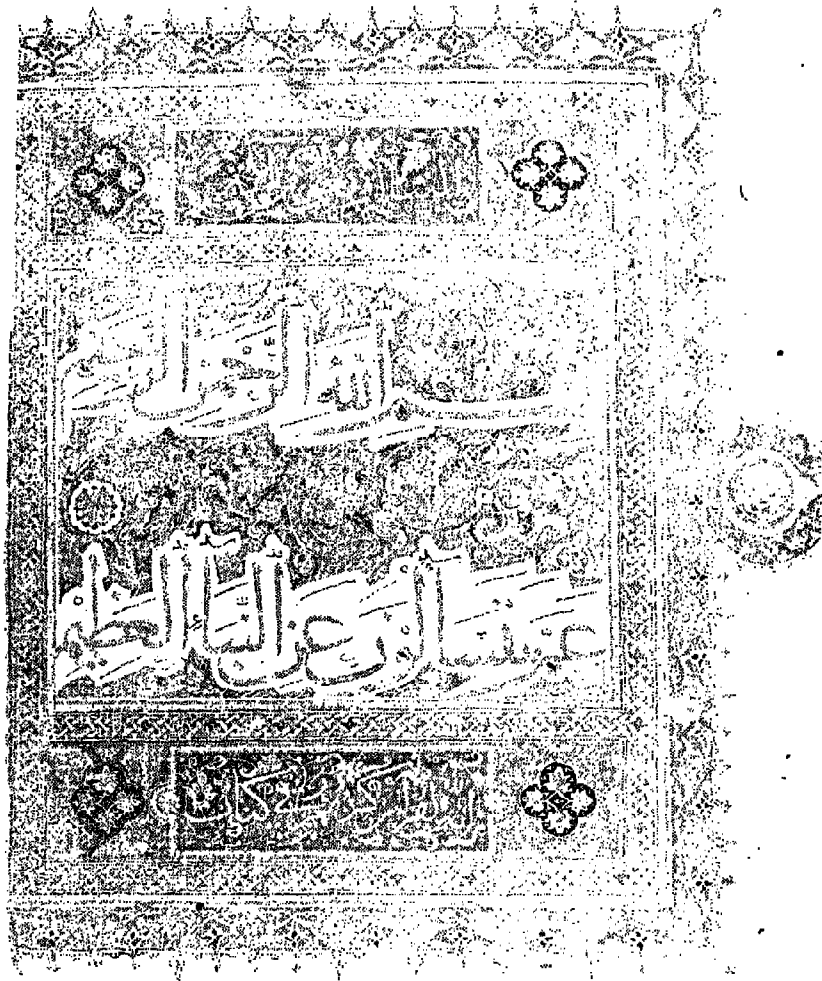
تصویر (۲۲) سر لوح قرآن (شماره ٦١) کار حمزه بن محمد علوی)
(موزه شیراز)
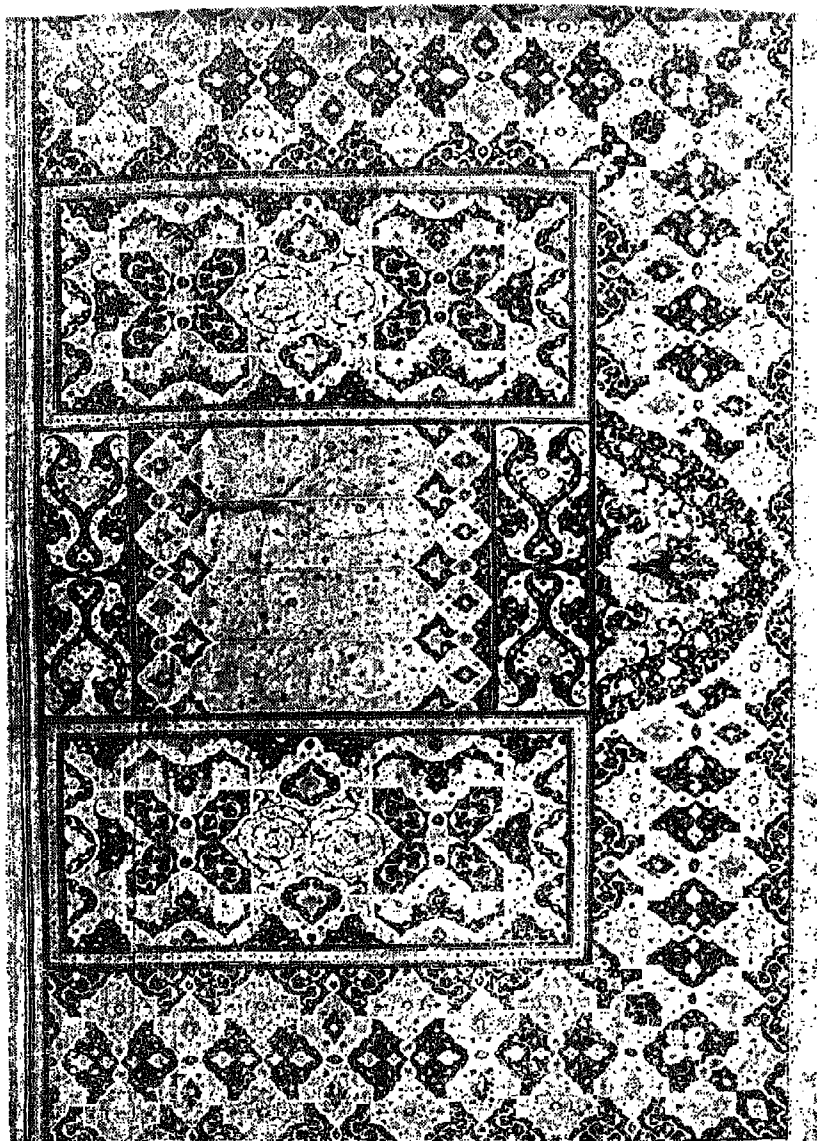
تصویر (۲۳) سرلوح قرآن اردبیل که در سال ۹۸۹ باتمام رسیده
(شماره ۹۵) (موزه ایران باستان)
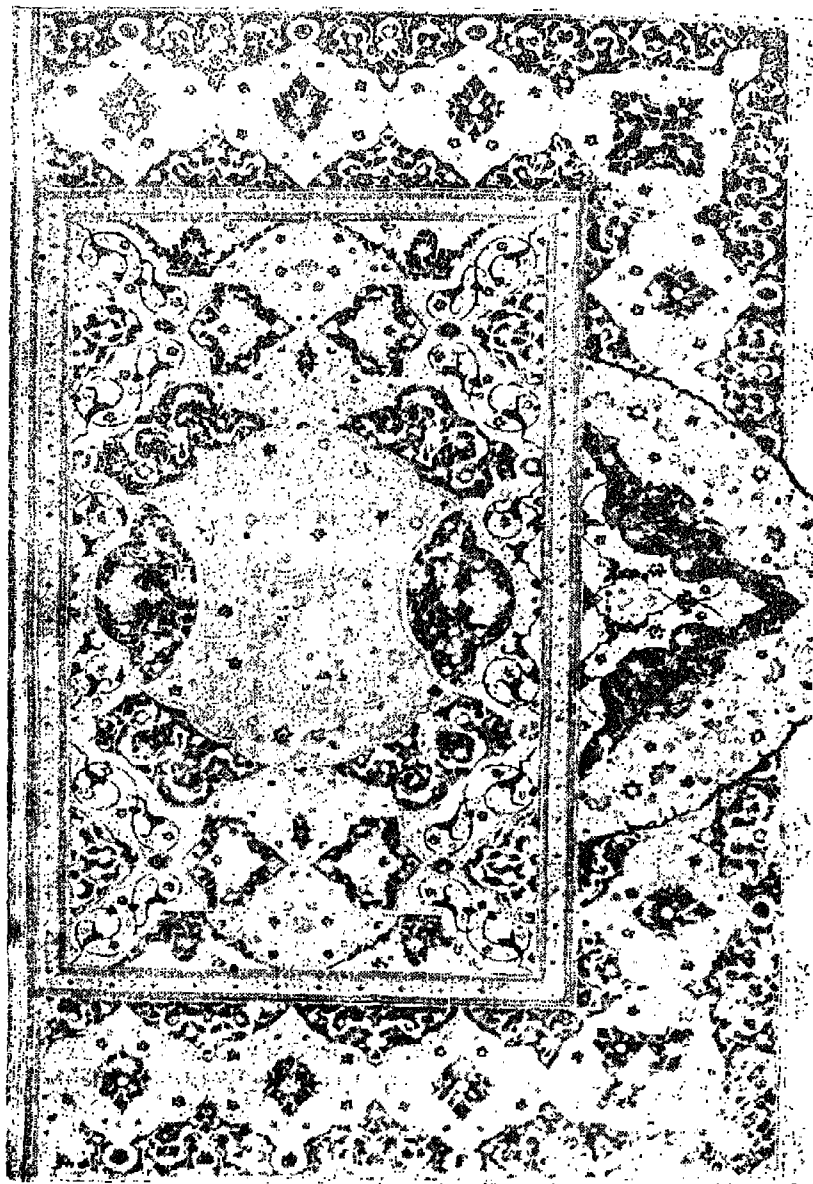
تصویر (٢٤) سرلوح قرآن بسبك تبریز در پایان قرن دهم هجری
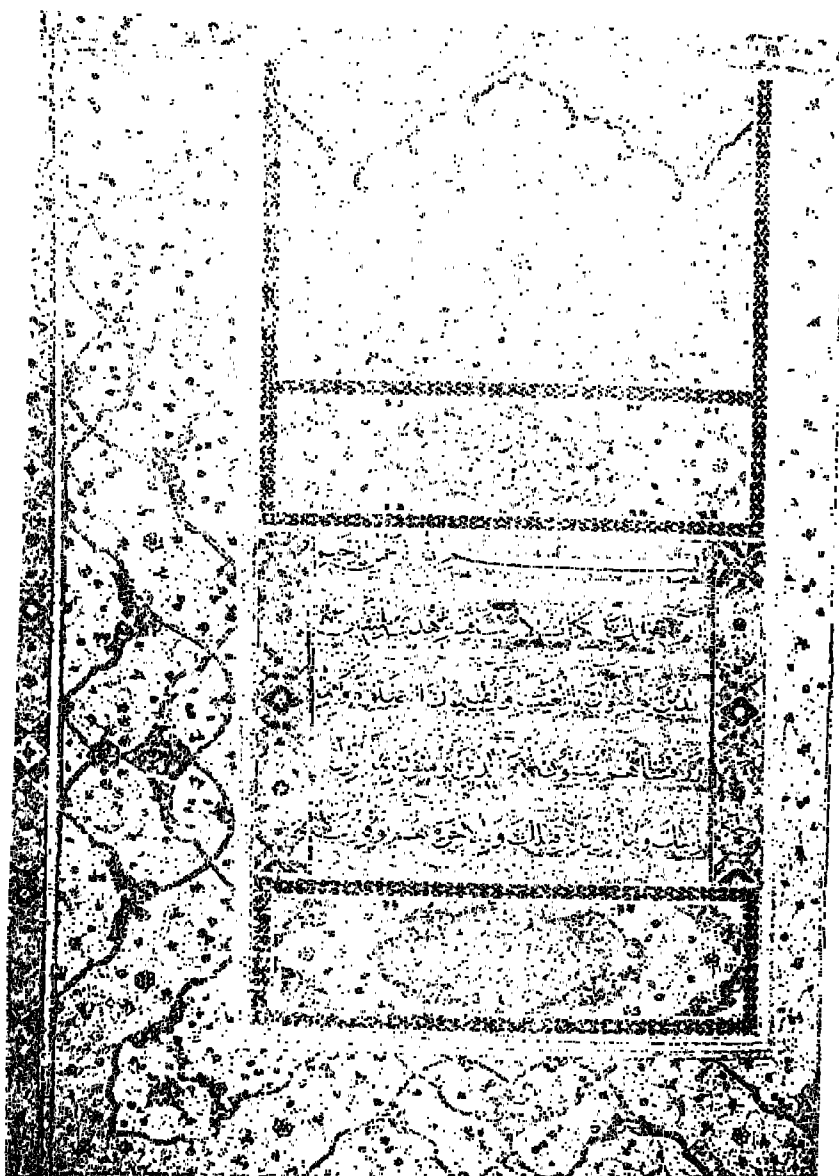
تصویر (۲۵) تذهیب قرآن بسبك شیراز درآغاز قرن دوازدهم هجری
(شماره ۱۱۸) (کتابخانه سلطنتی)
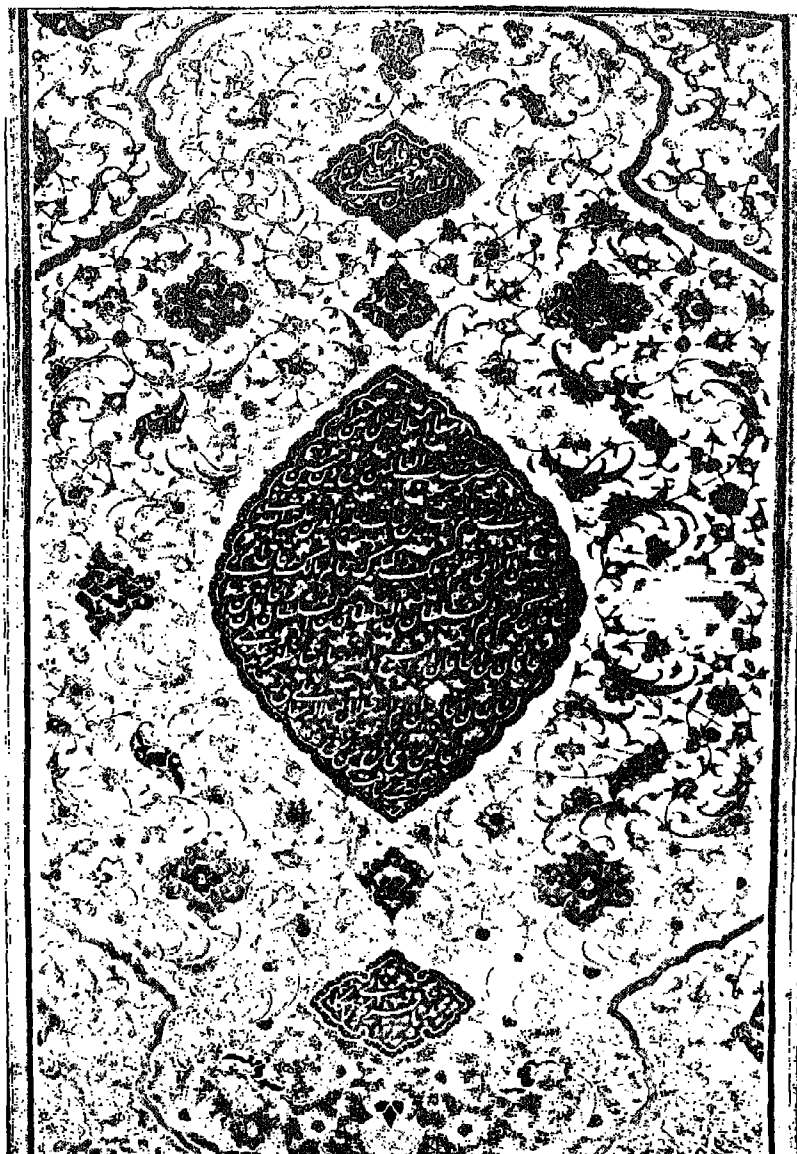
تصویر (۲۶) تذهیب بسبك اصفهان در سال ۱۲۳۵
(شماره ۱۳۵) (کتابخانه سلطنتی)
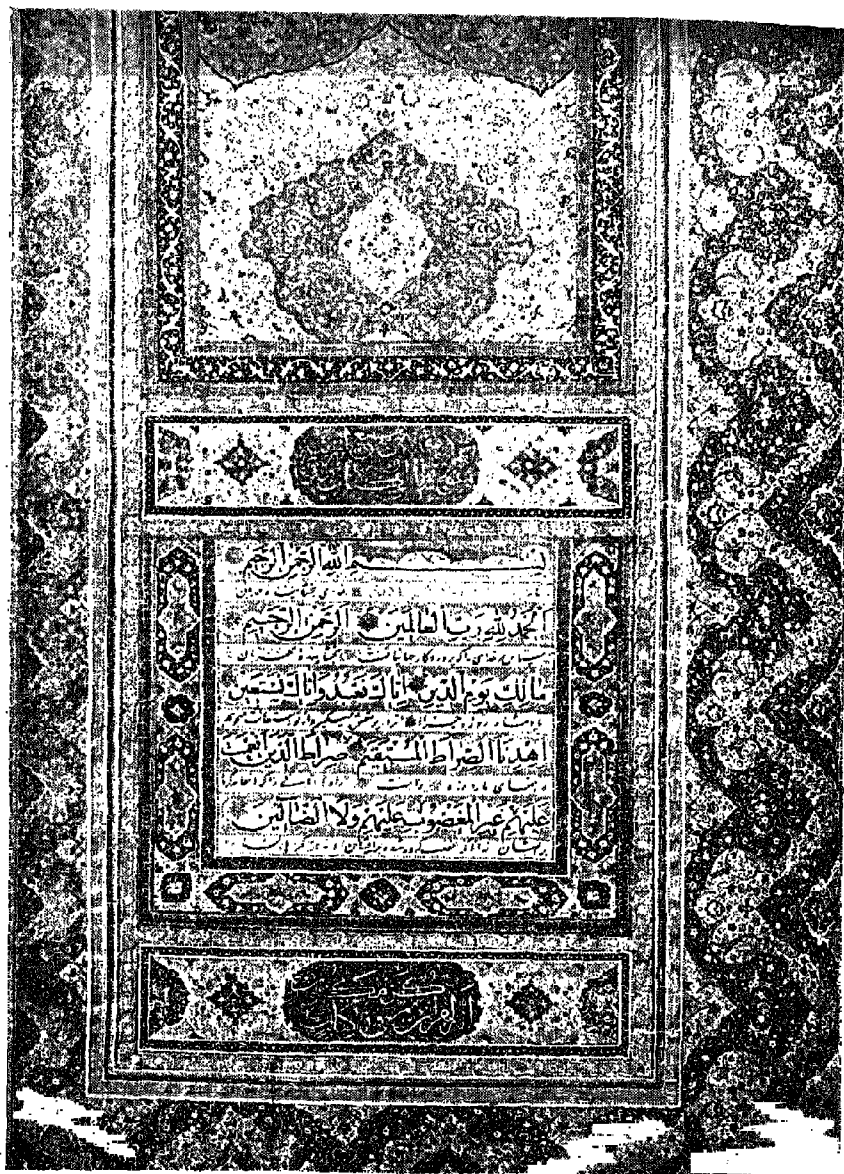
تصویر (۲۷) تذهیب بسبك شیراز در حدود ۱۲۵۴
(شماره ۱۳۷) (کتابخانه سلطنتی)

بسم الله الرحمن الرحیم
ذلك الكتاب لا ریب فیه هدی
للمتقین الذین یؤمنون بالغیب ویقیمون
الصلوة ومما رزقناهم ینفقون
والذین یؤمنون بما انزل الیك وما انزل
من قبلك وبالآخرة هم یوقنون

تصویر (۲۸) سرلوح بشیوه شیراز در حدود سال ۱۲۶۹
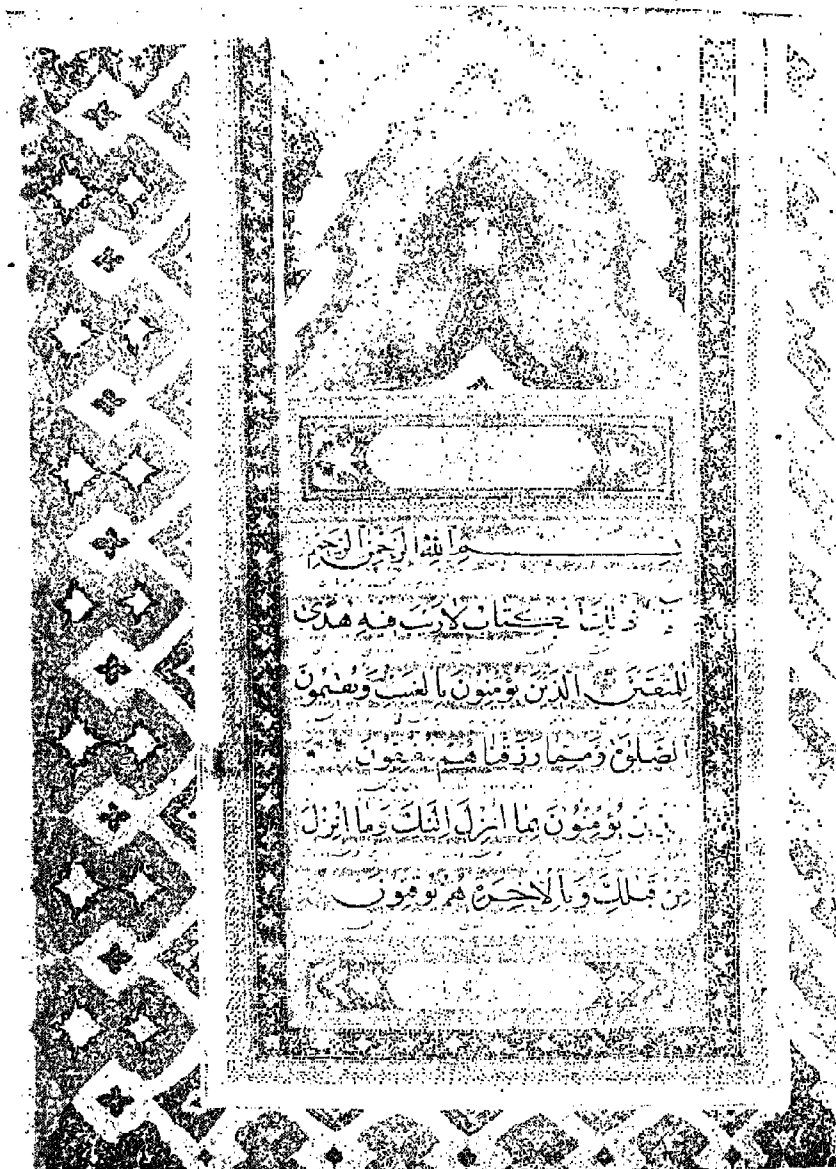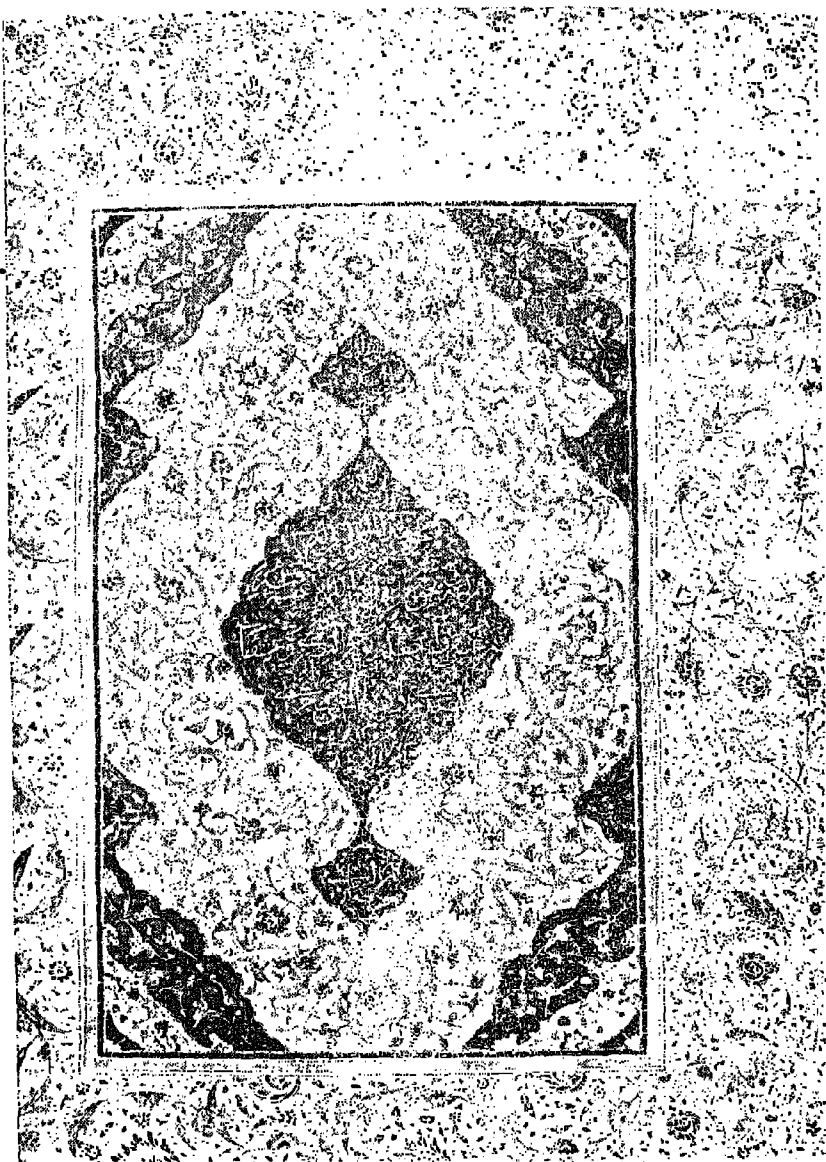
تصویر (۲۹) سرلوح قرآن خط وصال کار وقار در سال ۱۲۷٤
(شماره ۱٤٤) (کتابخانه سلطنتی)

بسم الله الرحمن الرحیم
الحمد لله رب العالمین ۝ الرحمن الرحیم
مالک یوم الدین ۝ ایاک نعبد وایاک
نستعین ۝ اهدنا الصراط المستقیم
صراط الذین انعمت علیهم غیر المغضوب
علیهم ولا الضالین
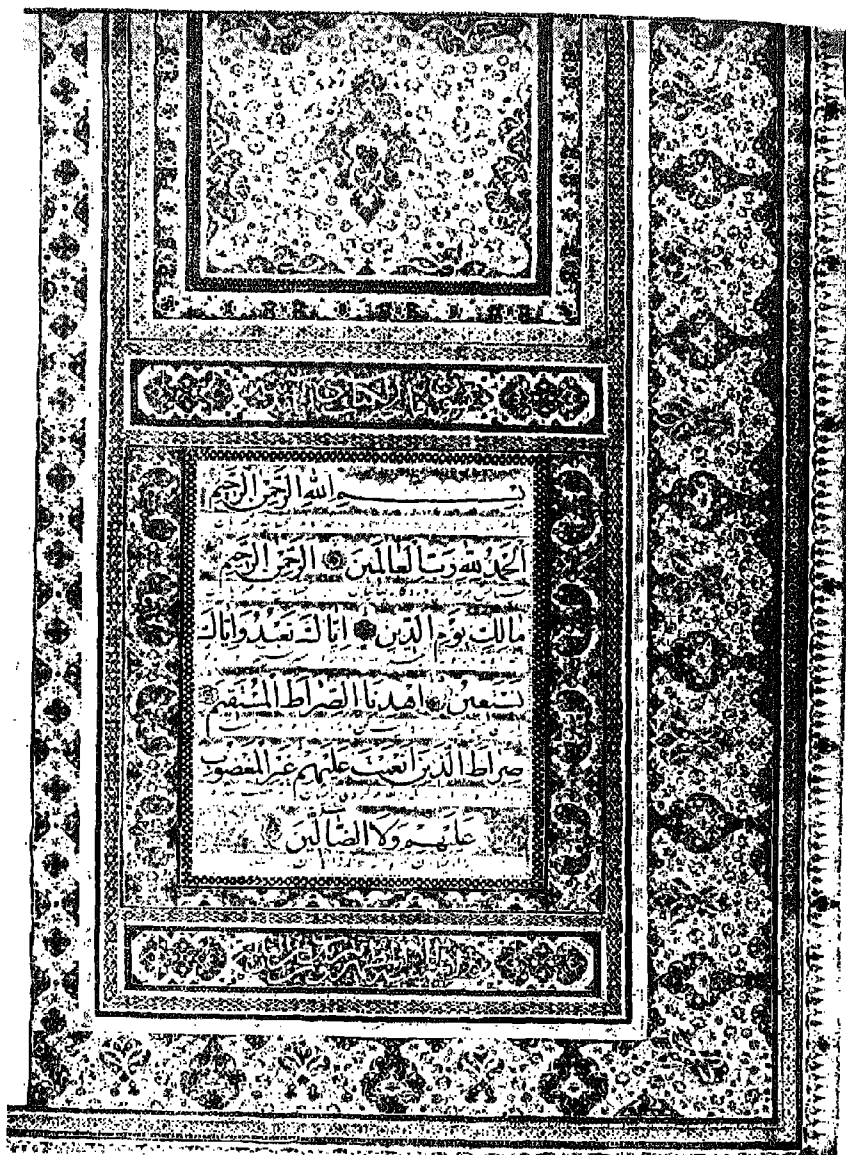
تصویر (۳۰) تذهیب قرآن (شماره ۱۴۵) کار عبدالوهاب
در سال ۱۲۷۷ (کتابخانه سلطنتی)
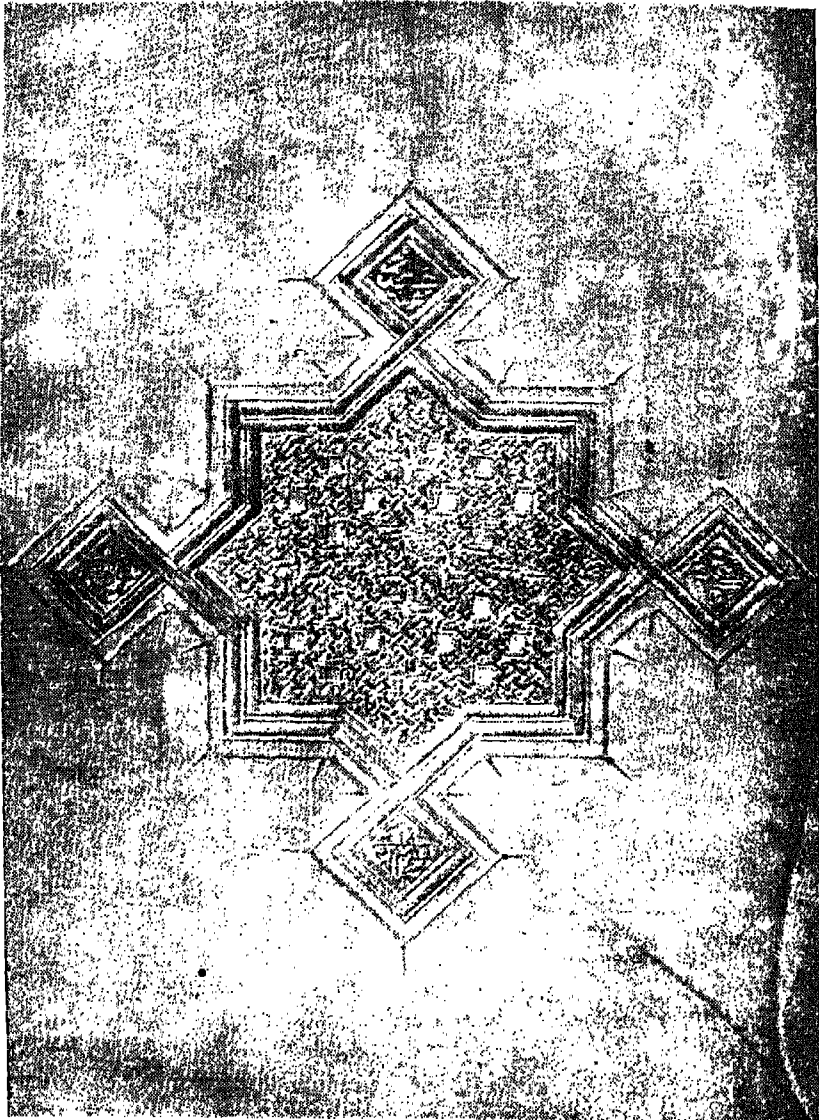
تصویر (٣١) جلد تیماج ضربی بامضاء عبدالرحمن که درحدود ٧٠٦ درتبریز ساخته شده
(شماره ٥٤) (موزه ایران باستان)

تصویر (۳۲) جلد تیماج سوخته بانقش زراندود برجسته (۹٦٤)

(٦٠ ا ره ٩٢) (موزه ق.)
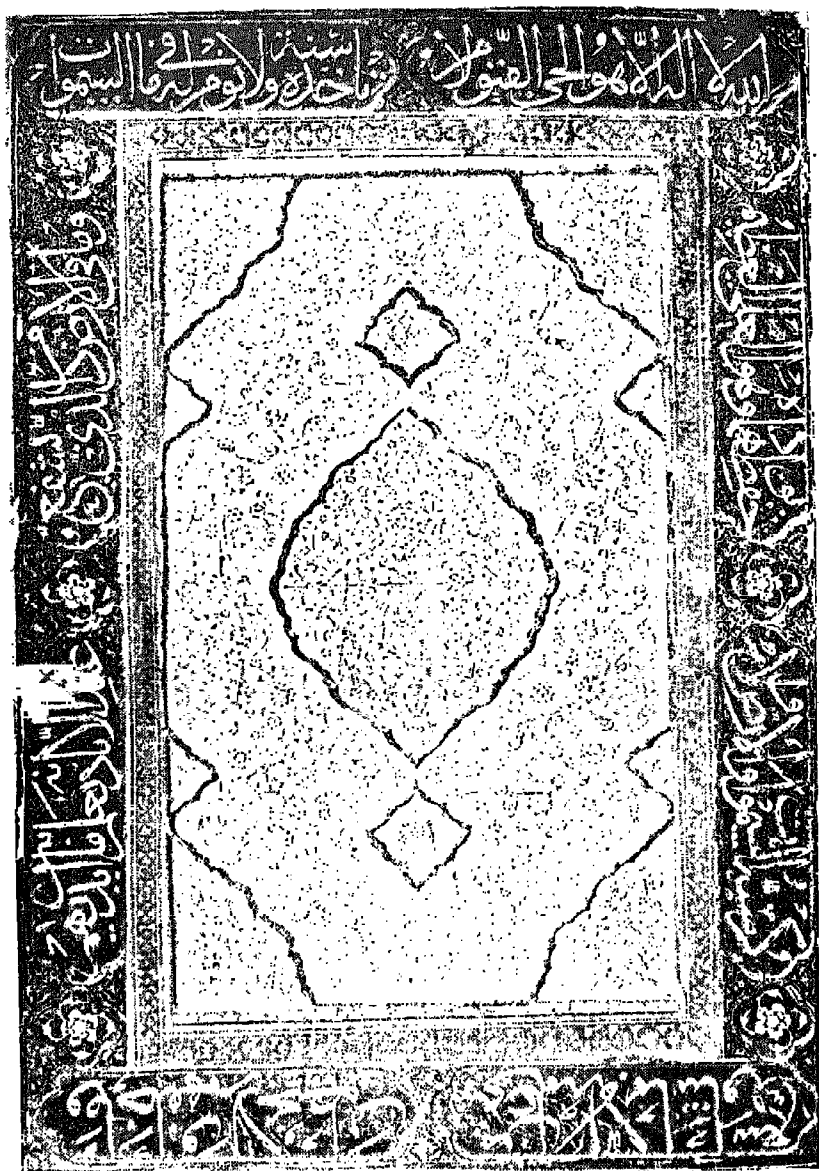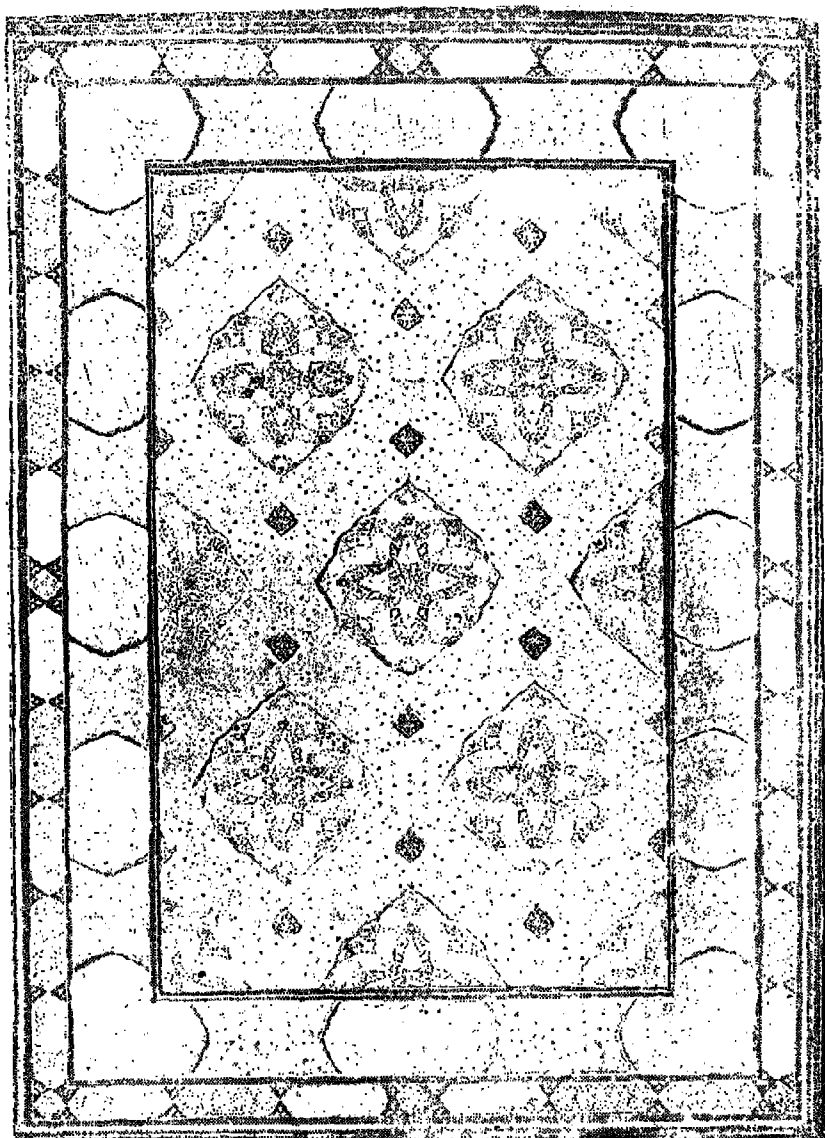
تصویر (۳۲) جلد تیماج ضربی و زراندود که در حدود سال ۹۸۹ ساخته شده
(شماره ۹۵) (موزه ایران باستان)
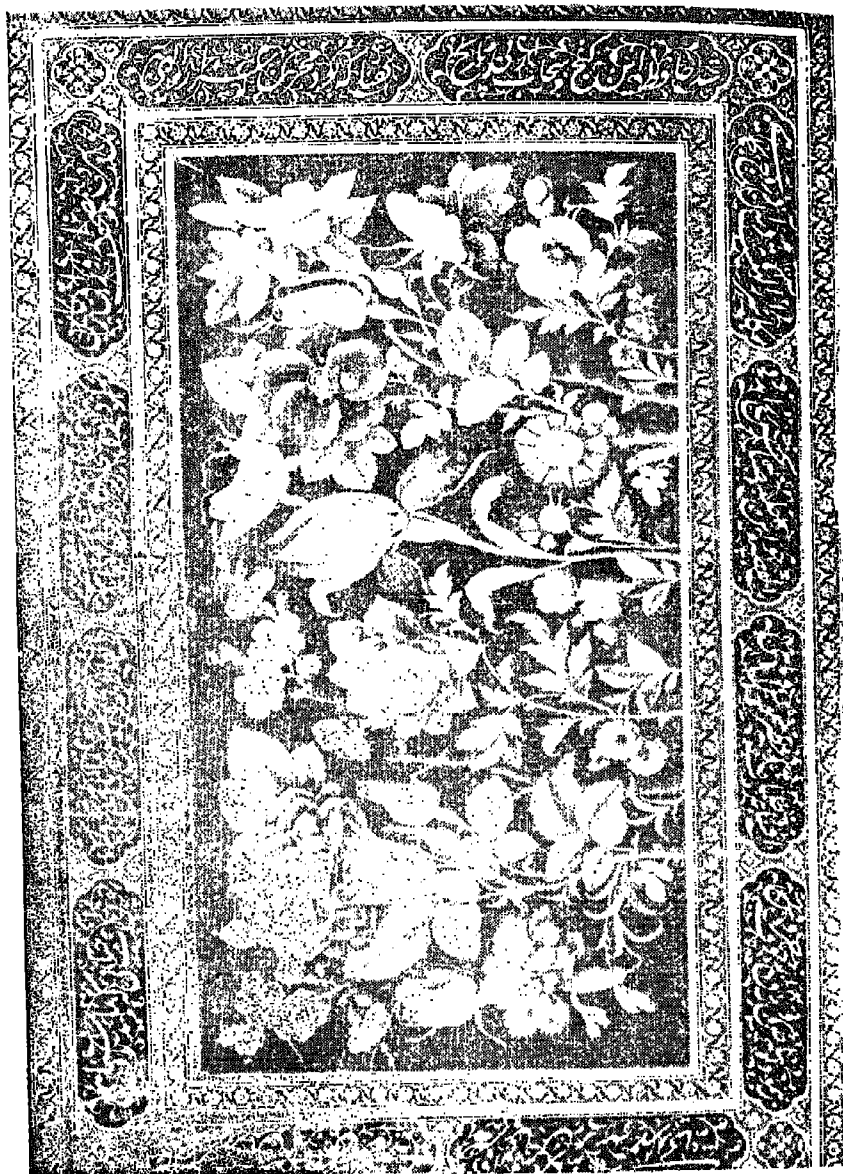
تصویر (۳۵) جلد قرآن بانقش روغنی که درسال ۱۲۱۸ باتمام رسیده
(شماره ۱۲۲) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۳٦) جلد روغنی کار محمد ابراهیم بن سیف‌الله‌الحسینی درسال ۱۲۵۲
(شماره ۱۳٦) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۳۷) جلد روغنی بسبك شیراز در سال ۱۲٦۰
(شماره ۱۳۷) (کتابخانه سلطنتی)
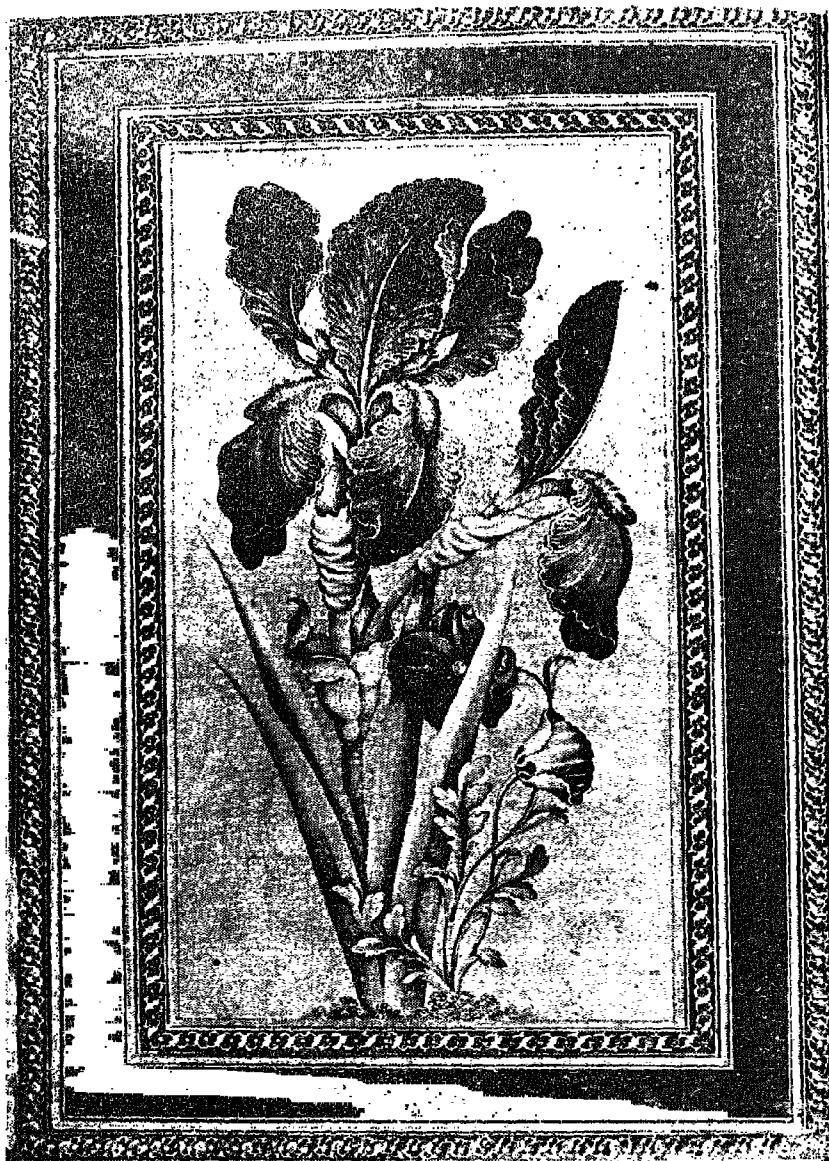
تصویر (۳۸) نقاشی روغنی درون جلد قرآن بسبك شیراز در حدود ۱۲۶۰
(شماره ۱۳۸) (کتابخانه [illegible])

تصویر (۳۹) نقاشی روغنی درون جلد قرآن بامضاء لطفعلی صورتگر
در سال ۱۲٦۹ (شماره ۱٤۳) (کتابخانه سلطنتی)
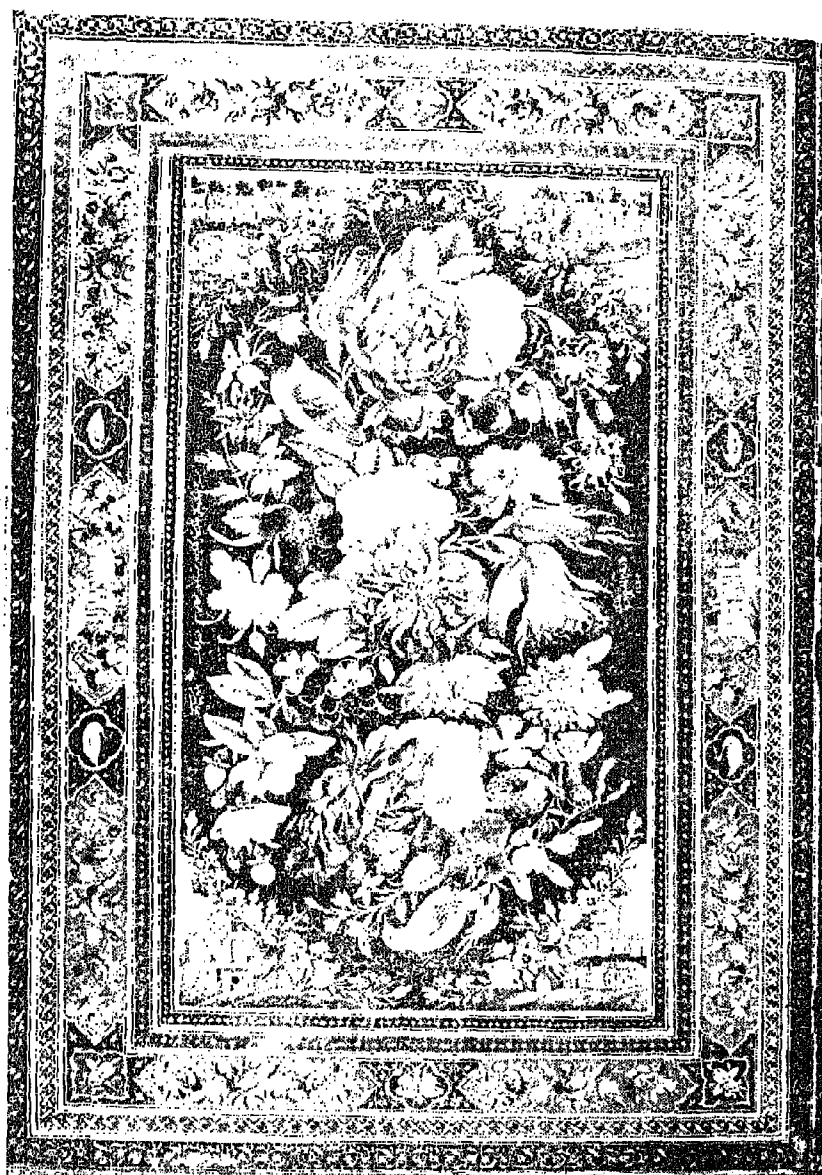
تصویر (٤٠) نقاشی روغنی روی جلد قرآن بامضاء لطفعلی صورتگر در سال ١٢٧٤
(شماره ١٤٤) (کتابخانه سلطنتی)
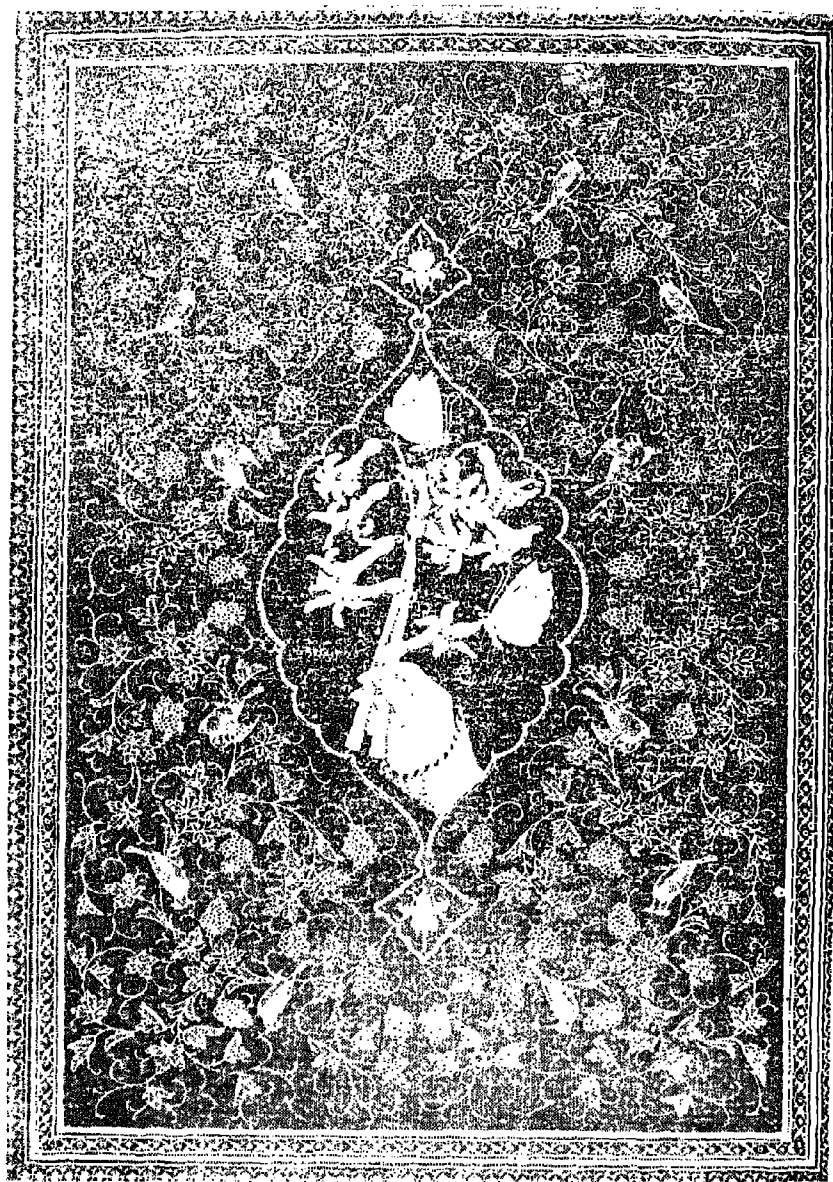
تصویر (٤١) نقاشی درون جلدکار لطفعلی صورتگر در سال ١٢٧٤
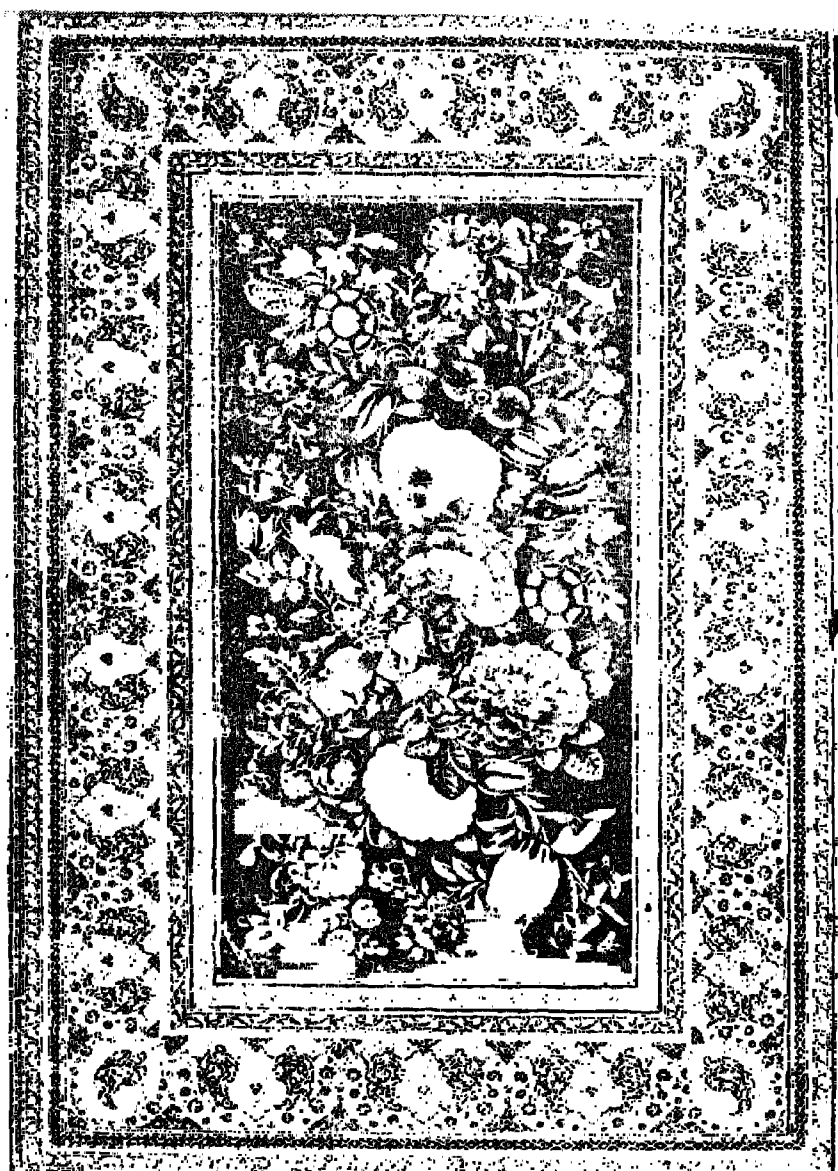
تصویر (۴۲) نقاشی روغنی روی جلد بسبك شیراز در حدود سال ۱۲۷۷
(شماره ۱۴۵) (کتابخانه سلطنتی)

تصویر (۴۳) نقاشی روغنی درون جلد بسبك شیراز در حدود سال ۱۲۸۵
(شماره ۱۴۶) (کتابخانه ملی ملك)

تصویر (٤٤) نقاشی روغنی روی جلدکار فتح‌الله شیرازی در سال ۱۲۹۰

قسمت دوم

فهرست قرآنها و قطعاتی از قرآن مجید

که در گنجینه بمعرض نمایش گذارده شده است

تدوین

آقای دکتر مهدی بیانی

رئیس کتابخانه ملی

فهرست اجمالی مشخصات نسخه هائیکه
بنمایش گذاشته شده است

۱

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ پارس)

خطّ کوفی ـ بدون رقم اصیل وتاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم هجری) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلد میشن سرخ نو (قرن چهاردهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۳٤٤، هرصفحه ۷ سطر ـ قطع نیمورقی بیاضی باندازهٔ ۲٤۲ × ۳۲۵ میلیمتر.

پشت ورق اوّل مجدول مذّهب گره وحاشیه شاخ و برگ مذّهب ـ دوصفحهٔ اوّل تمام مذّهب ـ سرسوره‌ها مذّهب واسامی سوره‌ها بزر نوشته شده است ـ آخر هرسوره یك ترنج شاخ وبرگ مذّهب دارد ـ بعض علائم جزء ونیم جزء درترنج مذّهب است.

ترجمهٔ سورهٔ آخر بفارسی، بین‌السطور نوشته‌شده واین قسمت تمام مذّهب است.

درآخر نسخه، رقم «علی بن ابیطالب» اضافه شده است.

اسامی صاحبان گنجینهٔ قرآن و تعداد نسخه های هریک

۱ ـ آستانهٔ حضرت معصومه (ع)	۷
۲ ـ آستانهٔ حضرت عبدالعظیم (ع)	۱
۳ ـ آستانهٔ شاه نعمت الله ولی درماهان	٤
٤ ـ موزهٔ اصفهان	۲
۵ ـ موزهٔ پارس	۵
٦ ـ کتابخانهٔ ملك	۱٦
۷ ـ کتابخانهٔ ملی	۹
۸ ـ کتابخانهٔ سلطنتی	٤٦
۹ ـ موزهٔ ایرانباستان	٦۵
۱۰ ـ آقای دکتر مهدی بیانی	۱
۱۱ ـ آقای مهندس مزدا	۱
جمع	۱۵۷

۴

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ــ بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) ــ کاغذ پوست آهو ــ جلد میشن تریاکی ترنج و نیمترنج ولچکی ضربی طلاکوب لولادار ــ اندرون سوخت تحریر (قرن یازدهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ۹۹، هر صفحهٔ ۱۴ سطر ــ قطع وزیری بیاضی باندازهٔ ۱۹۰ × ۲۸۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل و آخر مذّهب ــ دو صفحهٔ افتتاح کلام الله، حاشیه مذّهب ــ سرسوره ها و علائم مذّهب.

در صفحهٔ آخر رقم «کتبه علی ابن ابیطالب» افزوده شده است.

۵

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ــ بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم) ــ کاغذ پوست آهو ــ جلد میشن عنابی گره مستعمل تعمیر شده (قرن نهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ۲۱۰، هر صفحه ۵ سطر ــ قطع وزیری بیاضی باندازهٔ ۱۴۳ × ۳۱۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل و دو صفحهٔ آخر و علائم مذّهب.

در آخر رقم الحاقی «کتبه علی ابن ابیطالب» دارد.

۳

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (درحدود قرن چهارم) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلد میشن تریاکی ضربی اولادار (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۱۵٤، هرصفحه ۷ سطر ـ قطع وزیری بزرگ بیاضی باندازهٔ ۲۳۰ × ۳۱۰ میلیمتر.

یك صفحهٔ اوّل ودوصفحهٔ آخر وسر سوره ها وعلائم مذّهب.

درصفحهٔ آخر نسخه، این رقم وتاریخ تحریراضافه شده است: «کتبه وذّهبه علی ابن ابیطالب سبع هجریة».

۳

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن چهارم) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلد چوبی ابره تیماج مشکی مستعمل (قرن نهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۳۱٦، هرصفحه ۷ سطر ـ قطع نیمورقی بیاضی باندازهٔ ۲۳۲ × ۳۳۳ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل ودو صفحهٔ آخر وسر سوره‌ها وعلائم مذّهب.

این نسخه از موقوفات شاه عباس کبیر بآستانهٔ شیخ صفی الدین و وقف نامه بتاریخ ۱۰۳۷ درپشت ورق اوّل نوشته شده است .

۸

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن چهارم) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلدمیشن سرخ ضربی (قرن دوازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۲۱ ، هر صفحه ۱۵ سطر ـ قطع و زیری کوچك بیاضی باندازهٔ ۱۷۵×۲۶۳ میلیمتر .

پشت ورق اوّل تمام مذّهب ودوصفحهٔ اوّل مجدول مذّهب ـ سر سوره ها بزر نوشته وتحریر شده است ـ آغاز هر سوره درحاشیه ، بوته جیغهٔ مذّهب دارد ـ صفحهٔ آخر تمام مذّهب است .

این نسخه ازموقوفات شاه عباس کبیر بآستانهٔ شیخ صفی الدین وپشت صفحهٔ آخر بتاریخ ۱۰۳۷ وقف نامه نوشته شده است .

۹

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) ـ

٦

جزوی از قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ــ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن سوّم) ــ کاغذ پوست آهو ــ جلد میشن ضربی اندرون معرّق لولا دار (قرن یازدهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ۳۲ ، هرصفحه ۷ سطر ــ قطع ربعی بیاضی باندازهٔ ۱۰۴ × ۱۵۹ میلیمتر .

این نسخه ، ازموقوفات شاه عباس کبیر صفوی بآستانهٔ شیخ صفیالدین و وقف نامه درتاریخ ۱۰۳۷ پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است .

۸

قسمتی ازقرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ــ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن سوم) ـ کاغذ پوست آهو ــ جلد میشن سرخ سجاف مشکی عطف قهوه ای (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۲۸۱ ، هر صفحه ۷ سطر ـ قطع ربعی باندازهٔ ۱۲۸ × ۱۸۳ میلیمتر .

ورق اوّل نو نویس و بالای هفت ورق بعد اسامی سوره‌ها با زر تحریر یافته ، نوشته وعلائم باترنجهای کوچك مذّهب شده است وآغاز هر سوره در حاشیه بوته های جیغهٔ مذّهب دارد .

پوست آهو - جلد ضربی گره لولا دار (قرن دهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۷۶،
هر صفحه ۷ سطر - قطع وزیری بزرگ بیاضی باندازهٔ ۲۴۰ × ۳۲۵ میلیمتر.
سرسوره ها بزرنوشته وباترنجهای کوچك مذّهب، تزیین شده است.

۱۳
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی خفی - بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن پنجم) - کاغذ پوست آهو - جلد میشن تریاکی ضربی لولا دار (قرن یازدهم) - شمارهٔ صفحه ها ۴۸۲، هر صفحه ۲۹ سطر - قطع حمایلی باندازهٔ ۷۳ × ۱۰۰ میلیمتر.

سه صفحهٔ اوّل و سرسوره‌ها وعلائم مذّهب است.

یك صفحه از اوّل، و از سورهٔ « الدین » ببعد ساقط ونو نویس بخطّ نسخ است.

نسخه، از موقوفات شاه عباس کبیر بآستانهٔ شیخ صفی‌الدین ووقف نامه در صفحهٔ آخر نوشته شده است.

۱۴
قسمتی از قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (درحدود قرن چهارم) -

کاغذ پوست آهو - جلد مقوای ابره کاغذ پسته‌ای سجاف میشن نو (قرن سیزدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۱۰، هر صفحه ۱۰ سطر - قطع وزیری بزرگ بیاضی باندازهٔ ۲۲۶ × ۳۲۸ میلیمتر.

سرسوره‌ها بزر تحریر یافته، نوشته شده است.

۱۰
قسمتی از قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (درحدود قرن سوّم) - کاغذ پوست آهو - جلد میشن سادهٔ عنابی (قرن یازدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۸۴، هر صفحه ۹ سطر - قطع ربعی بیاضی باندازهٔ ۱۱۴ × ۱۸۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ آخر دارای جدول گره است و رقم الحاقی «حسین بن علی» دارد.

نسخه، از موقوفات شاه عباس کبیر بآستانهٔ شیخ صفی‌الدین و وقف نامه بتاریخ ۱۰۳۷ در پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است.

۱۱
قسمتی از قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی - بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن سوّم) - کاغذ

آهو ـ جلد تیماج ضربی مشکی گره (قرن نهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۶۰۸، هر صفحه ۱۴ سطر ـ قطع ربعی بیاضی باندازهٔ ۱۲۵ × ۱۷۰ میلیمتر.

از اول و آخر نسخه، مقداری از صفحات ساقط است. اسامی سوره‌ها وعلائم بزر نوشته شده است.

۱۶

قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ اصفهان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن چهارم) ـ کاغذ پوست آهو مجدول و بسیاری از صفحه ها وصّالی شده است ـ جلد میشن مشکی ترنج و نیمترنج و لچکی ضربی طلاکوب (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۱۱۴۸، هر صفحه ۱۴ سطر ـ قطع نیمورقی بیاضی باندازهٔ ۳۵۴ × ۴۲۰ میلیمتر.

صفحهٔ اوّل وحاشیهٔ سه صفحهٔ آخر وسرسوره ها و علائم مذّهب صفحهٔ آخر ساقط است.

۱۷

قسمتی از قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ کوفی ـ بدون رقم اصیل وتاریخ تحریر (درحدود قرن سوّم) ـ

کاغذ پوست آهو ـ جلد ساغری سرخ ضربی طلاکوب اندرون ساغری ساق ـ چناری ترنج و لچکی سوخت تحریر (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۱۶۶، هر صفحه ۶ سطر ـ قطع نیمربعی بیاضی باندازهٔ ۱۱۴ × ۱۷۴ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل و آخر مذّهب ـ سرسوره‌ها بقلم زر نوشته شده و در آخر رقم «علی بن ابیطالب» اضافه گردیده است.

نسخه، از موقوفات شاه عباس کبیر بآستانهٔ شیخ صفی الدین و وقفنامه، در تاریخ ۱۰۳۷ در پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است.

۱۴
قسمتی از قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن سوّم) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلد ضربی لولا دار (قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۱۷۶، هر صفحه ۱۵ سطر ـ قطع نیمورقی بیاضی باندازهٔ ۲۵۷ × ۳۵۰ میلیمتر.

سرسوره‌ها بقلم زر تحریر یافته، نوشته شده و علائم مذّهب است.

۱۵
قسمتی از قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن چهارم) ـ کاغذ پوست

کاغذ پوست آهوی مجدول قابسازی شده، حاشیه کاغذ اصفهانی نخودی ـ شمارهٔ صفحه ها ۲۸۸، هر صفحه ۱۷ سطر ـ جلد میشن مشکی ترنج و نیمترنج ضربی طلاکوب (قرن یازدهم) ـ قطع نیمورقی بیاضی باندازهٔ ۲۷۵ × ۳۵۵ میلیمتر.

درصفحهٔ آخر رقم الحاقی «کتبه علی ابن الحسین امام زین‌العابدین علیه السلام» [!] را دارد.

۳۰
قسمتی از قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلد ضربی گره اولادار (قرن نهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۶۱۲، هر صفحه ۱۳ سطر ـ قطع وزیری باندازهٔ ۱۹۰ × ۲۷۷ میلیمتر.

سرسوره ها با زعفران نوشته شده و تحریر یافته است.

ازآغاز و انجام نسخه، اوراقی ساقط است.

۳۱
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ محقق ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدودقرن ششم) ـ کاغذ

کاغذ پوست آهو قابسازی شده، حواشی کاغذ فرنگی آهار ومهره کشیده ـ جلد مقوای ابره پارچهٔ سرخ نو (قرن چهاردهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ٤٠٠، هرصفحه ٨ سطر ـ قطع نیم‌ربعی بیاضی باندازهٔ ١٥٨ × ٢١٨ میلیمتر.

درآخر نسخه، رقم «حسن بن‌علی» اضافه شده و این عبارات مجعول مرقوم گشته است:

«قدشرفت بزیارت هذاالمصحف الشریف المبارك اسمعیل الموسوی الحسینی الصفوی سنه ٩٥٤».

١٨
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن سوّم) ـ کاغذ پوست آهو ـ شمارهٔ صفحه‌ها ٦٥٠، هرصفحه ١٦ سطر ـ جلدسوخت معرّق لولادار (قرن یازدهم) ـ قطع وزیری بیاضی باندازهٔ ٢١٢ × ٢٩٠ میلیمتر.

سرسوره ها مذّهب واسامی سوره‌ها بقلم زر نوشته شده است.

نسخه، ازموقوفات شاه عباس کبیر بآستانهٔ شیخ صفی الدین است.

١٩
نیمهٔ دوّم قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ اصفهان)

بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوّم) ـ

کاغذ خانبالغ ـ جلد تیماج مشکی لولادار ترنج منگنه (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحهٔ ها ۴۰۱ ، هرصفحه ۲۲ سطر ـ قطع جانمازی باندازهٔ ۸۸×۱۳۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل وآخر تمام مذّهب ـ دارای سه سرسورهٔ مذّهب وبقیه سوره‌ها بقلم زر تحریردار کتابت شده ـ علائم مذّهب است.

۳۴
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (در حدود قرن چهارم) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلدمیشن قهوه‌ای لولادار (قرن‌دهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۳۳۷ ، هرصفحه ۲۳ سطر ـ قطع بغلی باندازهٔ ۹۵×۱۲۰ میلیمتر.

نه ورق ازآغاز وسه ورق ازپایان نسخه ، نو نویس بخط نسخ است ، اسامی سوره‌هابزرنوشته شده ودرحاشیه گل وبرگ مذّهب دارد.

این نسخه را بهرام میرزای صفوی وقف آستانهٔ شیخ صفی الدین نموده و وقفنامه بتاریخ ۹۴۶ پشت صفحهٔ آخر نوشته شده است.

۳۵
قسمتی از قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ محقق ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن پنجم) ـ

دولت آبادی قابسازی شدهٔ جدول و کمند زرین دار ـ جلد ساغری مشکی ترنج و نیمترنج وحاشیه ضربی مطلا، اندرون کاغذ سرخ مجدول مذّهب (قرن دوازدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۶۱۶، هرصفحه ۱۶ سطر ـ قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۱۵ × ۳۳۰ میلیمتر.

پیشانی و ذیل افتتاح قرآن مرّصع ـ سرسوره‌ها بقلم زعفران تحریر یافته، نوشته شده است.

۳۲
نیمهٔ دوّم قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ محقق ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن پنجم) ـ کاغذ ختائی ـ جلد تیماج مشکی ترنج منگنه اولادار (قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۴۵۶، هر صفحه ۷ سطر ـ قطع خشتی بزرگ باندازهٔ ۲۸۰ × ۳۴۳ میلیمتر.

اسامی‌سوره هابقلم‌سیم تحریردار و بخط نسخ ریحان نوشته شده ـ علائم منقش مفضض است.

این نسخه ازموقوفات آستانهٔ شیخ صفی الدین است.

۳۳
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ کوفی‌جلی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن‌ششم) ـ

هـر صفحه ۹ سطر ـ قطع رحلی بـاندازهٔ ۳۰۵ × ۴۲۰ میلیمتر .

صفحهٔ اوّل جدول بندی مذّهب دارد واسامی سوره‌ها درآنها نوشته شده ، صفحهٔ دوّم تمام مذّهب است ، صفحهٔ سوّم پیشانی و ذیل مذّهب دارد ـ سرسوره‌ها وعلائم مذّهب واسامی سوره‌ها بخط ریحان وقلم زر تحریر دار روی متن شنگرف نوشته شده است ـ لفظ « الله » ازاوّل تا آخر نسخه درمتن ، بقلم زر تحریر دار و ترجمهٔ فارسی قرآن بقلم محقق خفیّ درذیل سطور نوشه شده است.

درگوشهٔ چپ بالای هرورق شمارهٔ آن بزر تحریر دار بخطّ کوفی نوشته شده است و آخرین رقـم « اربع مائة و خمس عشر » می باشد؛ بدینقرار ، چون مجموع صفحات موجود ۷۵۰ است ، چهل ورق آن ازاصل ساقط میباشد .

۳۸
قسمتی ازنیمهٔ دوّم قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ کوفی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن پنجم) ـ کاغذ دولت آبادی ـ جلد میشن ضربی گره (قرن نهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۴۷۴ ، هرصفحه ۱۱ سطر ـ قطع جانمازی خشتی باندازهٔ ۱۱۰ × ۱۱۰ میلیمتر .

سر سوره ها بزر نوشته شده و علائم با ترنجهای کوچك تذهیب شده است .

کاغذ ختائی ـ جلد میشن قهوه‌ای ضربی گره (قرن نهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۱۲۰، هر صفحه ۵ سطر ـ قطع خشتی باندازهٔ ۲۰۲ × ۲۵۲ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل تمام مذّهب و دارای دو پیشانی و علائم مذّهب است.

این نسخه از موقوفات شاه عباس کبیر بآستانه شیخ صفی الدین و وقفنامه بتاریخ ۱۰۳۷ در صفحهٔ دوّم نوشته شده است.

۳۶
جزئی از قرآن
(مجموعهٔ آقای مهندس عباس مزدا)

خطّ ریحان تحریر ـ رقم ابونصر محمد بن علی البزّاز ـ تاریخ تحریر ۴۹۳ ـ جلد تیماج سرخ بغدادی (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۷۹، هر صفحه ۷ سطر ـ قطع نیمربعی باندازهٔ ۱۱۰ × ۱۷۳ میلیمتر.

سرسوره ها و علائم مذّهب است.

این نسخه‌را کاتب، وقف آستانهٔ حضرت علی بن موسی‌الرضا نموده و بخط خود وقفنامه‌را درپشت صفحهٔ اوّل نوشته است.

۳۷
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ پارس)

خطّ محقق ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن پنجم) ـ کاغذ ختائی ـ جلد تیماج مشکی (قرن سیزدهم) شمارهٔ صفحه‌ها ۷۵۰،

صفحات تماماً دارای جدول عریض زرین و دو صفحهٔ اوّل هر یك از مجلدات و دو صفحهٔ آخر مجلد چهارم تماماً مذّهب است ـ دو صفحهٔ دوّم هر یك از مجلدات ، نیمه‌ای ازصفحه نوشته شده و نیمهٔ اطراف نیز بهمان قلم زیبا مذّهب است ـ سر سوره ها در متن و علائم در حواشی تذهیب وترصیع‌شده‌است ـ اسامی‌سوره ها بعضی‌بخطّ کوفی وبرخی بخطّ ثلث و سایر عناوین در حواشی عموماً بخطّ عالی کوفی تزیینی است .

ترجمهٔ فارسی قرآن در ذیل هر سطر و تفسیر آن پس از پایان هر سوره بقلم خفیّ تر از متن نوشته شده است .

این نسخه برای مطالعه غیاث‌الدین محمد بن سام امیر غور و بنام او درسال ٥٨٤ تألیف شده است وهفتاد سال بعد نسخهٔ کامل آن بدست شیخ الاسلام ابوالفتح محمد بن شیخ الاسلام شمس‌الدین مطهّر ، نوادهٔ شیخ الاسلام احمد جامی افتاده واو آنرا وقف مزارجدّ خود احمدجامی ساخته‌است ووقف نامه‌ای مکرّر درپشت صفحهٔ اوّل هرچهار مجلد بعربی نوشته شده است که تاریخ ٦٥٤ دارد وکاتب وقف نامه محمود بن حاکم اوحد بوزجانی جامی میباشد .

این دورهٔ کامل نفیس قرآن وتفسیر آن مدّت هفت قرن درسر مقبرهٔ شیخ الاسلام احمد جامی در تربت جام جای داشته و از سال ١٣١٦ برای حفاظت آن بموزهٔ ایرانباستان انتقال داده شده است [١]

(١) برای اطلاع بیشتری درخصوص کیفیت این نسخه ، رجوع شود به مقالهٔ نگارنده در شماره ٧ سال اوّل مجلهٔ « پیام نو » چاپ تهران .

۳۵

ربع قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ ثلث جلیّ - بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن هفتم) - غذختائی - جلد تیماج عنابی ترنج منگنه (قرن دوازدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۵۸ ، هر صفحه ۷ سطر - قطع رحلی خشتی باندازهٔ ۲۸۴ × ۳۴۷ بلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل تمام مذهّب جدول بندی شده و در بعض جدولها ـمهٔ « الله » بسفید آب نوشته شده است - صفحهٔ افتتاح قرآن دارای یك شانی مذهّب (وازاین ببعد چند صفحه ساقط است) - سر سوره ها ـط رقاع بقلم زر نوشته وباشنگرف تحریر یافته است - علائم مذهّب . ترجمهٔ فارسی بخطّ نسخ تحریر خفیّ درذیل سطور نوشته‌شده است .

---

۳۶ - ۴۱

قرآن و ترجمه و ترجمهٔ تفسیر طبری

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ متن قرآن ثلث جلیّ وخطّ ترجمه وتفسیر نسخ تحریر خفیّ - ـم اسعد بن محمد بن ابی الحرث احمد بن ابی الخیر سهلویة الیزدی - تاریخ ـریر ۶۰۶ - کاغذ دولت آبادی شکری - جلد میشن حنائی جدید (قرن ـاردهم) - شمارهٔ صفحه های جلد اوّل ۷۵۶ ، دوّم ۶۰۶ ، سوّم ۴۷ ، پنجم ۷۲۰ ، ششم ۵۷۴ ، هفتم ۶۲۸ ، هر صفحه ازمتن قرآن

۳۴
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ آستانهٔ حضرت معصومه)

خطّ ثلث ریحان - رقم ابن مقلة بن‌سلیمان محمود الکاتب - تاریخ تحریر ۵۹۰ - کاغذ خانبالغ قابسازی شده مجدول مذّهب - جلد روغنی متن عنابی ترنج و نیمترنج ولچکی منقش و حاشیه زمینه مشکی که درحواشی بخطّ رقاع و قلم سفیداب برقم میرزا احمد نیریزی و تاریخ ۱۱۱۸ چند خبر نوشته شده است - شمارهٔ صفحه ها ۷۶۰ ، هر صفحه ۱۵ سطر - قطع وزیری باندازهٔ ۱۶۷ × ۲۷۸ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل دارای دوترنج زمینه لاجورد وزر است که در میان آن ها بقلم سفید آب تحریر یافته و خطّ رقاع یك آیه ازقرآن نوشته شده و زمینهٔ تمام دو صفحه ، گل وبوته اندازی مذّهب است - صفحهٔ افتتاح قرآن دارای یك سرلوحه و یك سر سورهٔ مذّهب مرّصع و این صفحه وصفحه بعدمتن وحاشیه مذّهب بین‌السطور طلااندازی شده است - سوره‌ها بخطّ ثلث‌وقلم زر تحریر یافته ، نوشته‌شده است - علائم‌مذّهب‌میباشد - در خاتمهٔ متن قرآن و صفحهٔ آخر در یك ترنج متن لاجوردی‌گل وبوته زرین ، بخطّ کوفی‌تزیینی تحریریافته ، نوشته‌شده « هوالله الکبیر » ونیز روی متن‌صفحه دنبال آن بهمان خطّ نوشته‌شده است « ورسوله الکریم » .
این نسخه از موقوفات شاه سلطان حسین صفوی بآستانهٔ حضرت معصومه ووقفنامه بتاریخ ۱۱۱۸ در دوصفحهٔ اوّل قبل ازشروع نسخه نوشته‌شده ونیز دردو صفحهٔ بعد اسامی قرّاء عشرة وروات آنها با رموز هریك بخطّ ثلث نوشته‌شده است .

محمود بن مسعود بن ابی‌سعد ابهری - تاریخ تحریر ۶۱۹ - کاغذ سمرقندی -
جلد تیماج عنابی لولا دار جدید که ترنج منگنهٔ قدیم (قرن یازدهم)
بآن الصاق شده است - شمارهٔ صفحه ها ۴۵۸، هر صفحه ۲۰ سطر -
قطع رحلی باندازهٔ ۲۹۵ × ۴۴۱ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل تمام مذهّب، دو صفحهٔ بعد که افتتاح قرآن است،
پیشانی و ذیل مذهّب دارد واسم دوسوره بقلم سفیدآب تحریر یافته، بخطّ
ثلث و بقیهٔ اسامی سوره‌ها بزر تحریر یافته، بخط رقاع نوشته شده‌است -
هرچه نام «الله» درمتن است بزر نگارش یافته، وعلائم باترنجهای کوچك
مذهّب، مشخص شده است - تذهیب ها عمل کاتب نسخه می باشد.

۴۴
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ ممتاز - رقم یاقوت مستعصمی - تاریخ تحریر
۶۳۰ - کاغذ سمرقندی زرفشان جدول وکمند زرین دار قابسازی شده -
جلد روغنی ممتاز جدیدکارشیراز (قرن سیزدهم) - شمارهٔ صفحه ها ۴۸۴،
هر صفحه ۱۷ سطر - قطع وزیری باندازهٔ ۱۷۵ × ۲۶۳ میلیمتر.

چهار صفحهٔ اوّل، متن وحاشیه مذهّب جدید (درحدود قرن ۱۳)
سر سوره ها بقلم زرتحریر یافته و بخطّ ثلث ممتاز است.

این نسخه بامر خلیفه المستعصم بالله عباسی در شهر مدینه کتابت
شده است.

این نسخه با جلد اوّل آن (که بواسطه تشابه مشخصات بنمایش گذاشته نشده است) طیّ قرون متمادی درون صندوقی در غرفهٔ مخصوص ، بالای دروازهٔ قرآن شیراز جای داشته است و پس از برانداختن دروازهٔ مزبور بسال ۱۳۱۵ ، بموزهٔ پارس انتقال یافت و اکنون که دوباره دروازهٔ مزبور در شرف بر پا شدن است ، البته این قرآنها دوباره در جای اصلی خود نهاده خواهد شد و کماکان کسانیکه از تنگ « الله اکبر » یعنی مدخل شمالی شیراز وارد شهر شوند ، یا از آن خارج گردند از زیر این قرآن عبور خواهند کرد .

۴۶
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ نسخ خفیّ عالی - رقم یاقوت بن عبدالله - تاریخ تحریر ۶۶۸ کاغذ خانبالغ مجدول مذهّب - جلد سوخت معرّق طلاپوش مستعمل (قرن هشتم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۴۳۲ ، هر صفحه ۱۵ سطر - قطع خشتی کوچك باندازهٔ ۱۶۶ × ۲۱۸ میلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل تمام مذهّب - سرسوره‌ها بقلم زر تحریر یافته ، بخطّ ثلث جلیّ نوشته شده و علائم مذهّب است .

این نسخه از موقوفات آستانهٔ شیخ صفی الدین و مهر وقف حظیره‌را دارد .

۴۴
قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی - رقم یاقوت مستعصمی - تاریخ تحریر ٦٧٤ - کاغذ ختائی جدول زرین‌دار قابسازی شده - جلد روغنی قدیم (قرن نهم) - شمارهٔ صفحه ها ٥٣٦ ، هر صفحه ١٥ سطر - قطع و زیری باندازهٔ ٢٠٠ × ٣٠٠ میلیمتر .

دو صفحهٔ افتتاح قرآن ، متن وحاشیه مذهّب عالی ، بین السطور طلا اندازی شده - علائم باترنجهای مذهّب مشخص وباسر سوره ها بخطّ رقاع خوش و قلم سفید آب روی متن زر نوشته شده است .

۴۵
نیمهٔ دوّم قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ پارس)

خطّ ثلث جلیّ عالی - بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن هشتم) - کاغذ سمرقندی - جلد تیماج سرخ‌ساده (قرن‌دهم) - شمارهٔ صفحه ها ٤٠٦ ، هر صفحه ١١ سطر - قطع رحلی عظیم باندازهٔ ٥٦٥ × ٨٠٠ میلیمتر .

سر سوره ها وعلائم مذهّب واسامی‌سوره ها بخطّ رقاع عالی وقلم سفیدآب تحریر یافته ، نوشته شده است .

ازاوّل وآخر ساقط ونونویس وبسیاری ازصفحه ها وصّالی شده‌است .

در آن نوشته شده ـ سر سوره‌ها مذهّب وعلائم بخطّ کوفی در ترنجهای کوچك مذهّب، مشخص شده است ـ تذهیب نسخه مؤخر از کتابت آن و مربوط بقرن دهم است.

۴۹
يك جزء قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

سه سطر اوّل ووسط وآخر هرصفحه بخط ثلث جلیّ عالی وبقیه سطوربخطّ ثلث خفیّ ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن هشتم) ـ کاغذ خانبالغ ـ جلد تیماج قهوه ای ترنج و حاشیه ضربی اولادار (قرن نهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۳٦، هر صفحه ۹ سطر ـ قطع رحلی باندازهٔ ۳۵۰ × ٤۸۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذهّب ـ سرسوره‌ها مذهّب وعلائم بخط رقاع بزر تحریر یافته، درترنجهای مذهّب مرصّع وسه سطر اوّل و وسط و آخر هر صفحه بقلم زر تحریر یافته نوشته شده است.

۵۰
يك جزء قرآن
(مجموعهٔ آستانه شاه نعمة الله)

خطّ ثلث خوش بقلم زر تحریر یافته ـ رقم علی بن محمد بن زید

۴۷
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ ثلث کتابت عالی - رقم یاقوت‌مستعصمی - تاریخ‌تحریر ۶۸۵ - کاغذ دولت آبادی - جلد سوخت معرّق طلا پوش لولا دار، اندرون منقش مذّهب که درحواشی آن آیة‌الکرسی بخطّ ثلث عالی برجسته، روی متن زر نوشته شده‌است (درحدود قرن نهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۵۹۹، هرصفحه ۱۳ سطر - قطع رحلی باندازهٔ ۳۴۵×۲۴۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل تمام‌مذّهب ممتاز - اسامی سوره ها روی زمینهٔ طلا با سفیدآب بخط ثلث تحریر یافته، نوشته شده است.

۴۸
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ کتابت عالی - رقم یاقوت مستعصمی - تاریخ تحریر ۶۸۰ - کاغذ دولت آبادی - جلد میشن‌عنابی ترنج و نیمترنج‌منگنه (قرن دوازدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۵۷۴، هرصفحه ۱۳ سطر - قطع خشتی باندازهٔ ۲۲۷×۱۵۰ میلیمتر،

دو صفحهٔ اوّل تمام مذّهب عالی، وسط هر صفحه داخل ترنج نوشته شده‌است: «فانّه الکتاب عزیز ......» - دو صفحهٔ بعدکه افتتاح قرآن است، تمام مذّهب - دردو صفحهٔ آخر دوترنج‌مذّهب است که رقم کاتب

و بقلم زر یا سفیدآب تحریر یافته، روی متن لاجورد و شنگرف و زر، بوته اندازی شده بخطّ کوفی تزیینی نوشته وعلائم باترنجهای مذّهب مرّصع، نموده شده است.

۵۵

قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ ثلث کتابت خوش ـ رقم ابوالفتح ... محمود ... کردی (میانه کلمات محوشده واز رقم فقط این سه کلمه‌را میتوان خواند) ـ تاریخ تحریر ۷۲۸ ـ کاغذ دولت‌آبادی ـ جلد ساغری قهوه‌ای ترنج ونیمترنج ولچکی ضربی اولادار مرّمت شده (درحدود قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۶۶۲، هرصفحه ۱۱ سطر ـ قطع رحلی باندازهٔ ۳۵۵×۵۲۵ میلیمتر.

دو ورق اوّل و نیمی ازورق ما قبل آخر و آخر نو نویس وبخطّ جهانگیر اردبیلی و تاریخ ۱۲۹۷ میباشد.

علائم باترنجهای کوچك مذّهب نموده و بخطّ کوفی نوشته شده ـ اسامی‌سورها نیزبهمان خطّ بقلم‌زر تحریر یافته، روی‌متن لاجورد یا زر منقش نوشته شده است ـ ترجمهٔ آیات بفارسی بخطّ رقاع تحریر خفی در ذیل سطور نگاشته شده است.

بن محمد بن زيدبن عبدالله العلوی الحسینی ـ تاریخ تحریر ۱۰۷۱ درشهر موصل ـ کاغذ بخارائی ـ جلد تیماج مشکی ترنج منگنه (قرن ۱۲) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۹۰ ، هر صفحه ۵ سطر ـ قطع رحلی کوچك باندازهٔ ۳۳۵ × ٤۵۵ میلیمتر .

صفحهٔ اوّل دارای پیشانی وذیل مذّهب ـ سر سوره ها و علائم مذّهب وبخطّ ثلث رقاع خوش بقلم سفیدآب تحریر یافته ، نوشته شده‌است . صفحه آخر وصّالی شده است .

---

۵۱ ـ ۵۴
چهار جزء قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ ثلث جلیّ عالی ـ رقم احمد بن السهروردی ـ تاریخ تحریر ۷۰٦ ـ کاغذ بخارائی ـ جلد تیماج عنابی ترنج وحاشیه ضربی لولادار (قرن هشتم) ـ شمارهٔ صفحه ها بترتیب ۱۰۰ و ۱۰٤ و ۹۹ و ۱۰٤ ، هر صفحه ۵ سطر ـ قطع رحلی کوچك باندازهٔ ۳٦۵ × ۳۹۵ میلیمتر .

صفحهٔ اوّل هریك ازاجزاء ، تمام مذّهب مرّصع ممتاز ـ در دوصفحهٔ اوّل آغاز متن هریك ازاجزاء سه سطر نوشته شده ودارای پیشانی وذیل مذّهب مرّصع وبین السطور بوته اندازی الوان ، درپیشانی وذیل وسر سوره‌ها بخطّ کوفی تزیینی بقلم سفیدآب یامرکب مشکی یازر تحریر یافته ، روی متن شنگرف یا لاجورد نوشته شده است ـ سر سوره های دیگر مذّهب

دوصفحهٔ اوّل تمام مذّهب ودو صفحهٔ بعد که افتتاح قرآن است و دوصفحه آخردارای پیشانی وذیل مذهب که روی‌آن بخطّ کوفی تزیینی بقلم سفید آب تحریر یافته نوشته شده - سر سوره ها مذّهب و اسامی سوره‌ها بهمان‌خطّ بقلم زرتحریریافته، روی متن‌لاجورد منقش نوشته شده است - علائم باترنجهای مذّهب‌نموده شده - صفحهٔ آخر روی شمسهٔ مرّصعی بقلم مشکی وخطّ متن، رقم‌کاتب و تاریخ تحریر نگاشته شده ودرذیل مذهبی روی متن لاجورد منقش بقلم زرتحریر یافته وخط رقاع نوشته شده است : « برسم خزانهٔ مولانا السلطان المالك الملك الاشرف ابی - النصر قایتبای[1] عزّ نصره » .

این نسخه‌را بسال ٩٤٦ بهرام میرزا ابن‌شاه اسمعیل اوّل صفوی وقف آستانهٔ شیخ صفیّ الدین نموده ووقفنامه دربالای صفحهٔ آخر بخطّ نسخ وبقلم زرنوشته شده است .

۵۸
نیمهٔ اوّل قرآن
(مجموعهٔ آستانهٔ شاه نعمت الله)

خطّ ثلث کتابت متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود

(۱) الاشرف سیف الدین قایت بای محمودی معروفترین امرای جرکسی است که قریب سی‌سال با قدرت درمصرحکومت رانده ودر بنای عمارات ومساجد کوشش فراوان داشته و در سخاوت و ذکاوت وحذاقت و عبادت وعصمت ممدوح شعرا ، وازمطالعهٔ کتب علمی وسیر وتواریخ وتلاوت قرآن بهره مند بوده وغالباً بشهرها سفر میکرده وازسادات و بزرگان دیدن مینموده ومراسم حج را بجای آورده بوده ووفاتش بسال ۹۰۱ اتفاق افتاده است .

۵۶
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ خوش ـ رقم شمس الدین بن فخر الدین حافظ فقیه ـ تاریخ تحریر ۷۱۷ ـ کاغذ دولت‌آبادی جدول زرین و کمنددار ـ جلد روغنی کار کشمیر (قرن دوازدهم) شمارهٔ صفحه‌ها ۷۸۸، هرصفحه ۱۱ سطر ـ قطع جا نمازی باندازه ۷۵ × ۱۱۰ میلیمتر .

دارای یك سرلوح مذّهب مرّصع ودوصفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع و سوره فاتحه درمیان نوشته شده است ـ اسامی سوره‌ها بقلم زر تحریرداز وخط رقاع نوشته شده است .

۵۷
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ ریحان متوسط ـ رقم احمدبن المحسنی ـ تاریخ تحریر ۷۳۹ کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار ـ جلد معرّق طلاپوش لولا دار عالی که در حواشی آن آیة الکرسی را بخط ثلث عالی نوشته اند و اضافه دارد :

« برسم کتب خانه سلطان الاعدل الاکرم ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادر خان الحسینی » ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۷۴۶، هرصفحه ۱۲ سطر ـ قطع رحلی باندازهٔ ۲۹۰ × ۳۹۰ میلیمتر .

طرف تاشی خاتون زوجهٔ وی وقف مضجع حضرت احمد بن موسی الرضا درشیراز گردیده ووقفنامه پشت صفحهٔ اوّل بخطّ ثلث رقاع بقلم زرنوشته شده است.

۶۱
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ ثلث کتابت خفیّ عالی - رقم ارغون الکاملی - تاریخ ۷۴۵ - کاغذ دولت آبادی قابسازی شده جدول زرین دار - جلد ساغری مشکی ترنج ولچکی وحاشیه منگنه اندرون میشن عنابی ترنج و لچکی منگنه مستعمل فرسوده (قرن نهم) - شمارهٔ صفحه ها ۷۹۲، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع وزیری باندازهٔ ۱۸۰ × ۲۷۳ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذهّب - سرسوره ها وعلائم مذهّب واسامی سوره‌ها بخطّ رقاع عالی بقلم سفید آب تحریر یافته، روی متن‌زر نوشته شده‌است - صفحه آخر به یك پیشانی وذیل مذهّب مرصّع عالی تمام میشود.

۶۲
یك جزء قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ ثلث متوسط - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن

قرن هفتم) ـ کاغذ سمرقندی ـ جلد تیماج زرد جدید (قرن چهاردهم) ـ شمارهٔ صفحه‌های اصیل ۶۲۲ ، هرصفحه ۷ سطر ـ قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۴۵ × ۳۷۰ میلیمتر .

سر سوره‌ها و علائم مذهب و بخط رقاع و قلم زر تحریر یافته ، نوشته وترجمهٔ تحت اللفظی قرآن بفارسی بخط نسخ تحریرخفی درزیر کلمات نوشته شده است .

ازاول وآخرساقط وبعضی صفحه‌ها آب افتاده ووصالی شده و ۱۸ صفحه ازاول ودوصفحه ازمیان نونویس است .

۵۹ـ۶۰
دو جزء قرآن در دومجلد
(مجموعهٔ موزهٔ پارس)

خط ثلث کتابت جلی عالی ـ رقم پیریحیی الجمالی الصوفی-تاریخ تحریر ۷۴۵ و ۷۴۶ کاغذ سمرقندی جدول زرین دار ـ جلد میشن حنائی وماشی (قرن دوازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۹۷و۸۹ ، هرصفحه ۵ سطر ـ قطع رحلی باندازهٔ ۵۲۶ × ۶۳۲ میلیمتر .

خطوط این دونسخه تماماً بزر نوشته شده وبمرکب مشکی تحریر یافته است ـ دوصفحهٔ اول تمام مذهب عالی ـ علائم در ترنجهای مختلف ـ الشکل مذهب نموده شده وسرسوره‌ها هریك بنقش خاصی تذهیب وترصیع واسامی سوره‌ها بخط ثلث رقاع تحریر یافته ، نوشته شده است .

این نسخه درزمان حکومت شیخ ابواسحق در شیراز کتابت و از

این نسخه ازموقوفات بی‌بی ترکان دختر قطب الدین محمد بمقبرهٔ پدر و مادرش درکرمان میباشد ووقف نامه بتاریخ ۶۸۷ درپشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است(۱)

۶۵-۷۴

چهارصفحه وچهار نیم صفحه ازقرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی - مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ ثلث پنج دانك جلیّ ممتاز - بدون رقم وتاریخ تحریر (قرن نهم) - کاغذ سمرقندی جدول زرین دار - صفحه‌ها ۷ سطر ونیم صفحه ها ۲ سطر ، صفحه ها باندازهٔ ۱۰۵۵ × ۱۶۹۰ و نیم صفحه ها باندازهٔ ۵۵۰ × ۹۷۰ میلیمتر .

---

(۱) قطب الدین ابوالفتح محمد سلطان، دوّمین سلطان‌قراختائی است که درکرمان سلطنت کرده است . وی برادر زاده وداماد وولیعهد نصرةالدین قتلغ سلطان براق‌حاجب مؤسس‌سلسلهٔ قراختائیان‌کرمان میباشدکه بسال۶۳۳ بسلطنت کرمان رسیده است .

قطب الدین بسال۶۵۵ درگذشت و بجایش قتلغ ترکان زن وی بسلطنت نشست و همچنان حکمرانی میکرد تا هنگام مرگ آباقاخـان (بسال ۶۸۰) ازاین ببعد سیورغتمش پسر قطب الدین جایگیر قتلغ ترکان شد وقتلغ ترکان بخراسان و ازآنجا به تبریز رفت ودرحدود سال۶۸۲ در تبریزدرگذشت ودخترش بی بی‌ترکان (واقف این‌نسخهٔ قرآن) جنازهٔ اورا بکرمان‌آورد ودرگنبد مدرسه که درکرمان ساخته بود ، درجوار پدرخود ویرا بخاك سپرد .

بی بی ترکان خود بسال ۶۸۹ درگذشته است .

هشتم) ـ کاغذ ترمهٔ اصفهانی ـ جلد میشن تریاکی ترنج و نیمترنج ولچکی منگنهٔ لولادار (قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۶۰۰ ، هرصفحه ۷ سطر ـ قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۳۵ × ۳۲۸ میلیمتر.

صفحهٔ اوّل تمام مذّهب منقش، صفحهٔ دوّم وسوّم متن وحاشیه مذّهب وسورهٔ فاتحه درمیان نوشته شده، بین‌السطور مذّهب ودرپیشانی وذیل‌عنوان سوره بخطّ کوفی تزیینی وقلم سفید آب که بازر تحریریافته، نگاشته شده است ـ علائم و سرسوره ها مذّهب و اسامی سوره ها بعضی به خطّ کوفی وبرخی بخطّ رقاع خوش، بقلم زر یاسفید آب میباشد.

۶۳-۶۴

دو جزء قرآن در دو مجلد

(مجموعهٔ آستانهٔ شاه نعمت الله)

خطّ ثلث جلیّ متوسط ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدودقرن هفتم) ـ کاغذ کشمیری ـ جلد تیماج حنائی ترنج و حاشیه منگنه (قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۲۰۰ و ۱۹۴، هرصفحه سه سطر ـ قطع نیمورقی خشتی باندازهٔ ۳۱۰ × ۳۸۵ میلیمتر.

صفحهٔ اوّل هریك از دو نسخه دارای یك پیشانی و ذیل مذّهب است که در متن آن بخطّ کوفی تزیینی نوشته شده ـ سرسوره‌ها وعلائم مذّهب واسامی سوره‌ها بخطّ رقاع متوسط بقلم زر تحریر یافته، نوشته شده است.

۷۴
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ ثلث کتابت خفیّ ممتاز - رقم محمود السلطانی - تاریخ تحریر ۸۴۶ - کاغذ ختائی جدول و کمند زرین دار - جلد میشن ترنج و نیمترنج ولچکی و حاشیه بند رومی منگنهٔ مذّهب (قرن دوازدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۳۳۳، هر صفحه ۲۱ سطر - قطع وزیری باندازهٔ ۱۶۵ × ۲۴۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب عالی - اسامی سوره‌ها بقلم زر وخطّ رقاع عالی نوشته شده - علائم باترنجهای مذّهب مرّصع نموده شده است.

این نسخه ممتاز از روی خطّ یاقوت مستعصمی استنساخ شده ودر جودت وصفا بابهترین خطوط یاقوت برابری میکند.

۷۵
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ متن ثلث کتابت خفیّ وسه‌سطر اوّل ووسط وآخر هر صفحه، ثلث رقاع کتابت جلیّ عالی - رقم عزیز بن‌محمد - بدون تاریخ (درحدود قرن نهم) - کاغذ خانبالغ - جلد روغنی عالی کار محمد اشرف - شمارهٔ صفحه‌ها ۵۰۱، هر صفحه ۱۷ سطر - قطع وزیری باندازهٔ ۱۳۵ × ۲۱۰ میلیمتر.

صفحهٔ شمارهٔ ٦٦ دارای یك سرسورهٔ مذهّب وعنوان سوره بخطّ رقاع بقلم زر نوشته شده و علائم همه جا مذهّب است. (۱).

۷۳

هفت جزء اوّل قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ ثلث جلیّ خوش - بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن نهم) - کاغذ خانبالغ - جلد تیماج تریاکی ترنج وجدول منگنه (قرن نهم) - شمارهٔ صفحه ها ۳٤۹، هر صفحه ۷ سطر - قطع خشتی باندازهٔ ۲٤٥ × ۳۱٥ میلیمتر.

دوصفحهٔاوّل دارای پیشانی وذیل مذّهب منقش است که درآنها روی متن لاجورد بخطّ ثلث رقاع بقلم سفیداب نوشته شده - این نسخه درهفت جزء مجزّی کتابت شده و هرجزء دارای یك سر فصل مذّهب منقش است وعلامت جزء مذّهب وعنوان باقلم ثلث رقاع عالی روی متن لاجورد نگاشته شده - اسامی سور بقلم زر وخطّ رقاع ساده نوشته شده است.

---

(۱) این اوراق با اینکه رقم ندارد، انتساب آن به بایسنغر میرزا گورکانی متواتر است وظاهراً بقایای قرآن کاملی است که آن امیرهنرمند برای سرآرامگاه امیر تیمور گورکان جدّ خود درسمرقند نوشته بوده وبعداً متفرّق شده است واکنون بعض اوراق و سطور مجزّای آن درکتابخانهٔ سلطنتی وکتابخانهٔ آستانهٔ رضوی در مشهد وکتابخانهٔ ملك و موزهٔ ایران باستان وکتابخانهٔ خصوصی مرحوم حاج سید نصرالله تقوی ومرحوم علی عبدالرسولی و مرحوم میرزا مرتضی نجم‌آبادی و مقبرهٔ مرحوم معتضد الدوله مهران رفاهی دیده شده است.

وقفنامه بخطّ رقاع وتاریخ ۱۱۴۳ میباشد. ذکر نام واقف نشده ولی بااشارات القابی که دروقفنامه است، ظاهراً فاطمه نام داشته است.

درپشت صفحهٔ اوّل دو جا تشخیص دادهاند که نسخه خطّ عبدالله صیرفی است.

۷۷

قرآن (سی پاره)

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ کتابت متوسط - بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) - کاغذ اصفهانی جدول زرین وکمنددار زرفشان- جلد ضربی ترنج ولچکی طلاکوب، اندرون میشن سرخ ترنج سوخت معرّق لولادار (قرن دهم) - شمارهٔ صفحه های هریك از اجزاء ۲۵، هرصفحه ۱۲ سطر- قطع وزیری خشتی باندازهٔ ۱۹۶ × ۲۶۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل جزء اوّل متن وحاشیه مذّهب مرّصع ودرمیان، سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره نوشته شده، ودرسایر اجزاء هریك بایك سرلوح مذّهب آغازمیشود ـ علائم وسرسورهها مذّهب مرّصع واسامی سورهها بخطّ رقاع خوش بلاجورد یاسفید آب تحریر دار، روی متن زر نوشته شده است ـ درپشت صفحهٔ اوّل هریك ازپارهها مهر شاه اسمعیل صفوی که تاریخ ۹۱۷ دارد در شمسهٔ مذّهبی منقوش است.

دو صفحهٔ اول متن وحاشیه مذهّب عالی و سورهٔ فاتحه بسفیداب وخطّ ثلث رقاع روی متن زر نوشته شده است ـ آغاز سورهٔ بقره یك سرلوح مذهّب دارد ـ علائم مذهّب مرصّع واسامی سوره‌ها غالباً بقلم زر وخطّ رقاع و در پایان متن قرآن فالنامهٔ فارسی بخطّ نستعلیق کتابت نوشته شده است.

۷۶
قرآن
(مجموعهٔ آستانهٔ حضرت معصومه (ع))

خطّ متن نسخ کتابت خوش وسه سطر اوّل ووسط وآخر هرصفحه ثلث کتابت جلیّ عالی ـ بدون رقم ـ تاریخ تحریر ۸۵۴ ـ کاغذ خانبالغ جدول زرین‌دار ـ جلد ساغری مشکی ترنج ولچکی وحاشیه منگنهٔ مذهّب مستعمل (قرن دوازدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۷۲۲، هرصفحه ۱۱ سطر ـ قطع نیمورقی باندازهٔ ۳۴۵ × ۲۳۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ افتتاح مذهّب مرصّع ـ سرسوره‌ها وعلائم مذهّب مرصّع واسامی سوره‌ها بخطّ رقاع خوش وقلم زر تحریر یافته، وعلائم بهمان خطّ وقلم شنگرف نوشته‌شده ـ سطر وسط هرصفحه بقلم زر تحریر یافته، یا لاجورده‌نگاشته شده است.

درآخر نسخه وقف نامه ایست که آنرا یکی اززنان خانوادهٔ سلطنتی بآستانهٔ حضرت معصومه وقف کرده است.

دوصفحهٔ افتتاح تمام مذهّب ـ علائم وسرسوره‌ها مذهّب واسامی سوره ها بقلم سفیداب بخطّ رقاع نگاشته شده است.

درآخر نسخه، فالنامهٔ منظوم فارسی درچهار صفحه بخطّ نستعلیق کتابت خوش ورقم روزبهان مذهّب نسخه نوشته شده است.

۸۰

قرآن

(مجموعهٔ آستانهٔ حضرت معصومه)

خطّ متن نسخ کتابت خفیّ عالی وسه سطر اوّل و وسط و آخر هرصفحه، ثلث رقاع عالی ـ رقم میرم سنجری ـ تاریخ تحریر ۹۳۰ ـ کاغذ خانبالغ جدول زرین دار ـ جلد سوخت معرّق مستعمل (قرن دوازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۶۰۴، هر صفحه ۱۵ سطر ـ قطع نیمورقی با اندازهٔ ۲۳۸ × ۳۴۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح، متن و حاشیه مذهّب مرّصع عالی وسورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره در میان و درپیشانی و ذیل روی متن زرعنوان سوره بخط رقاع وقلم سفیداب تحریریافته، نوشته شده است ـ سه سطر اوّل ووسط و آخر هرصفحه بقلم زر تحریردار و هر صفحه جدول بندی شده و اطراف متن مذهّب و مرّصع و حاشیهٔ بسیاری ازصفحات تشعیر سازی مذهّب است ـ علائم وسرسوره‌ها مذهّب مرّصع واسامی سوره‌ها بخط رقاع وقلم زر وشنگرف و سفیداب و لاجورد روی‌متن زرباشنگرف

۷۸
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ غبار خوش ـ رقم جلال‌الدین بن علی الحافظ سبزواری غباری ـ تاریخ تحریر ۹۲۵ ـ کاغذ ترمهٔ جدول زرین دار ـ جلد ضربی طلاپوش، اندرون سوخت معرّق مستعمل لولادار (قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۶۱۲، هر صفحه ۱۸ سطر ـ قطع حمایلی کوچك باندازهٔ ۶۰ × ۸۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح، متن وحاشیه مذّهب مرصّع عالی و در میانه، سوره فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و اسامی سوره ها بقلم زر و خطّ رقاع نوشته شده است.

۷۹
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ متن نسخ کتابت خوش وسه سطر اوّل ووسط وآخر هر صفحه ثلث کتابت جلیّ عالی ـ رقم پیرمحمد ثانی ـ تاریخ تحریر ۹۲۹ ـ کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار ـ جلد طلاپوش اندرون سوخت معرّق لولادار، عمل روزبهان بن حاجی نعیم‌الدین کاتب مذّهب تاریخ ۹۳۰ ـ شمارهٔ صفحه ها ۱۱۸۶، هر صفحه ۱۰ سطر ـ قطع وزیری بزرگ باندازهٔ ۱۸۰ × ۲۹۰ میلیمتر.

۸۳
قرآن
(مجموعهٔ آستانهٔ حضرت عبدالعظیم)

خطّ متن نسخ کتابت وسه سطر اوّل ووسط وآخر هرصفحه، ثلث جلیّ عالی ـ بدون رقم ـ تاریخ تحریر ۹۴۰ ـ کاغذ سمرقندی جدول زرین دار ـ جلد سوخت معرّق طلاپوش لولادار عالی (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۱۰۰۴، هرصفحه ۱۱ سطر ـ قطع وزیری بزرگ باندازهٔ ۲۰۰ × ۳۱۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی ودرمیانهٔ ترنجی روی متن لاجورد بقلم زر وخطّ ثلث سورهٔ فاتحه نوشته شده ـ آغاز سورهٔ بقره یك سرلوح مذّهب مرّصع دارد ـ علائم وسرسوره‌ها مذّهب مرّصع واسامی‌سوره ها بقلم سفیداب تحریردار، روی متن زر بخطّ رقاع خوش نوشته شده ـ سطراوّل و وسط و آخر هرصفحه بقلم زرتحریردار و لاجورد نگاشته شده است.

۸۳
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ متن‌نسخ کتابت خوش وسه سطراوّل ووسط وآخرهرصفحه، ثلث کتابت‌جلیّ عالی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) ـ کاغذ کشمیری جدول زرین دار ـ جلد میشن تریاکی ترنج ونیمترنج

و لاجورد نگاشته شده است ـ صفحهٔ آخر که متضمن رقم و تاریخ تحریر و غیره است در قاب مذّهب مرّصع بقلم رقاع کتابت میباشد .

این نسخه‌را هلاکومیرزا وقف‌مقبرهٔ مادر خود فخرالملوك درآستانهٔ حضرت معصومه کرده ووقف نامه درترنج مذّهبی بخطّ نستعلیق درپشت صفحهٔ اوّل بتاریخ ۱۲۳۰ نوشته شده است .

۸۱
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرا نباستان)

خطّ نسخ کتابت خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) ـ کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار ـ جلد طلاپوش، اندرون سوخت معرّق لولادار (قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۷۵۷ ، هرصفحه ، ۱۲ سطر ـ قطع نیمورقی باندازهٔ ۱۹۰ × ۳۱۰ میلیمتر .

دوصفحهٔ افتتاح، متن‌وحاشیه مذّهب عالی‌که درمیان، سورهٔ فاتحه و در پیشانی و ذیل عنوان سوره روی متن زر بقلم سفیداب تحریر دار و خطّ رقاع نوشته شده ـ اوّل سورهٔ بقره یك سرلوح مذّهب مرّصع دارد ـ علائم مذّهب واسامی سوره‌ها بقلم لاجورد و زر تحریر دار بخطّ رقاع درمتن گل و بوته الوان نگاشته شده است .

این نسخه را شاه طهماسب صفوی وقف آستانهٔ شیخ صفی الدین نموده ووقفنامه بخطّ شکسته رقاع و تاریخ ۹٤۸ در پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است .

لاجورد سورهٔ فاتحه بقلم زر وخطّ ثلث خفیّ عالی نوشته‌شده ــ اوّل سورهٔ بقره، یک سرلوح مذهّب دارد ـ علائم مذهّب ـ سرسوره‌ها مذهّب مرصّع واسامی سوره‌ها بقلم سفیداب تحریریافته، بخطّ رقاع روی متن زرنگاشته شده ــ در پایان نسخه، دعای ختم تلاوت کلام الله بخطّ ثلث عالی وقلم زر تحریردار، در دوصفحه نوشته شده است.

این قرآن را ابوالفتح بهرام میرزای صفوی در تاریخ ۹٤٦ وقف آستانهٔ شیخ صفی‌الدین کرده است و وقفنامه بخطّ شکسته رقاع خوش ورقم «قاضی جهان» پشت صفحهٔ آخر نوشته شده ومهور بمهر بهرام میرزا است.

۸۵
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ کتابت خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر ــ (درحدود قرن دهم) ــ کاغذ سمرقندی جدول زرین دار ــ جلد سوخت طلاپوش، اندرون معرّق اولا دار (قرن دهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ۲۹۹۲، هرصفحه ۱۰ سطر ــ قطع وزیری بزرگ باندازهٔ ۱۸۵ × ۳۰۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ افتتاح تمام مذهّب ومرصّع که سورهٔ فاتحه درمیان، روی متن لاجورد بقلم زر وخطّ ثلث خفیّ عالی نوشته شده است ــ آغازسوره بقره، یک سرلوح مذهّب دارد ــ سرسوره‌ها وعلائم مذهّب مرصّع واسامی سوره‌ها بقلم سفیداب تحریردار، بخطّ رقاع روی‌متن زرنوشته شده‌است ـ روی همهٔ صفحه ها وجلد، روغن سندروس کشیده شده است.

ولچکی منگنهٔ طلا پوش ، اندرون میشن سرخ ترنج ولچکی‌سوخت معرّق لولادار (قرن دوازدهم) ــ شمارهٔ صفحه‌ها ٧٥٦ ، هر صفحه ١١ سطر ــ قطع نیمورقی باندازهٔ ٢٣٦ × ٣٤٥ میلیمتر .

دو صفحهٔ افتتاح تمام مذّهب مرّصع عالی ودر میان سورهٔ فاتحه . وآغاز سوره بقره ودر پیشانی وذیل روی متن زر بقلم سفیداب تحریردار ، بخطّ رقاع خوش عنوان ایندو سوره نوشته شده ــ علائم وسرسوره‌ها مذّهب مرّصع و اسامی سوره ها بقلم لاجورد و خطّ ثلث رقاع نگاشته شده است .

این نسخه ، از موقوفات آستانهٔ شیخ صفی‌الدین وصفحهٔ اوّل و آخر مهر حظیرهٔ صفوّیه را دارد .

٨٤
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ متن نسخ کتابت خفیّ خوش و سه سطر اوّل و وسط وآخر هرصفحه ، ثلث کتابت عالی ــ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن نهم) ــ کاغذ خانبالغ جدول زرین دار ــ جلد منگنهٔ طلاپوش اندرون سوخت معرّق مذّهب لولا دار ممتاز (قرن یازدهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ٩٤٨ ، هــر صفحه ١١ سطر ــ قطع وزیری باندازهٔ ١٦٥ × ٢٦٢ میلیمتر .

دوصفحهٔ افتتاح ، تمام مذّهب مرّصع عالی ودرمیانه ، روی متن

جلی" وسطر وسط ثلث جلی" عالی – بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) –کاغذ خانبالغ جدول زرین دار– جلدسوخت تحریرطلاپوش، اندرون معرّق لولادار (قرن دهم) – شمارهٔ صفحه ها ۱۰۰۸، هرصفحه ۱۱ سطر – قطع نیم ورقی باندازهٔ ۱۹۷ × ۳۰۷ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح تمام مذّهب مرّصع عالی ودرمیانه، سوره فاتحه وآغازسورهٔ بقره ودر پیشانی وذیل، عناوین درمتن زربخط" رقاع بسفیداب نوشته شده - علائم وسرسوره‌ها مذّهب مرّصع واسامی سوره‌ها بسفیداب وخط" رقاع روی متن زر نگاشته وبا گل و بوته الوان تزئین شده است.

۸۸

یك پرده مشحون ازآیات قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خط" ثلث رقاع چهاردانگ جلی"، نستعلیق گلزارسه دانگ، رقاع سه دانگ جلی"، کوفی تزئینی سه دانگ، نسخ کتابت جلی" وخفی" وغبار– رقم یوسف غباری- تاریخ تحریر ۹۴۵- روی پارچهٔ ابریشمی شکری - باندازهٔ ۱۰۲۵ × ۱۵۲۵ میلیمتر.

این قطعه بطرز قالیچهٔ سجاده، جدول بندی شده وخطوط، بزر ومرّکب مشکی و لاجورد وشنگرف، درمتن ساده یازر یا لاجورد، نوشته و بعض تذهیبات و ترصیعات در قابهای کوچك شده است.

این پرده در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی آماده شده ودر میان آن درترنجی روی متن لاجورد، بخط" ثلث رقاع بقلم زر نوشته شده است:

نسخه، ازموقوفات آستانهٔ شیخ صفی الدین و در اوّل و آخر مهر وقف حظیرهٔ صفویّه را دارد.

۸۶
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ ثلث کتابت وسه سطراوّل و وسط وآخرجلیّ خوش ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) ـ کاغذ کشمیری چهره ای جدول زرین دار ـ جلد سوخت تحریرطلاپوش اندرون معرّق اولادارعالی (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۷۵۲، هرصفحه ۷ سطر ـ قطع رحلی باندازهٔ ۴۷۴ × ۳۳۶ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل تمام مذّهب ـ علائم وسر سوره‌ها مذّهب مرصّع واسامی سوره ها به سفیداب روی متن زر بخطّ رقاع ومتن قرآن تماماً بقلم زر تحریردار، کتابت شده است.

این نسخه راحمدهمایون پادشاه بن ظهیرالدین محمدبابر، شاه هندوستان وقف‌آستانهٔ شیخ صفی‌الدین نموده ووقف نامه بخطّ همایون درتاریخ ۹۵۲ درصفحهٔ آخر نوشته شده است.

۸۷
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ متن نسخ کتابت خوش وسطر اوّل وآخر هرصفحه بخطّ ثلث رقاع

هروی – تاریخ تحریر ۹۴۴ – کاغذ سمرقندی جدول زرین دار – جلد ضربی ترنج ونیمترنج ولچکی مذّهب (قرن دهم) – شمارهٔ صفحه‌ها ۶۳۳، هرصفحه ۱۴ سطر – قطع وزیری باندازهٔ ۱۳۵ × ۲۲۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ افتتاح، متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی ودرمیان، سورهٔ فاتحه وابتدای سورهٔ بقره ودرپیشانی وذیل، درمتن زر بسفیداب وخطّ رقاع، عنوان سورهٔ نوشته شده است – علائم وسرسوره ها مذّهب مرّصع – اسامی سوره‌ها بخطّ رقاع بسفیداب، روی متن زر بوته اندازی، نگاشته شده است.

۹۱
قرآن
(مجموعهٔ آستانهٔ حضرت معصومه (ع))

خطّ متن نسخ کتابت عالی وسطر اوّل وآخرهرصفحه، ثلث کتابت جلیّ وسطروسط ثلث رقاع جلیّ عالی – رقم دوست محمدبن سلیمان هروی – تاریخ تحریر ۹۶۸ – کاغذ خانبالغ قابسازی شده، حاشیه ترمهٔ جدول زرین دار – جلد سوخت تحریر طلاپوش، اندرون معرّق اولا دار عالی (قرن دهم) – شمارهٔ صفحه‌ها ۷۸۶، هرصفحه ۱۱ سطر – قطع رحلی باندازهٔ ۲۴۳ × ۳۴۸ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح، متن وحاشیه مذّهب مرّصع ممتاز که درمیانه، سورهٔ فاتحه وابتدای سورهٔ بقره، درپیشانی وذیل روی متن زر بسفیداب تحریردار، بخطّ رقاع عنوان سوره نوشته شده است – تمام صفحه‌ها جدول

« فی ایّام دولة السلطان الاعظم ابوالمظفر شاه طهماسب بهادرخان خلد ملکه. » وندر ابوالفتح بهرام میرزا ابن شاه اسمعیل صفوی، برای تقدیم بهآستانهٔ شیخ صفی الدین بوده است.

۸۹
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ نسخ کتابت خوش ــ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) ـ کاغذ دولت آبادی جدول زرین دار روغن سندروس کشیده شده ـ جلدضربی اندرون سوخت معرّق مستعمل (قرن دهم) ـ شمارهٔ صفحهها ۹۵۶، هرصفحه ۱۰ سطر ــ قطع وزیری باندازهٔ ۱۶۰ × ۲۶۲ میلیمتر.

دوصفحهٔ افتتاح، متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی و سورهٔ فاتحه روی متن زر بسفیداب نوشته شده ـ اوّل سورهٔ بقره یك سرلوح مذّهب دارد ــ علائم وسرسورهها مذّهب مرّصع ـ اسامی سورهها غالباً بخطّ رقاع وقلم سفیداب، روی متن زر نگاشته شده است.

این نسخهرا شاه طهماسب اوّل صفوی، وقف آستانهٔ شیخ صفیّ الدین کرده ووقفنامه بخطّ نسخ پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است.

۹۰
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ نسخ ریحان کتابت خفیّ عالی ــ رقم محمد حسین بن محیی

۹۳
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ نسخ کتابت خوش - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) -کاغذ بخارائی جدول زرین دار- جلد سوخت تحریر طلاپوش اولادار ممتاز (قرن یازدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۷۲۸، هرصفحه ۱۰ سطر- قطع رحلی باندازهٔ ۲۸۷ × ۴۶۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل دارای دوترنج مذّهب مرّصع بزرك است که درمیانهٔ آنها، روی متن زر بخطّ رقاع بسفیداب تحریر دار ودوصفحهٔ دوّم تمام مذّهب وسورهٔ فاتحه روی متن لاجورد بخطّ ثلث کتابت عالی بسفیداب، در دو ترنج نوشته شده است - دو صفحهٔ سوّم بین السطور طلا اندازی وحاشیه تشعیر سازی مذّهب وآغاز سورهٔ بقره، یك سرلوح مذّهب مرّصع دارد - دوصفحهٔ آخرمتن قرآن تمام مذّهب وسورهٔ «الفلق» و «الناس» در میانه نوشته شده ودوصفحهٔ بعد تمام مذّهب ودعای بعد تلاوت بخطّ ثلث کتابت جلیّ عالی، بسفیداب در میانه نوشته شده - دو صفحهٔ بعد تمام مذّهب وفالنامهٔ منظوم فارسی بخطّ نستعلیق کتابت، بسفیداب درمیانه نوشته شده است.

تمام صفحات مجدول مذّهب - سرسوره‌ها وعلائم مذّهب مرّصع واسامی سوره‌ها بخطّ ثلث بسفیداب، نگاشته شده است.

ترجمهٔ فارسی بخطّ نستعلیق کتابت خفیّ بشنگرف، ذیل سطورمتن نوشته شده است.

این نسخه را حمزه میرزای صفوی وقف آستانهٔ شیخ صفی الدین

سازی و در اطراف سطور متن ، چهارترنج مذّهب دارد ــ سه سطر اوّل ووسط وآخر بزر نگاشته شده است .

این نسخه را «حاج آقا کافور» بسال ۱۰۹٤ ، وقف آستانهٔ حضرت معصومه کرده وقفنامه بخطّ شکسته تعلیق ، پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است .

۹۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ وثلث ـ رقم علاءالدین بن محمدالحافظ التبریزی ـ تاریخ تحریر ۹٦٤ ــ کاغذ دولت آبادی ـ جلد معرّق طلاپوش دارای لبهٔ برگردان ــ شمارهٔ صفحه ها ٦١٤ ، هر صفحهٔ ۱۵ سطر ــ قطع رحلی باندازهٔ ۲۵۰ × ۳۹۲ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره تمام تذهیب وباطلا ، بخطّ ثلث نوشته وتحریر مشکی شده ، بقیهٔ هرصفحه که دارای ۱۵ سطر میباشد ، شش سطر بخطّ نسخ بامرّکب وسه سطربالا ووسط وپائین بخطّ ثلث وباطلای سبز وزرد نوشته وتحریرشده ـ تمام تقسیمات ورموز قرآنی را با ترنجهای کوچك مذّهب نمایانده و نیز سر سوره ها دارای پیشانی مذّهب است که نام سوره باطلا داخل آن نوشته شده ـ کتیبهٔ سمت راست وچپ خطوط نسخ ـ متن قرآن تمام طلا اندازی وبا طلا ، برگ فرنگی نقش نموده اند .

دهم) ــ شمارهٔ صفحه‌ها ۵۵۰ ، هرصفحه ۱۲ سطر ـ قطع رحلی عظیم باندازهٔ ۵٤۰ × ۷۹۵ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل تمام مذّهب مرّصع ودرمیان دوترنج روی متن زر بخطّ رقاع و در پیشـانی و ذیل بقلم سفیداب و خطّ ثلث جلیّ خوش نوشته شده ــ دوصفحهٔ دوّم تمام مذّهب مرّصع وسورهٔ فاتحه ، روی متن زر بقلم سفیداب وخطّ ثلث عالی نوشته شده ــ دوصفحهٔ سوّم متن وحاشیه مذّهب مرّصع وآغاز سورهٔ بقره نوشته شده و بین‌السطورطلااندازی است ـ سرسوره ها وعلائم مذّهب مرّصع واسامی سوره‌ها بخطّ رقاع بسفیداب روی متن زرنوشته شده ــ پس‌ازخاتمهٔ متن قرآن دوصفحه تمام مذّهب مرّصع ودرمیان دوترنج بخطّ رقاع ، دعای ختم تلاوت قرآن ، روی متن زر بسفیداب نگاشته شده ــ دو صفحهٔ بعد تمام مذّهب و در جدولهائی ، منظومهٔ فارسی فالنامه ، روی متن زربخطّ نستعلیق خوش بسفیداب نوشته شده است .

۹۶
قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ خوش ـ بدون‌رقم وتاریخ تحریر(درحدود قرن‌یازدهم)ـ کاغذ خانبالغ‌لاجوردی ــ جلد تیماج معرّق (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ‌صفحه‌ها ۲٤٤ ، هرصفحه ۲۹ سطر ــ قطع کوچك باندازهٔ ۹۰ × ۱۵۰ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل حواشی سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره باطلای زرد

نموده و وقفنامه بخطّ «قاسم بن حسین مدرّس خلخالی» بتاریخ ۹۹۵ درپشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است.

۹۴

سورهٔ یس و سایر سور مبارکات

(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ متن نسخ کتابت خفیّ خوش ودوسطر اوّل وآخر هرصفحه ثلث وسطر وسط رقاع عالی ـ رقم عبدالخالق بن حبیب الله هروی ـ تاریخ تحریر ۹۸۶ ـ کاغذ ختائی جدول زرین دار ـ جلد میشن عنابی ترنج و نیمترنج سوخت معرّق (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۴۵، هرصفحه ۹ سطر ـ قطع وزیری کوچك باندازهٔ ۱۶۰ × ۲۳۰ میلیمتر.

این نسخه، درتاریخ ۱۰۳۷ وقف آستانهٔ شیخ صفی‌الدین شده ولی واقف آن معلوم نیست. وقفنامه بخطّ رقاع خوش پشت صفحهٔ اوّل نوشته شده است.

۹۵

قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ نسخ جلیّ خوش ـ رقم شمس‌الدین عبدالله ـ تاریخ تحریر ۹۸۹ (رقم مأت «۹» قلم خورده و «۵» شده است) ـ کاغذ سمرقندی جدول زرین دار زرفشان ـ جلد سوخت تحریر طلاپوش اولا دار ممتاز (قرن

این نسخه، از موقوفات آستانهٔ حضرت معصومه (ع) و نام واقف که زنی از خاندان سلطنت است صریحاً ذکر نشده و محتمل است که فاطمه مادر شاه سلیمان صفوی باشد.

وقفنامه پشت صفحهٔ اوّل در تاریخ ۱۰۹۸ نوشته شده و صیغهٔ وقف را محمد باقر مجلسی جاری ساخته و بخطّ ومهر خود بر مطالب وقفنامه افزوده است:

«بسم الله الرّحمن الرّحیم لقد اجرت الصیغة علی الشروط المرقومة وکالةً عن الحضرة العلیة العالیة. وکتب الدّاعی لدوام الدّولة القاهرة الباهرة احوج العباد الی عفو ربّه الغنیّ محمد باقر بن محمد تقی عفی عنهما»

۹۸
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ متن نسخ کتابت خوش و سه سطر اوّل و وسط و آخر ثلث جلیّ عالی بقلم زر - بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) - کاغذ دولت آبادی جدول و کمند زرین دار (غالب صفحه ها وصّالی شده) - جلد روغنی لولا دار کشمیری (قرن یازدهم) - شمارهٔ صفحه ها ۷۱۲، هر صفحه ۱۳ سطر - قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۲۴.۳۱۷×۲۲۴ میلیمتر.

در صفحهٔ اوّل دو ترنج مذّهب مرّصع مستعمل دارد که در میانه، روی متن زر بخطّ رقاع خوش بسفیداب نوشته شده - دو صفحهٔ افتتاح متن و حاشیه مذّهب مرّصع و سورهٔ فاتحه روی متن زر بسفیداب

وسبز تذهیب شده ونیز دوصفحهٔ آخر را بنقوش اسلیمی تذهیب نموده‌اند.
تمام قرآن باطلا در غـایت نفاست نوشته شده و از حیث خطّ و تذهیب
بسیار نفیس میباشد.

۹۷
قرآن
(مجموعهٔ آستانهٔ حضرت معصومه)

خطّ ثلث کتابت عالی- رقم حاجی غیاث‌الدین محمد بن احمدالخلیلی التبریزی- تاریخ تحریر ۹۹۲ - کاغذ سمرقندی جدول زرین دار زرفشان- جلد سوخت تحریر طلاپوش اندرون معرّق عالی اولا دار (قرن دهم): شمارهٔ صفحه ها ۶۰۷، هرصفحه ۱۰ سطر - قطع وزیری بزرگ باندازهٔ ۱۹۵ × ۲۹۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل مذّهب مرّصع عالی ودر میان دوترنج روی متن زر، بخطّ رقاع خوش بسفیداب تحریر یافته، آیاتی نوشته شده - دوصفحهٔ افتتاح قرآن، متن‌وحاشیه مذّهب مرّصع وروی متن زر سورهٔ فاتحه بخطّ رقاع بسفیداب تحریردار، نوشته شده - دوصفحهٔ آخر متن قرآن حاشیهٔ مذّهب مرّصع دارد وپس از خاتمهٔ متن، اسماء اعظم برنگهای مختلف بخطّ رقاع خوش ودرپایان دعای ختم‌تلاوت بخطّ ثلث متن، بزر ولاجورد نگاشته شده - تمام قرآن یك سطر درمیان بزر ومرّکب مشکی کتابت گردیده - سرسوره ها وعلائم مذّهب مرّصع و اسامی سوره ها روی متن زربخطّ رقاع بسفیداب، نوشته شده است.

طلا اندازی شده میباشد - دو صفحهٔ آخر متن قرآن ، متن و حاشیه مذّهب وسورهٔ «الفلق» و «الناس» ، درترنج میانه ، روی متن زربخط ثلث عالی بسفیداب ودو صفحهٔ بعد متن وحاشیه مذّهب مرّصع ودعای ختم تلاوت بخط ثلث جلی بزر وسفیداب روی متن شنگرف ولاجورد زرنگار وچهار صفحهٔ آخر نیزمتن وحاشیه مذّهب مرّصع وفالنامهٔ فارسی منظوم بخط نستعلیق کتابت ، در میان جدولهای متن زر ولاجورد نوشته شده است - سرسوره ها وعلائم مذّهب واسامی سوره ها بخط رقاع بسفیداب تحریردار ، روی متن زر نگاشته شده است .

هشت ورق ازمیانهٔ این نسخه ، نونویس می باشد .

۱۰۰
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خط نسخ ریحان کتابت عالی – بدون رقم وتاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) - کاغذ خانبالغ قابسازی شده جدول زرین دار ، حاشیه کاغذ کشمیری چهره ای – جلد ساغری ترنج ونیمترنج ولچکی منگنهٔ طلا کوب ، اندرون سوخت معرّق لولا دار (قرن دهم) - شمارهٔ صفحه ها ۸۱۸ ، هرصفحه ۱۰ سطر - قطع رحلی باندازهٔ ۲۵۵ × ۳۸۸ میلیمتر .

دوصفحهٔ افتتاح ، متن وحاشیه مذّهب وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیان و در پیشانی وذیل روی متن زر ، عنوان سوره بخط ثلث به

تحریر دار ، بخطّ ثلث نوشته شده - دو صفحهٔ بعد جدول بندی مذّهب مرّصع ودرآغاز سورهٔ بقره یك سرلوح دارد ـ تمام صفحه‌ها جدول بندی و تذهیب کاری شده است - علائم و سرسوره ها مذّهب مرّصع و اسامی سوره‌ها بخطّ رقاع بسفیداب تحریر یافته ، روی متن زرنگاشته شده‌است - پس‌ازخاتمهٔ متن قرآن ، دوصفحه تماماً مذّهب ودرترنجهای وسط روی متن زرگل وبوته دار ، دعای ختم تلاوت بخطّ ثلث بسفیداب تحریردار ، و دو صفحهٔ بعد تمام جدول بندی مذّهب و فالنامهٔ منظوم فارسی بخطّ نستعلیق نیمدودانگ بزر وسفیداب نوشته شده است .

۹۹
قرآن

(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ ثلث کتابت خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) ـ کاغذ سمرقندی جدول زرین‌دار ـ جلد سوخت تحریرطلا پوش ، اندرون معرّق لولا دار (قرن دهم) - شمارهٔ صفحه ها ۶۶۳ ، هرصفحه ۱۳ سطر ـ قطع رحلی باندازهٔ ۲۴۳ × ۳۸۳ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل تمام مذّهب و درپیشانی وذیل وترنج وسط ، روی متن زر بخطّ رقاع بسفیداب تحریردار نوشته شده ـ دو صفحهٔ بعد تمام مذّهب مرّصع ودرترنجهای میانه ، روی متن زر سورهٔ فاتحه بخطّ ثلث بسفیداب تحریر یافته ، نوشته شده است .

آغازسورهٔ فاتحه یك‌سرلوح مذّهب‌دارد واین‌دوصفحه بین‌السطور

سطر وسط هر صفحه بزر تحریر دار نوشته شده ــ دوصفحهٔ بعد از متن قرآن، متن وحاشیه مذّهب مرّصع میباشد ودعای ختم تلاوت بخط ثلث جلیّ بسفیداب تحریردار، روی متن زر بوته دار نگاشته‌شده ـ چهارصفحهٔ بعد دارای جدول مذّهب منقش و فالنامهٔ منظوم فارسی بخطّ نستعلیق کتابت بسفیدآب روی متن زرنوشته شده ــ علائم و سر سوره ها مذّهب مرّصع واسامی سوره ها بخطّ رقاع بسفیداب تحریردار، روی متن زرگل وبوته دار نگاشته شده است .

این نسخه را کمال الدّین علی بیك ابن حاجی خان قراماملو درتاریخ سنهٔ ۱۰۰۰ وقف آستانهٔ شیخ صفی‌الدین کرده ووقفنامه درحاشیهٔ صفحهٔ ماقبل‌آخرمتن قرآن بخطّ شکسته تعلیق کتابت نوشته شده است .

۱۰۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خوش ــ بدون رقم ــ تاریخ تحریر ۱۰۸۶ ــ کاغذ بخارائی جدول زرین دار ــ جلد سوخت تحریر طلاپوش مستعمل (قرن‌یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۹۸۲، هرصفحه۹سطر ــ قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۰۰ × ۳۱۵ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل، متن وحاشیه‌مذّهب مرّصع و سورهٔ فاتحه درمتن مذّهب سرلوح، بخطّ رقاع بقلم مشکی نوشته شده ــ علائم وسرسوره ها مذّهب مرّصع واسامی سوره‌ها بخطّ رقاع بسفیدآب روی متن زربوته دار

سفیداب نوشته شده ــ علائم وسرسورهها مذّهب مرّصع واسامی سورهها بخطّ رقاع بسفیداب تحریر دار، نگاشته شده است.

ترجمهٔ فارسی متن قرآن، درذیل سطور بخطّ نستعلیق کتابت خوش بشنگرف، نوشته شده است.

این نسخه، ازموقوفات آستانهٔ شیخ صفی الدین وواقف «ابوالقاسم ایواغلی» میباشد. وقفنامه درپشت صفحهٔ اوّل بخطّ نستعلیق تحریر، بتاریخ ۱۰۳۰ نوشته شده است.

۱۰۹
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ متن نسخ کتابت وسهسطر اوّل ووسط وآخر هرصفحه، ثلث جلیّ خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن دهم) ـ کاغذ کشمیری جدول زرین دار ــ جلد سوخت تحریر طلاپوش، اندرون معرّق مذّهب لولا دار (قرن دهم) ــ شمارهٔ صفحهها ۷۱۰، هر صفحه ۱۲ سطر ــ قطع رحلی باندازهٔ ۲۶۰×۴۰۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل تمام مذّهب مرّصع ودرپیشانی وذیل وترنجها، روی متن زربخطّ رقاع بسفیداب تحریردار، نوشته شده است ــ دوصفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب ودرمیان، روی متن زر سورهٔ فاتحه بخطّ ثلث خوش بسفیداب نوشته شده ـ دوصفحهٔ بعد جدول بندی مذّهب مرّصع ودارای یك سرلوح مذّهب مرّصع است ـ صفحهها عموماً جدول بندی مذّهب منقش میباشد

مذّهب وفالنامهٔ منظوم فارسی بخطّ نستعلیق کتابت بسفیدآب روی متن زر نگاشته شده است.

صفحه های اوّل وآخر وّصالی شده است.

۱۰۴
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ آستانهٔ حضرت معصومه (ع))

خطّ ثلث کتابت جلیّ عالی ــ رقم شمس الدین عبدالله ــ ارقام تاریخ مشخص نیست و ظاهراً ۱۰۱۲ میباشد. کاغذ سمرقندی قابسازی شدهٔ جدول و کمند زرین دار ــ جلد ساغری مشکی نیمترنج و لچکی و حاشیه بند رومی منگنهٔ مذّهب لولا دار (قرن یازدهم) . شمارهٔ صفحه ها ۸۵۶، هر صفحه ۱۲ سطر قطع رحلی باندازهٔ ۲۹۸ × ٤٦۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذّهب ودرمیان دو ترنج روی متن زر بقلم سفیدآب و خطّ رقاع عالی، دعای شروع تلاوت ودو صفحهٔ دوّم نیزمتن وحاشیه مذّهب مرّصع وسورهٔ فاتحه، روی متن زر بسفید آب و خطّ ثلث عالی کتابت، نوشته شده (تذهیب و ترصیع این چهار صفحه جدید است) . سرسوره ها وعلائم مذّهب مرّصع و اسامی سوره ها بخطّ رقاع عالی نگاشته شده است ــ متن قرآن تماماً جدول سازی وهر سطر درجدول جداگانه ویك سطر درمیان بزر ومرکب مشکی میباشد. پس از پایان متن قرآن دوصفحهٔ اوّل، متن وحاشیه مذّهب مرّصع ودرمیان ترنج زر، دعای ختم تلاوت بسفیدآب و خطّ رقاع خوش نوشته شده. دوصفحهٔ

نگاشته شده - دوصفحه بعدازمتن قرآن، متن وحاشیه وجدول بندی مذّهب مرّصع و دعای ختم تلاوت قرآن بخطّ ثلث بسفید آب تحریر دار، روی متن های رنگارنگ ودوصفحهٔ آخر جدول بندی مذّهب منقش و فالنامهٔ منظوم فارسی بخطّ نستعلیق کتابت بسفید آب روی متن زرنوشته شده است.

۱۰۳
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ نسخ کتابت خوش - بدون رقم وتاریخ تحریر (در حدود قرن یازدهم) - کاغذ دولت آبادی جدول زرین‌دار - جلد میشن عنابی ترنج ونیمترنج و لچکی سوخت تحریر مستعمل (قرن یازدهم) - شمارهٔ صفحه ها ٦٦٤، هرصفحه ١٢ سطر - قطع رحلی باندازهٔ ٢٥٥ × ٤٢٠ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل دو ترنج مذّهب مرّصع دارد که درمیانهٔ آنها روی متن زر بوته دار بخطّ رقاع جلی بسفید آب نوشته شده - دوصفحهٔ بعد، متن و حاشیه مذّهب مرّصع و در ترنج ها روی متن زر گل دار بخطّ ثلث بسفیدآب تحریردار، نوشته شده - دوصفحهٔ بعد متن وحاشیه تشعیر سازی مذّهب ودارای یك سرلوح مذّهب وبین السطورطلااندازی است، علائم وسرسوره ها مذّهب مرّصع و اسامی‌سوره ها بخطّ رقاع‌جلیّ بزر تحریر دار، صفحهٔ بعدازمتن‌مذّهب مرّصع و روی متن زر بوته اندازی شده و بخطّ ثلث جلیّ بسفید آب نوشته شده - صفحهٔ بعد متن وحاشیه

١٠١١ ــ کاغذ پوست آهوی بسیار لطیف جدول و کمند زرین دار ــ جلد روغنی ممتاز، عمل آقا محمد صادق که اسمعیل نقاشباشی بسال ١٢٧٨ بامر شاهزادهٔ احتشام الدوله آنرا نقل کرده است ــ شمارهٔ صفحه ها ٦٧٢، هر صفحه ١٤ سطر ــ قطع نیم بغلی باندازهٔ ١٠٠ × ١٨٠ میلیمتر.

پشت صفحهٔ اوّل یك شمسهٔ مذهّب مرصّع عالی دارد و تمام این صفحه متن و حاشیه تشعیر سازی مذهّب است ــ دو صفحهٔ دوّم حاشیه تشعیر سازی مذهّب و بین السطور طلاانداری بوته دار است ــ دو صفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذهّب مرصّع عالی و درمیان، سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره نوشته شده ــ سرسوره ها مذهّب مرصّع و روی متن زر اسامی سوره ها بخطّ رقاع عالی وقلم سفیدآب نگاشته شده ــ این نسخه ممتاز ازابتدا تا انتهی بزر نوشته شده و فقط اعراب حروف با مرکّب مشکی است.

١٠٧
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی ــ رقم علاء الدین محمدبن شمس الدین محمد حافظ تبریزی ــ تاریخ تحریر ٩٨٠ ــ کاغذ خانبالغ جدول و کمنددار ــ جلد روغنی ممتاز، تاریخ ١٢١١ ــ شمارهٔ صفحه ها ٨٧٤، هر صفحه ١٢ سطر ــ قطع وزیری باندازهٔ ١٥٠ × ٢٧٥ میلیمتر.

پشت صفحهٔ اوّل یك ترنج مذهّب داردکه درمیانه روی متن زنگار بخطّ رقاع بزر تحریردار، نوشته شده ــ دوصفحهٔاوّل متن وحاشیه مذهّب

بعد، متن و حاشیه مذهّب مرصّع و منظومهٔ فارسی فالنامه، بخطّ رقاع خوش بسفیدآب، درجدولهای مجزّی نگارش یافته است.

۱۰۵
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایران باستان)

خطّ نسخ کتابت خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (در حدود قرن یازدهم) ـ کاغذ کشمیری جدول زرین دار ـ جلد سوخت تحریر طلاپوش اندرون معرّق لولا دار (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۶۸۸، هر صفحه ۱۲ سطر ـ قطع وزیری بزرگ باندازهٔ ۱۹۸ × ۳۰۴ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل تمام مذّهب و سورهٔ فاتحه بخطّ رقاع بسفیدآب روی متن زر گل و بوته دار نوشته شده ـ آغاز سورهٔ بقره دارای یك سرلوح مذّهب و این دو صفحه بین السطور طلا اندازی شده میباشد ـ علائم و سرسوره ها مذّهب و اسامی سوره ها بخطّ رقاع بسفیدآب تحریر دار، روی متن زر نوشته شده است.

این نسخه را مصطفی پاشا ابن اوزون احمد وقف آستانهٔ شیخ صفی الدین کرده و وقفنامه درپشت صفحهٔ اوّل بخطّ رقاع در تاریخ سال ۱۰۱۰ نوشته شده است.

۱۰۶
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ عالی ـ رقم محمد ابراهیم قمی ـ تاریخ تحریر

مرصّع و درمیان، سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و در پیشانی و ذیل، روی متن زر عنوان سوره نوشته شده ـ اسامی سوره ها روی متن زر بخطّ رقاع یا ثلث عالی نگاشته شده است.

این نسخه درقرن سیزدهم صحافی و مرمّت وتجلید شده وتذهیب چهار صفحهٔ اوّل و آخر جدید است.

۱۰۹
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ خوش غبار ـ بدون رقم ـ تاریخ تحریر ۱۰۳۲ ـ کاغذ ترمهٔ سمرقندی ـ جلد روغنی ساده ـ شمارهٔ صفحه ها ۶۰۰، هر صفحه ۱۴ سطر ـ قطع بغلی باندازهٔ ۴۵ × ۷۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل، اطراف سورهٔ فاتحه که داخل ترنج لاجوردی باطلا نوشته شده مذّهب و آغاز سورهٔ بقره دارای سرلوح و حاشیهٔ صفحهٔ مقابل آن مذّهب میباشد و دو صفحهٔ آخر قرآن دعای ختم قرآن را در ترنج طلائی باسفیدآب نوشته و تحریر نموده‌اند. سرسوره ها نیز باطلا تحریر شده و تقسیمات و رموز قرآنی دارای علائم تذهیبی است.

۱۱۰
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ خوش ـ رقم مرجان ـ تاریخ تحریر ۱۰۶۵ ـ

مرصّع ـ سورۀ فاتحه و ابتدای سورۀ بقره در دو ترنج روی متن زرقلم زرسبز تحریردار، بخطّ رقاع عالی نگاشته‌شده ـ سرسوره‌ها مذهّب مرصّع و اسامی سوره ها بشرح دوصفحۀ اوّل نوشته شده . علائم مذهّب منقش واین تذهیب‌ها جدید است ـ دو صفحه آخر حاشیۀ مذهّب مرصّع دارد و بعد از آن فالنامۀ منظوم فارسی در چهارده صفحه بخطّ متن نوشته شده است .

درحواشی جزءآخر قرآن خواصّ سوربخطّ شکسته نستعلیق کتابت خفیّ خوش که درقرن اخیر نوشته شده، افزوده گردیده است .

این نسخه در قرن سیزدهم اصلاح و تجلید و تذهیب و تکمیل شده است .

۱۰۸
قرآن
(مجموعۀ کتابخانۀ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ خوش ـ رقم امین‌الدین بن فتح‌الله کاشانی ـ تاریخ تحریر ۱۰۲۲ ـ کاغذ خانبالغ چهره‌ای قابسازی شده جدول وکمند زرین‌دار ـ جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) ـ شمارۀ صفحه ها ۶۵۰ ، هرصفحه ۱۵ سطر ـ قطع نیمربعی باندازۀ ۹۸ × ۱۵۸ میلیمتر .

دو صفحۀ اوّل و دو صفحۀ آخر قرآن ، متن و حاشیه مذهّب ودر میان دو ترنج و نیمترنج روی متن زر بخطّ رقاع ، بشنگرف دعای قبل از تلاوت نوشته شده ـ دو صفحۀ افتتاح ، متن و حاشیه مذهّب

ترجمهٔ فارسی، در ذیل سطور بخطّ نستعلیق کتابت خفیّ بشنگرف نوشته شده است.

این نسخه از موقوفات شاه سلطان حسین صفوی بآستانهٔ شیخ صفی‌الدّین است ووقفنامه (که نیمهٔ اوّل آن درصفحهٔ ساقط است) پشت صفحهٔ اول بخطّ نستعلیق بتاریخ ۱۱۲۱ نوشته شده وبمهر شاه سلطانحسین مهور است.

۱۱۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی ــ رقم محمد رحیم نیشابوری ــ تاریخ تحریر ۱۰۷۷ ــ کاغذ دولت آبادی جدول و کمند زرّین دار ــ جلد روغنی (قرن سیزدهم) ــ شمارهٔ صفحه‌ها ۶۶۵، هرصفحه ۱۲ سطر ــ قطع نیمربعی باندازهٔ ۱۱۰ × ۱۸۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیان نوشته شده وبین السطور طلااندازی است ــ دوصفحهٔ بعد ودوصفحهٔ نیمهٔ قرآن ودوصفحهٔ آخر، دارای حاشیهٔ مذّهب تشعیرسازی وبین السطورطلااندازی است ــ علائم وسرسوره ها مذّهب منقش واسامی سوره ها و علائم بخطّ رقاع روی متن لاجورد بوته مذهّب بزر نوشته شده است.

کاغذ دولت آبادی قابسازی شده جدول و کمند زرین دار زرافشان ـ جلد تیماج ماشی منگنه مذهب جدید (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۸۶۰، هر صفحه ۱۵ سطر ـ قطع نیمربعی باندازهٔ ۱۰۰ × ۱۶۵ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح متن و حاشیه مذهب مرصع عالی و سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیان، و عنوان سوره در پیشانی وذیل مذهب بخط رقاع بقلم شنگرف نوشته شده ـ نیمهٔ اول قرآن حاشیه مذهب ـ اسامی سوره ها بخط رقاع بزرنگاشته شده است ـ قبل از شروع متن قرآن دعای قبل و بعد تلاوت بخط غیر کاتب نسخه، نوشته شده است.

۱۱۹
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خط نسخ کتابت خوش ـ رقم محمدباقر متطبب یزدی ـ تاریخ تحریر ۱۰۷۰ ـ کاغذ بخارائی جدول و کمند زرین دار ـ جلدمیشن مشکی ترنج ونیمرتنج منگنه مذهب، اندرون سوخت تحریر (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ٤٧٤، هر صفحه ۱۹ سطر ـ قطع وزیری باریك باندازهٔ ۱۸۰ × ۳۰۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح مذهب مرصع و سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره درمیان نوشته شده و بین السطور طلااندازی است ـ صفحات تماماً دارای يك حاشیهٔ تشعیر سازی مذهب میباشد ـ علائم و سرسوره ها بخط رقاع بقلم زر تحریردار نگاشته شده است.

درمیان نوشته شده و بین السطور طلا اندازی است ـ اسامی سورهها بخطّ رقاع بسفیداب روی متن زر نوشته شده است .

۱۱۵
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ خوش کتابت خفیّ ـ رقم شاه محمدبن محمد حسین اشرفی ـ تاریخ تحریر ۱۰۹۹ ـ کاغذ خانبالغ جدول وکمندز رین دار ـ جلد روغنی مستعمل مرمّت شده (قرن یازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۳۱٤ ، هرصفحه ۱۵ سطر ـ قطع نیمربعی باندازهٔ ۱۲۵ × ۲۰۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل حاشیه مذّهب ودر متن اعداد وآیات و کلمات و حروف وشرایط وطرق بسمله ، بصورت جدول و شجره بخطّ نسخ کتابت خفیّ بقلم زر و شنگرف و مرکب سیاه نوشته شده ـ دو صفحهٔ بعد نیز حاشیه مذّهب و درمتن جدول بندی شده ، فهرست سورهها روی متن زر بسفیداب ولاجورد بخطّ رقاع نگاشته شده ـ دوصفحهٔ بعد دارای دوترنج ونیمترنج مذّهب مرّصع عالی است که درمتن گل وبوتهٔ اسلیمی انداخته شده ودرمیان ترنجها بخطّ ثلث تزیینی مزدوج ، دوآیه ازقرآن روی متن زربسفیداب نوشته شده ـ دوصفحهٔ افتتاح قرآن متن وحاشیه مذّهب مرّصع ودرمیان این دوصفحه ، یك ورق حاشیه مذّهب ، جای داده شدهٔ که درمتن آن بخطّ شکسته کتابت خفیّ خوش ، تفسیرسورهٔ فاتحه نوشته شده است ـ سرسوره ها مذّهب و اسامی سوره ها بخطّ رقاع روی متن زر بسفیداب

۱۱۷

قرآن (سی پاره)

(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ تحریرغبار - بدون رقم وتاریخ تحریر (قرن دوازدهم) - کاغذ اصفهانی - جلد میشن تریاکی ضربی مذّهب اولادار (قرن دوازدهم) - شمارهٔ صفحه های هر یك از پاره ها ۶۶ ، هر صفحه ۷ سطر - قطع بازوبندی باندازهٔ ۴۸ × ۵۰ میلیمتر .

اسامی سوره ها وعلائم ، بعضی بسرخی وبرخی بزر ، بخطّ رقاع نوشته شده است .

این سی جزوه یك قرآن کامل وهمه دریك قاب میشن عنابی ضربی جای داده شده است .

۱۱۸

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی - رقم محمد حسین کازرونی - تاریخ تحریر ۱۱۰۵ - کاغذ کشمیری جدول وکمند زرّین دار زرفشان - جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) - شمارهٔ صفحه ها ۶۷۲ ، هر صفحه ۱۲ سطر - قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۰۶ × ۳۰۶ میلیمتر .

دو صفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی و در میان ایندوصفحه ، یك ورق دو رو متن وحاشیه مذّهب نهاده شده که درترنجها

نگاشته شده است - درخاتمهٔ نسخه ، چهار صفحه نانوشته دارد که دارای ترنج ولچکی های مذّهب میباشد .

ترجمهٔ فارسی درذیل سطور بخطّ شکستهٔ کتابت خفیّ خوش بسرخی ، وخواصّ سوره ها بهمان خطّ بسیاهی در حواشی نوشته شده است .

پشت صفحهٔ اوّل وقفنامه بخطّ رقاع خوش نوشته شده که «محمدرفیع» نامی ، این نسخه را بسال ۱۱۲۵ وقف اولاد کرده است .

. . . . .

۱۱۶
قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ عالی - رقم محمد ابراهیم قمی - تاریخ تحریر ۱۱۰۲ - کاغذ خانبالغ قابسازی شده جدول وکمند دار - جلد روغنی ممتاز (قرن سیزدهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۹۶ ، هر صفحه ۳۷ سطر - قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۱۳ × ۳۳۲ میلیمتر .

دارای یك سرلوح مذّهب مرّصع وسه صفحهٔ اوّل حاشیه مذّهب منقش - بین السطور تماماً طلااندازی شده - علائم مذّهب واسامی سوره ها بخطّ رقاع عالی ، بشنگرف نوشته شده است .

خواصّ سوره ها درحواشی بخطّ شکستهٔ کتابت خفیّ عالی محمد رشید بیکدلی ، درتاریخ ۱۲۹۵ نوشته شده وهمین تاریخ هنگام تعمیر وتجلید نسخه‌است وتذهیبات آن ، جز سهٔ صفحهٔ اوّل تماماً جدید است .

این نسخه، ازموقوفات شاه سلطان حسین باستانه شیخ صفی‌الدین ووقف نامه بخطّ نسخ خوش دردوصفحهٔ اوّل قبل ازشروع نسخه بتاریخ سال ۱۱۲۱ نوشته شده و بمهر شاه سلطانحسین ممهور است.

این نسخه ازحیث خطّ وقطع وجدول بندی وتذهیب، کاملاً مشابه نسخهٔ شمارهٔ ۱۱۸ میباشد و با اینکه کاتب متن قرآن مشخص نیست باحتمال نزدیک بیقین میتوان کاتب هر دو نسخه را یکی دانست.

۱۳۰
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ عالی ــ رقم محمد حسن اصفهانی ــ تاریخ تحریر ۱۱۱۱ ــ کاغذ خانبالغ جدول و کمند زرّین دار ــ جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ۵۳۴، هر صفحه ۱۷ سطر قطع نیمربعی باندازهٔ ۹۰ × ۱۵۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذّهب‌عالی ــ سرسوره‌ها مذّهب‌مرّصع و اسامی سوره ها و علائم بقلم شنگرف روی متن زر بخطّ رقاع نوشته شده ــ قبل ازشروع متن، دعای تلاوت وفهرست سوره‌ها درجدولهائی زرین و پس از ختم متن، دعای بعد از تلاوت نوشته شده‌است.

خواصّ سور بخطّ شکستهٔ خفیّ عالی بخطّ «عبدالوهّاب موسوی» است.

ونیم ترنجها وحاشیه، خواصّ سورهٔ فاتحه وبقره بخطّ شکسته نستعلیق کتابت خوش نوشته شده وتفسیر مختصر وخواصّ سور، همه جا درحواشی بهمین خطّ است ـ اسامی سورهها وعلائم بخطّ رقاع خوش بقلم زر وترجمهٔ فارسی درذیل سطور بخط نستعلیق کتابت بقلم شنگرف نوشته شده است.

۱۱۹
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ عالی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (قرن دوازدهم) ـ کاغذ بخارائی جدول وکمند زرین دار زرفشان ـ جلد ضربی طلاپوش، اندرون ترنج ونیمترنج سوخت تحریر لولادار (قرن دوازدهم) ـ شمارهٔ صفحهها ۸۴۶، هرصفحه ۱۴ سطر ـ قطع نیمورقی باندازهٔ ۱۹۵ × ۳۰۹ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذهّب مرصّع عالی ودر میان ایندوصفحه یك ورق دو رو متن و حاشیه مذهّب نهاده شده که در ترنجها و نیم ترنجها وحاشیه خواصّ سورهٔ فاتحه، بخطّ شکسته نستعلیق کتابت خوش نوشته شده وتفسیر مختصر وخواصّ سور همه جا درحواشی بهمین خطّ است ـ اسامی سورهها وعلائم بخطّ رقاع خوش میباشد ـ ترجمهٔ فارسی درذیل سطور بخطّ شکسته نستعلیق بسرخی نوشته شده است.

ترجمه وتفسیراین نسخه، بخطّ «علیرضا» نامی بسال ۱۰۸۲ شروع وبخطّ «محمّد هادی بن محمّد امین» بتاریخ ۱۱۱۱ تمام شده است.

رقاع عالی بزرتحریردار نوشته شده‌است ــ دوصفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره در میان و عنوان سوره بخطّ رقاع عالی روی متن لاجورد در پیشانی و ذیل بزر نگاشته شده ــ .درآخر، دعای ختم تلاوت حضرت سیدسجاد بخطّ نسخ خفیّ تر از متن و دعای دیگر ختم تلاوت بخطّ رقاع کتابت ممتاز نوشته شده است ــ دو صفحهٔ آخر متن نیز مذّهب مرّصع و سورهٔ الفلق و النّاس در میان ودرپیشانی وذیل روی متن‌زر بخطّ رقاع بسفیدآب، عنوان سوره ودعای ختم تلاوت نوشته شده است .

این نسخه، برای حاج محمد ابراهیم بیك کتابت و بعدها بامر فتحعلیشاه تجلید و تذهیب و در سرهر جزء، مقابل علامت جزء که در ترنج مذّهبی است، در ترنج مذّهب دیگر نام فتحعلیشاه قاجار نوشته شده است .

۱۴۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ عالی ــ رقم قاسم بن محمد شیرازی ــ تاریخ تحریر ۱۱۱۷ ــ کاغذ پوست آهوی لطیف قابسازی شده جدول و کمند زرّین دار ــ جلد روغنی، اندرون سوخت معرّق مطلاّی ممتاز، عمل آقا محمد باقر ــ شمارهٔ صفحه ها ۵۱۶، هرصفحه ۱۴ سطر ــ قطع وزیری کوچك باندازهٔ ۱۴۰×۲۱۵ میلیمتر .

۱۳۱
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش ــ رقم محمدهاشم متخلص بطائر المنشی ــ تاریخ تحریر ۱۱۱۲ ــ کاغذ دولت آبادی قابسازی شده جدول و کمند زرین دار ــ جلد روغنی نقل شده (قرن دوازدهم) ــ شمارهٔ صفحه‌ها ۲۱۰، هر صفحه ۱۸ سطر ــ قطع وزیری کوچك باندازهٔ ۱۲۵ × ۲۱۵ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح، متن و حاشیه مذهب و سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره در میان و عنوان سوره در پیشانی بخط رقاع روی متن زر بشنگرف ولاجورد و اسامی سوره‌ها و علائم بخط رقاع بشنگرف و زر و پس از خاتمهٔ متن قرآن، دعای قبل و بعد تلاوت بخط نسخ کتابت، نوشته شده است.

۱۳۲
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خط نسخ کتاب جلی ممتاز ــ رقم میرزا احمد نیریزی ــ تاریخ تحریر ۱۱۱۷ ــ کاغذ اصفهانی جدول زرین دار ــ جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) ــ شمارهٔ صفحه‌ها ۷۹۰، هر صفحه ۱۲ سطر ــ قطع رحلی باندازهٔ ۲۵۰ × ۴۰۰ میلیمتر.

تمام اوراق متن و حاشیه مذهب بوته اندازی و سرسوره ها و علائم مرصع مذهب بین السطور طلا اندازی شده ــ اسامی سوره‌ها و علائم بخط

متن زربخطّ رقاع عالی بزر سبز رنگ تحریردار و خواص سور در حواشی و ترجمهٔ فارسی در ذیل سطور بخطّ نستعلیق کتابت متوسّط نوشته شده است ـ پس ازخاتمهٔ قرآن دوصفحه بخطّ ثلث کتابت جلیّ و رقاع خوش مطالبی داردکه نسخه بامرشاه سلطانحسین صفوی کتابت شده وپس ازاین دو صفحه نیز درصفحهٔ آخر دعای ختم تلاوت بخطّ نسخ کتابت وترجمهٔ فارسی آن بخطّ نستعلیق کتابت بسرخی درذیل سطور نوشته شده است و درابتداء آن یك سرفصل مذّهب دارد .

این نسخه بامرشاه سلطانحسین کتابت و تزیین گردیده است .

۱۳۵
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی ـ رقم محمد صائب بن محمد نصیر طالقانی ـ تاریخ تحریر ۱۱۳٤ ـ کاغذ خانبالغ قابسازی شده حاشیه ترمهٔ جدول وکمند زرین‌دار ـ جلدروغنی (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۷۲۱ ، هرصفحه ۷ سطر ـ قطع نیمربعی بیاضی باندازهٔ ۱۲۰ × ۱۹۰ میلیمتر .

دو صفحهٔاوّل مذّهب و در ترنج و نیمترنج ها روی متن زنگار وشنگرف ، دعای قبل تلاوت قرآن بخطّ رقاع عالی بزر ، اسامی سوره ها و علائم بلاجورد و یا شنگرف نگاشته شده است .

دو صفحهٔ اوّل متن و حاشیه مذّهب مرّصع عالی و سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیان و عنوان سوره بخطّ رقاع درپیشانی و ذیل روی متن، بسفیدآب واسامی سوره‌ها بقلم زر سبز تحریردار بخط رقاع عالی روی متن زر ساده نگاشته شده است.

متن قرآن روی زمینهٔ زرو ترجمهٔ فارسی درذیل سطوربخطّ شکستهٔ نستعلیق خوش بسرخی نوشته شده که رقم «محمد مهدی ابن محمد مغیث کلیددار شیرازی» دارد وخواصّ سور نیزبهمان قلم درحواشی نگاشته شده است.

۱۳۴
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت‌جلیّ خوش ــ رقم نصیرالکاتب الشیرازی الاصفهانی ــ تاریخ تحریر ۱۱۲۷ ــ کاغذ سمرقندی جدول وکمند زرین دار ــ جلد میشن مشکی ترنج و نیمترنج و لچکی و حاشیه بند رومی ضربی مطلاّی لعاب‌دار (قرن دوازدهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ۳۴۴، هرصفحه ۱۱ سطر ــ قطع رحلی باندازهٔ ۲۹۰ × ۴۴۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی و سورهٔ فاتحه و آغازسورهٔ بقره درپیشانی و ذیل بخطّ رقاع بسفیداب نوشته وبین‌السطور طلااندازی شده است.

سر سوره ها و علائم مذّهب مرّصع واسامی سور و علائم روی

دو صفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذّهب مرّصع و درمیان، سوره فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و در پیشانی وذیل روی متن زر، عنوان سوره بخطّ رقاع خوش بشنگرف نوشته شده - علائم و سر سوره‌ها مذّهب واسامی سوره ها بشنگرف یا سفیداب روی متن زر بخطّ رقاع نگاشته شده است.

۱۳۸

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ عالی - رقم محمدهاشم یزدی - تاریخ تحریر ۱۱۹۰ - کاغذ ترمهٔ جدول وکمند زرّین دار - جلد ساغری مشکی جدول منگنه مذّهب (قرن سیزدهم) - شمارهٔ صفحه ها ٤٣٦، هر صفحه ۱۷ سطر - قطع نیمربعی باندازهٔ ۹۰ × ۱٤۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذّهب واسامی سوره‌ها درجدولهائی روی متن زر و سیم بشنگرف یازنگار نوشته شده - دو صفحهٔ بعد متن و حاشیه مذّهب مرّصع عالی و در ترنج و نیمترنج ها روی متن لاجورد بخطّ رقاع خوش، دعای قبل تلاوت بزر نوشته شده - دو صفحهٔ افتتاح متن و حاشیه مذّهب مرّصع عالی و سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و در پیشانی و ذیل عنوان سوره بخطّ رقاع روی متن لاجورد بزر نوشته شده - دوصفحهٔ بعد متن وحاشیه مذّهب بین‌السطوّر طلااندازی است - دو صفحهٔ آخر متن قرآن بشرح افتتاح و سوره الفلق و النّاس درمیان نوشته شده - دوصفحهٔ بعد مذّهب و درمیان ترنج ونیمترنج

۱۳۶
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خط نسخ کتابت خوش ـ رقم میرزا احمدنیریزی ـ تاریخ تحریر ۱۱۴۱ ـ کاغذ بخارائی قابسازی شده جدول و کمند زرین دار حاشیه فستقی ـ جلد روغنی ممتاز، عمل محمدعلی تاریخ ۱۱۷۱ ـ شمارهٔ صفحه ها ۷۸۸، هر صفحه ۱۲ سطر ـ قطع وزیری باندازهٔ ۱۸۰ × ۲۶۵ میلیمتر.

دو صفحهٔ افتتاح، متن و حاشیه مذهب عالی و درمیان، سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و درپیشانی و ذیل بخط رقاع عنوان سوره روی متن زر بسفیداب نوشته شده ـ علائم و سر سوره ها مذهب مرصع و اسامی بخط رقاع عالی روی متن زر بسفیداب و خواص سور بخط شکستهٔ کتابت خفی خوش در حواشی نگاشته شده است ـ تذهیب علائم، جدید و انتساب کتابت تمامی این نسخه بمیرزا احمد نیریزی محل تأمل است.

۱۳۷
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خط نسخ کتابت خفی خوش ـ رقم محمد باقر اصفهانی ـ تاریخ تحریر ۱۱۸۵ هـ کاغذ ترمه جدول و کمند زرین دار ـ جلد روغنی (قرن دوازدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۳۷۶، هر صفحه ۲۱ سطر ـ قطع نیمربعی باندازهٔ ۱۰۰ × ۱۴۵ میلیمتر.

ماشی ترنج و نیمترنج منگنهٔ مذّهب (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۶۷۴ ؛ هر صفحه ۱۵ سطر ـ قطع وزیری باندازهٔ ۱۸۰ × ۲۸۰ میلیمتر.

صفحهٔ اوّل در ترنج مذّهبی دعای هنگام تلاوت قرآن بخطّ نسخ بسفیداب نوشته‌شده ـ دو صفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی ـ درصفحهٔ آخر دعای پس از تلاوت بشرح صفحهٔ اوّل نوشته شده ـ سر سوره‌ها مذّهب و اسامی سوره‌ها بخطّ رقاع خوش روی متن شنگرف وزنگار و مرّکب مشکی تیره وروشن بزر تحریر دار، نگاشته شده است ـ صفحات قرآن تماماً مذّهب است .

اصل نسخه از آثار قرن یازدهم و فتحعلیشاه هنگام ولیعهدی ، دستور مرّمت وتجلید آنرا داده و وقف اولاد کرده است ـ وقفنامه در صفحهٔ دوّم و صفحهٔ آخر بخطّ شکسته نستعلیق «محمد ساروی» درقزوین ، بتاریخ ۱۲۰۵ نوشته شده است .

۱۳۱
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت جلیّ عالی ـ (بدون رقم و بخطّ میرزا ابوالقاسم اصفهانی) ـ تاریخ تحریر ۱۲۲۰ ـ کاغذ ترمهٔ جدول و کمند و دندان موشی مذّهب دار قابسازی شده ، حاشیه ختائی ـ جلد ساغری مشکی ترنج ونیمترنج ولچکی وحاشیه‌بند رومی مذّهب ، اندرون ترنج ونیمترنج ولچکی

دعای مختصر بعد تلاوت بخطّ رقاع روی متن زر بشنگرف نوشته شده ـ
در چهار صفحهٔ آخر دعـای مفصل بعد تلاوت نوشته شده و آخر نسخه
نیم صفحه تذهیب دارد ـ علائم وسر سوره ها مذّهب مرّصع واسامی سوره‌ها
و علائم بخطّ رقاع روی متن لاجورد بزر نوشته شده است .

۱۲۹
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ خوش ــ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود
قرن دوازدهم) ـ کاغذ دولت آبادی قابسازی‌شده جدول و کمند زرین دار ــ
جلد روغنی (قرن سیزدهم) ــ شمارهٔ صفحه ها ۵۲۰ ، هر صفحه ۱۷
سطر ــ قطع نیمربعی باندازهٔ ۹۰ × ۱۳۰ میلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل مذّهب مرّصع وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیان،
وعنوان سوره روی متن زر درپیشانی وذیل بسفیداب و با اسامی سوره ها
بخطّ رقاع نوشته شده است .

۱۳۰
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی ــ بدون رقم وتاریخ تحریر (در حدود قرن
یازدهم) ـ کاغذ خانبالغ قابسازی‌شدهٔ حاشیه فستقی لاجوردی ــ جلد تیماج

تفسیر این نسخه، اقتباس از خلاصة المنهج و منهج الصادقین و کاتب آن میرزا کوچك است که در مدّت چهارسال، از ۱۲۲۴ تا ۱۲۲۸ آنرا استکتاب کرده است.

اصل متن قرآن چنانکه گذشت، بخطّ میرزا ابوالقاسم اصفهانی و بسال ۱۲۲۰ که تاریخ مرگ وی است کتابت آن تمام شده و بعداً بسال ۱۲۳۲ میرزا محمد اصفهانی پسر میرزا ابوالقاسم مزبور، توضیحاتی درخصوص کیفیت کتابت وتکمیل آن در آخر نسخه، نوشته است.

نسخه، بامر فتحعلیشاه تزیین و تکمیل شده و در ترنجهای کوچك مذّهبی روی متن لاجورد بقلم زرتحریر بردار نام فتحعلیشاه بخطّ رقاع نگاشته شده است.

۱۳۳
قرآن
(مجموعهٔ موزهٔ ایرانباستان)

خطّ نسخ خوش ـ رقم ابراهیم بن کاظم گورانی ـ تاریخ تحریر ۱۲۲۱ ـ کاغذ دولت آبادی قابسازی شده جدول و کمنددار، حاشیه کاغذ ترمه ـ جلد روغنی، تاریخ ۱۲۲۱ ـ شمارهٔ صفحه ها ۳۰۶، هر صفحه ۱۲ سطر ـ قطع وزیری کوچك باندازهٔ ۱۳۰ × ۲۰۰ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل متن و حاشیه منقش و درمیان، سورهٔ فاتحه و آغاز بقره وسر سوره ها بخطّ رقاع، بسفیداب نوشته شده است.

این نسخه از موقوفات سلیم خان بیگلر بیکی شکّی بآستانهٔ شیخ

سوخت معرّق (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۲ ۸ ۷، هرصفحه ۱ ۱ سطر قطع رحلی باندازهٔ ۰ ۳۸ × ۵۶۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذّهب ودر متن بین جدولهای مزّین بزر خام وپخته بقلم سرخ وسیاه بخطّ رقاع عالی، فهرست سوره‌ها ودرحاشیه؛ بخطّ نسخ و نستعلیق و رقاع خوش دعای رؤیت هلال و طریقهٔ استخاره نوشته شده ـ دوصفحهٔ دوّم متن وحاشیه مذّهب ودر ترنج ونیمترنج ها روی متن لاجورد، بقلم زر تحریردار، دعـای قبل ازتلاوت بخطّ رقاع ودرحواشی دعای بعد ازتلاوت بخطّ نسخ کتابت ورقاع ونستعلیق، مطالبی برقم « محمد هادی » دارد . ــ دوصفحهٔ افتتاح متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی ودرمیان ایندوصفحه، ضمن چهارصفحه درمتن وحاشیه بخطّ شکسته نستعلیق کتابت خفیّ عالی خواص سور و تفسیر، و خواصّ سور بهمین قلم که گاهی جلیّ ترشده تاآخر قرآن نوشته شده ــ دوصفحهٔ بعد و دوصفحهٔ آخر دردوترنج مذّهب روی متن لاجورد، نام فتحعلیشاه قاجار بخطّ رقاع وبقلم زر نگاشته شده ـ علائم وسرسوره ها مذّهب مرّصع واسامی بخطّ رقاع، روی متن لاجورد بقلم زرتحریردار وترجمهٔ فارسی در ذیل سطور بخطّ نستعلیق تحریر کتابت خوش، بسرخی نوشته شده‌است ـ دوصفحهٔ پس ازخاتمهٔ متن قرآن، مانند دوصفحهٔ پیش ازافتتاح، متن وحاشیه مذّهب ودر دوترنج ونیمترنج بهمان منوال دعای بعدازتلاوت ودر حاشیه بخطّ نسخ کتابت عالی دعای هنگام ختم قرآن را دارد ـ درآخر، دوصفحه بخطّ نسخ ریحان کتابت خفیّ خوش فالنامهٔ امام جعفرصادق نوشته شده است که تاریخ ۱۲۳٤ دارد .

۱۳۴

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ غبارعالی ـ رقم عبدالله بن عاشور اصفهانی ـ تاریخ تحریر ۱۲۳۱ ـ کاغذ اصفهانی ـ جلدروغنی (قرن سیزدهم) ـ قطع رحلی عظیم باندازهٔ ۵۶۰ × ۹٤۰ میلیمتر.

تمام نسخه، شش صفحه وبدینقرار تقسیم شده است: دوصفحهٔ اوّل متن و حاشیه مذّهب و در دو ترنج و نیمترنج بخطّ رقاع جلی روی متن سورمه‌ای، بقلم زر و سفیداب دعای قبل از تلاوت ودر دوصفحهٔ دوّم که حاشیهٔ مذّهب مرصّع دارد، درمتن، تمام قرآن که هرصفحه درپانزده جدول مذّهب تقسیم گردیده، نوشته شده‌است ـ دوصفحهٔ سوّم بشرح اوّل با اختلاف دعای بعدازتلاوت ودریك ترنج، تذکراینکه این نسخه بسرکاری نظام الدّوله برای تقدیم فتحعلیشاه قاجار نوشته شده، میباشد.

این قرآن صد و یکمین نسخه ایست که عبدالله عاشور کتابت کرده ودر اصفهان آنرا باتمام رسانیده است.

۱۳۵

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت جلیّ خوش ـ رقم محمد باقر خوراسکانی ـ تاریخ تحریر ۱۲۳۵ ـ کاغذ ترمهٔ جدول وکمند زرین دار ـ جلد ساغری مشکی

صفی‌الدین و وقفنامه، بتاریخ ۱۲۲۲ پشت صفحهٔ اوّل بخطّ نستعلیق نوشته شده وبمهر واقف ممهور است.

۱۳۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت جلیّ عالی ــ رقم زین العابدین بن عبدالنبی قزوینی محدّث ــ تاریخ تحریر ۱۲۲۲ ــ کاغذ ترمهٔ جدول و کمند زرین دار ــ جلد روغنی عالی، عمل آقا طالب تاریخ ۱۲۲۳ ــ شمارهٔ صفحه ها ۵۲۴، هرصفحه ۱۲ سطر ــ قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۵۰ × ۳۷۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذّهب مرّصع ودر میان دوترنج روی متن لاجورد، بقلم زر، دعای قبل‌ازتلاوت بخطّ رقاع ودرصفحهٔ آخر بهمین منوال دعای ختم تلاوت‌نوشته شده ــ دوصفحهٔ افتتاح، متن وحاشیه مذّهب مرّصع ممتازودرمیان، سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره نوشته شده ــ صفحات قرآن از ابتدا تا انتهی، متن وحاشیه مذّهب بطلای‌خام و پخته و بین‌السطور طلا اندازی شده است ــ سرسوره ها وعلائم مذّهب مرّصع واسامی بخطّ رقاع، روی متن‌الوان شنگرف‌ولاجورد وزنگاروومشکی بزر، وترجمهٔ فارسی در ذیل سطور بخطّ نستعلیق، بشنگرف نوشته شده است.

مذّهب نسخه، سیدابوالقاسم اصفهانی ونسخه برای تقدیم فتحعلیشاه قاجار کتابت و تذهیب و تزیین گردیده و این معنی، درچهار صفحه پس از خاتمهٔ متن قرآن بخطّ رقاع عالی نوشته شده است.

در ترنج و نیمترنج ها بخطّ رقاع جلیّ خوش و درحواشی سورهٔ جمعة ، بسفیداب روی متن مشکی ، بخطّ ثلث رقاع جلیّ خوش و رقم «محمدابراهیم بن سیف الله حسینی» در تاریخ ۱۲۵۲ نوشته شده‌است ـ قطع رحلی بزرگ باندازهٔ ۴۲۰ X ۶۰۰ میلیمتر .

این نسخه ، فقط شش صفحه وچنین تقسیم گردیده : دوصفحهٔ اوّل ودوصفحهٔ آخر ، هرصفحهٔ به ۲۵ جدول مذّهب تقسیم شده ودر هریك ، یك دعا ، بخطّ نسخ کتابت خوش نوشته شده ـ دوصفحهٔ دوّم متن وحاشیه مذّهب و تمام قرآن بخطّ نسخ غبار در آن نوشته شده است .

۱۳۷
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ متن نسخ کتابت ودو صفحهٔ بعد بخطّ رقاع عالی ـ رقم وصال شیرازی[1] ـ تاریخ تحریر ۱۲۵۴ ـ کاغذ ترمهٔ جدول وکمند زرّین دار ـ جلد روغنی ممتاز ، تاریخ ۱۲۶۵ ـ شمارهٔ صفحه ها ۴۷۸ ، هرصفحه ۱۴ سطر ـ قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۳۵ X ۳۶۵ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل ، متن وحاشیه مذّهب مرّصع عـالی وفهرست سور ، بقلمهای الوان در ترنجهای کوچك ، روی متن زر نوشته شده ـ دو صفحهٔ دوّم متن وحاشیه مذّهب مرّصع ودعای قبل ازتلاوت درترنج ونیمترنجها بخطّ رقاع عالی روی متن لاجورد بزر ، نوشته شده ـ دوصفحهٔ سوّم افتتاح

---

(۱) رجوع شود بفهرست نمایشگاه خطوط نستعلیق کتابخانهٔ ملی ص ، ۱۳ .

ترنج و نیمترنج ولچکی وحاشیه بند رومی منگنهٔ مطلا ، اندرون تیماج سرخ بغدادی ترنج و نیمترنج و لچکی سوخت معرّق طلاپوش (قرن ـ سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۵۳۸ ، هر صفحه ۱۲ سطر ـ قطع رحلی باندازهٔ ۳۱۵ X ۵۰۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل ودو صفحهٔ آخر، متن وحاشیه مذّهب ودر دوترنج ونیمترنج اوّل روی متن زر بسفیداب تحریردار، بخطّ رقاع ودر دوترنج ونیمترنج آخر، روی متن لاجورد بخطّ نستعلیق خوش بزر، نام فتحعلیشاه قاجار با القاب بسیار نگاشته شده ـ دوصفحهٔ افتتاح، متن و حاشیه مذّهب مرّصع و سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و در پیشانی و ذیل عنوان سوره روی متن لاجورد، بزر نوشته شده ـ علائم وسر سوره ها مذّهب مرّصع و اسامی بیشتر روی متن لاجورد و گاهی شنگرف بخطّ رقاع بزر، نگاشته شده ـ صفحهٔ آخر بایك سرفصل مذّهب مرّصع درجدول بندی مذّهبی عدد سور وآیات و کلمات وحروف قرآن و ترجمهٔ فارسی بقلم سرخ و خطّ نستعلیق نیم دو دانگ خوش ، درذیل سطور نوشته شده است.

این نسخه نیز بامر فتحعلیشاه کتابت وتذهیب وتزیین گردیده است.

۱۳۶

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ غبار خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن سیزدهم) ـ کاغذ ترمه ـ جلد روغنی ودراندرون ، دعای شروع وختم تلاوت

صفحهٔ بعد، دعای قبل از تلاوت درترنج زمینه لاجورد، با طلا نوشته شده و تمام تذهیب شده است ـ دوصفحهٔ بعدکه سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره باشد نیز تمام مذّهب است ــ بین السطور طلا اندازی وسرسوره ها دارای پیشانی مذّهب وتقسیمات و رموز قرآنی با ترنجهای کوچك مذّهب نمایانده شده است وترجمه‌ها بخطّ نستعلیق با جوهر اصفهانی تحریر یافته است .

این قرآن را وصال شیرازی برای میرزا محمد نبی خان فرمانفرمای فارس پدر میرزا حسینخان سپهسالار نوشته است .

۱۳۹
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت خفیّ خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (درحدود قرن یازدهم) ـ کاغذ خانبالغ قابسازی‌شده، حاشیه کاغذ فرنگی آهار ومهره کشیدهٔ جدول وکمند زرین‌دار ـ جلد روغنی‌عالی (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ۶۱۸، هرصفحه ۱۵ سطر ـ قطع نیمربعی باندازهٔ ۱۲۰ × ۲۱۰ میلیمتر .

دوصفحهٔ افتتاح، متن وحاشیه مذّهب مرصّع عالی وسورهٔ فاتحه و آغازسورهٔ بقره، درمیانه نوشته شده ـ اسامی سوره ها و علائم بخطّ رقاع خوش بزر ودر صفحهٔ آخر دعای ختم تلاوت بخطّ متن نوشته شده‌است .

این نسخه، دردورهٔ قاجاریه مرمّت وتجلید شده است .

قرآن، متن وحاشیه مذهّب مرصّع وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره، درمیان، و عنوان سوره در پیشانی و ذیل، بخطّ رقاع عالی روی متن لاجورد، بزر نوشته شده و درمیان این دو صفحه، یك صفحه، و در ترنج و نیمترنجهای مذهّبی بخطّ شکسته نستعلیق کتابت عالی، خواصّ سورهٔ فاتحه وبقره نگاشته شده است - دو صفحهٔ چهارم متن وحاشیه مذهّب مرصّع و بین السطور تا آخر قرآن طلا اندازی وخواصّ سور بخطّ شکسته نستعلیق یا نسخ کتابت خفی، درحواشی نوشته و بین السطور طلا اندازی شده است - علائم وسرسورهها مذهّب مرصّع واسامی بقلم زر، روی متن شنگرف یا لاجورد بخطّ رقاع وترجمهٔ فارسی بخطّ نستعلیق کتابت عالی، درذیل سطور نوشته شده است.

این نسخه، بامر میرزا نبیخان فرمانفرمای فارس کتابت گردیده است.

۱۳۸
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ خوش - رقم وصال شیرازی - تاریخ تحریر ۱۲۵۵ - کاغذ ترمهٔ اصفهانی - جلد روغنی نقاشی گل و بوته پشت نقاشی زنبق (قرن سیزدهم) - شمارهٔ صفحهها ۶۶۸، هرصفحه ۱۲ سطر - قطع رحلی باندازهٔ ۱۸۷ × ۲۸۷ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل اسامی سور درترنجهای هشت گوش زمینه الوان مذهّب نوشته شده وحواشی آنرا با سلیمی و برگ فرنگی تذهیب نموده اند - دو

و وقار بعد از سه سال از مرگ پدر آن را تکمیل و تجلید و تقدیم بهرام-میرزای قاجار کرده است .

۱۴۱
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ غبار خوش ــ بدون رقم ــ تاریخ تحریر ١٢٦٤ ــ کاغذ ترمهٔ اصفهانی ـ شمارهٔ صفحه ها ٢ و هر صفحه به پانزده جدول مذّهب تقسیم و درهر جدول، یك جزو قرآن در ٥٦ سطر کتابت شده است ــ جلد مقوای ابره مخمل بنفش بوته برجستهٔ سجاف تیماج حنائی جدول مذّهب ــ قطع رحلی باندازهٔ ٣٠٠ × ٤٧٠ میلیمتر .

درپیشانی دو صفحه ، شش ترنج مذّهب دارد که روی متن لاجورد وشنگرف ،سه بیت شعر فارسی بخطّ رقاع خوش ، بزر نوشته شده است .

۱۴۲
قرآن
(مجموعهٔ آستانهٔ حضرت معصومه)

خطّ نسخ کتابت خوش ــ رقم ضیاء السلطنه (دختر فتحعلیشاه قاجار)- تاریخ تحریر ١٢٦٥ ــ کاغذ ترمهٔ اصفهانی جدول زرین دار ــ جلد ساغری مشکی ترنج و نیمترنج لچکی منگنه (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ٥٣٦، هر صفحه ١٤ سطر ــ قطع رحلی باندازهٔ ٢٩٠ × ٤٨٠ میلیمتر .

۱۴۰

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت عالی ــ رقم میرزا کوچك وصال شیرازی - تاریخ تحریر ۱۲۵۹ - کاغذ فرنگی آهار و مهره کشیدهٔ جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی ممتاز (قرن سیزدهم) که درحاشیهٔ اندرون، روی متن سرخ بخطّ ثلث رقاع عالی، آیة الکرسی بزر نوشته شده است - شمارهٔ صفحه ها ۵۱۶، هرصفحه ۱۵ سطر- قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۰۳ × ۳۳۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل، متن وحاشیه مذّهب مرصّع عالی- فهرست سوره‌ها بخطّ رقاع عالی بقلمهای الوان در ترنجهای کوچك، روی متن زر، نوشته شده - دو صفحهٔ دوّم متن وحاشیه مذّهب ممتاز و درترنج و نیمترنجها روی متن لاجورد بخطّ رقاع عالی، دعای قبل ازتلاوت نوشته شده - دو صفحهٔ سوّم افتتاح قرآن مذّهب مرصّع عالی وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیانه وعنوان سوره در پیشانی وذیل، روی متن لاجورد، بخطّ رقاع بزر نوشته‌شده و بین السطور طلا اندازی‌است - دوصفحهٔ چهارم متن وحاشیه مذّهب عالی و بین السطورطلا اندازی است - علائم وسرسوره ها مذّهب مرصّع ممتاز واسامی بخطّ رقاع عالی، روی متن زرخام و پخته بوته اندازی‌شده، بلاجورد و زنگار وسفیداب نوشته شده‌است- پس ازخاتمهٔ متن قرآن، دعای ختم قرآن منسوب بامام زین العابدین بخطّ نسخ کتابت عالی، بتاریخ ۱۲۶۵ نوشته شده واین شش صفحه، بخطّ میرزا احمد وقار پسر میرزا کوچك وصال است.

این نسخه، هنگام مرگ وصال ناتمام و جزوه های آن متفرّق بوده

ازتلاوت بخطّ رقاع جلیّ عالی روی متن زرخام وپخته بوته اندازی شده، بزنگار نوشته شده ـ دو صفحهٔ سوّم افتتاح قرآن متن وحاشیه مذّهب مرّصع وسورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره درمیانه وعنوان سوره بخطّ رقاع عالی، درپیشانی وذیل روی متن زر، بزنگار نوشته شده ـ ازابتدا تا انتهای نسخه، بین السطور مذّهب منقش است ـ علائم و سر سوره ها مذّهب مرّصع واسامی بخطّ رقاع جلیّ عالی روی متن زرخام وپخته وبوته اندازی شده، بسفیداب تحریردار یا زنگار، نگاشته شده است.

ترجمهٔ فارسی بخطّ نستعلیق کتابت عالی، در ذیل سطور بسرخی، وخوّاص سور بهمان خطّ و بقلم مشکی یاسرخی، درحواشی نوشته شده است ـ پس از خاتمهٔ متن قرآن دعای ختم تلاوت، در سه صفحه بهمان خطّ متن ودرصفحهٔ آخر بخطّ رقاع جلیّ عالی روی متن زرمطالبی بقلم لاجورد دارد که ضمن آن ازاهداء نسخه به محمدکاظم خان نظام الملك درتاریخ ۱۲۶۹ یاد شده است.

این نسخه، ازحیث خطّ و تذهیب وتجلید وتزیین یکی از نفائس هنری برجستهٔ قرن سیزدهم ایران بشمار است.

۱۴۴
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی ـ رقم میرزا کوچك وصال شیرازی ـ تاریخ تحریر ۱۲۶۰ ـ کاغذ اصفهانی جدول وکمند زرین دار ـ جلد روغنی عالی،

دوصفحهٔ افتتاح قرآن، متن وحاشیه مذهّب مرصّع وسورهٔ فاتحه و آغازسورهٔ بقره، درمیانه نوشته شده ـ سرسورهها وعلائم مذهّب مرصّع واسامی بخطّ رقاع خوش روی متن زر، بسرخی نگاشته شده است.

ترجمهٔ قرآن در ذیل سطور بخطّ شکسته نستعلیق، بسرخی نوشته شده است.

این نسخه را ضیاء السلطنه پس ازمرگ پدر کتابت و وقف آرامگاه وی کرده و شرح این مطلب را در دوصفحه پس از خاتمهٔ متن قرآن بخطّ رقاع خوش نوشته است.

۱۴۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت جلیّ عالی ـ رقم عبدالوهّاب متخلص به نغمه ـ تاریخ تحریر ۱۲۶۹ ـ کاغذ ترمهٔ اصفهانی جدول و کمند زرین‌دار ـ جلد روغنی ممتاز، عمل لطفعلی شیرازی، بتاریخ ۱۲۶۹ که درحواشی اندرون، آیة الکرسی بخطّ ثلث رقاع عالی، روی متن مشکی بسفیداب نوشته شده است. شمارهٔ صفحه ها ۷۲۲، هرصفحه ۱۲ سطر ـ قطع رحلی کوچك باندازهٔ ۲۴۵×۳۷۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل، متن وحاشیه مذهّب مرصّع ممتازوفهرست سوربخطّ رقاع عالی درمیان ترنجهای کوچك، روی متن لاجورد، بزرنوشته شده ـ دو صفحهٔ دوّم متن وحاشیه مذهّب مرصّع ودرترنج و نیمترنجها، دعای قبل

و وقار بعد از سه سال از مرگ پدر آن را تکمیل و تجلید و تقدیم بهرام‌میرزای قاجار کرده است .

۱۴۱
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ غبارخوش ــ بدون رقم ــ تاریخ تحریر ۱۲۶۴ ــ کاغذ ترمهٔ اصفهانی ـ شمارهٔ صفحه ها ۲ و هر صفحه به پانزده جدول مذّهب تقسیم و در هر جدول، یك جزو قرآن در ٥٦ سطر کتابت شده است ــ جلد مقوای ابره مخمل بنفش بوته برجستهٔ سجاف تیماج حنائی جدول مذّهب ــ قطع رحلی باندازهٔ ۳۰۰ × ٤۷۰ میلیمتر .

درپیشانی دو صفحه ، شش ترنج مذّهب دارد که روی متن لاجورد وشنگرف ، سه بیت شعر فارسی بخطّ رقاع خوش ، بزر نوشته شده است .

۱۴۲
قرآن
(مجموعهٔ آستانهٔ حضرت معصومه)

خطّ نسخ کتابت خوش ــ رقم ضیاء السلطنه (دختر فتحعلیشاه قاجار)ـ تاریخ تحریر ۱۲٦٥ ــ کاغذ ترمهٔ اصفهانی جدول زرین دار ــ جلد ساغری مشکی ترنج و نیمترنج لچکی منگنه (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها ٥۳٦ ، هر صفحه ۱٤ سطر ــ قطع رحلی باندازهٔ ۲۹۰ × ٤۸۰ میلیمتر .

۱۴۰

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت عالی ــ رقم میرزا کوچك وصال شیرازی ـ تاریخ تحریر ۱۲۵۹ ـ کاغذ فرنگی آهار و مهره کشیدهٔ جدول و کمند زرین دار ـ جلد روغنی ممتاز (قرن سیزدهم) که درحاشیهٔ اندرون ، روی متن سرخ بخطّ ثلث رقاع عالی «آیة الکرسی بزر نوشته شده است ـ شمارهٔ صفحه ها ۵۱۶ ، هرصفحه ۱۵ سطر ـ قطع نیم ورقی باندازهٔ ۲۰۳ × ۳۳۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل ، متن وحاشیه مذّهب مرّصع عالی ـ فهرست سوره ها بخطّ رقاع عالی بقلمهای الوان در ترنجهای کوچك ، روی متن زر ، نوشته شده ـ دو صفحهٔ دوّم متن وحاشیه مذّهب ممتاز و درترنج و نیمترنجها روی متن لاجورد بخطّ رقاع عالی ، دعای قبل ازتلاوت نوشته شده ـ دو صفحهٔ سوّم افتتاح قرآن مذّهب مرّصع عالی وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیانه وعنوان سوره در پیشانی وذیل ، روی متن لاجورد ، بخطّ رقاع بزر نوشته‌شده و بین السطور طلا اندازی‌است ـ دوصفحهٔ چهارم متن وحاشیه مذّهب عالی و بین السطورطلا اندازی است ـ علائم وسرسوره ها مذّهب مرّصع ممتاز واسامی بخطّ رقاع عالی ، روی متن زرخام و پخته بوته اندازی‌شده ، بلاجورد و زنگار وسفیداب نوشته شده‌است ـ پس ازخاتمهٔ متن قرآن ، دعای ختم قرآن منسوب بامام زین العابدین بخطّ نسخ کتابت عالی ، بتاریخ ۱۲۶۵ نوشته شده واین شش صفحه ، بخطّ میرزا احمد وقار پسر میرزا کوچك وصال است .

این نسخه ، هنگام مرگ وصال ناتمام و جزوه های آن متفرّق بوده

ازتلاوت بخطّ رقاع جلیّ عالی روی متن زرخام وپخته بوته اندازی شده ، بزنگارنوشته شده ــ دوصفحهٔ سوّم افتتاح قرآن متن وحاشیه مذّهب مرّصع وسورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره درمیانه وعنوان سوره بخطّ رقاع عالی، درپیشانی وذیل روی متن زر، بزنگارنوشته شده ــ ازابتدا تا انتهای نسخه، بین السطور مذّهب منقش است ــ علائم وسر سوره ها مذّهب مرّصع واسامی بخطّ رقاع جلیّ عالی روی متن زرخام وپخته وبوته اندازی شده، بسفیداب تحریر دار یا زنگار، نگاشته شده است .

ترجمهٔ فارسی بخطّ نستعلیق کتابت عالی ، در ذیل سطور بسرخی، وخوّاص سور بهمان خطّ وبقلم مشکی یاسرخی، درحواشی نوشته شده است. پس از خاتمهٔ متن قرآن دعای ختم تلاوت، در سه صفحه بهمان خطّ متن ودر صفحهٔ آخر بخطّ رقاع جلیّ عالی روی متن زر مطالبی بقلم لاجورد دارد که ضمن آن ازاهداء نسخه به محمدکاظم خان نظام الملك درتاریخ ۱۲۶۹ یاد شده است .

این نسخه ازحیث خطّ و تذهیب وتجلید وتزیین یکی از نفائس هنری برجستهٔ قرن سیزدهم ایران بشمار است .

۱۴۴
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت عالی ــ رقم میرزا کوچك وصال شیرازی ــ تاریخ تحریر ۱۲۶۰ ــ کاغذ اصفهانی جدول وکمند زرین دار ــ جلد روغنی عالی،

دوصفحهٔ افتتاح قرآن، متن وحاشیه مذهّب مرصّع وسورهٔ فاتحه و آغازسورهٔ بقره، درمیانه نوشته شده ـ سرسورهها وعلائم مذهّب مرصّع واسامی بخطّ رقاع خوش روی متن زر، بسرخی نگاشته شده است.

ترجمهٔ قرآن در ذیل سطور بخطّ شکسته نستعلیق، بسرخی نوشته شده است.

این نسخه را ضیاء السلطنه پس ازمرگ پدرکتابت و وقف آرامگاه وی کرده و شرح این مطلب را در دوصفحه پس از خاتمهٔ متن قرآن بخطّ رقاع خوش نوشته است.

۱۴۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت جلیّ عالی ـ رقم عبدالوهّاب متخلص به نغمه ـ تاریخ تحریر ۱۲۶۹ ـ کاغذ ترمهٔ اصفهانی جدول وکمند زرین‌دار ـ جلد روغنی ممتاز، عمل لطفعلی شیرازی، بتاریخ ۱۲۶۹ که درحواشی اندرون، آیة الکرسی بخطّ ثلث رقاع عالی، روی‌متن مشکی بسفیداب‌نوشته شده‌است. شمارهٔ صفحه ها ۷۲۲، هرصفحه ۱۲ سطر ـ قطع رحلی کوچك باندازهٔ ۲٤٥ × ۳۷۳ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل، متن وحاشیه مذهّب مرصّع ممتازوفهرست سوربخطّ رقاع عالی درمیان ترنجهای کوچك، روی متن لاجورد، بزرنوشته شده ـ دو صفحهٔ دوّم متن وحاشیه مذهّب مرصّع ودرترنج و نیمترنجها، دعای قبل

۱۴۵

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ کتابت جلیّ عالی ـ رقم علیرضا متخلص به پرتو ملقب بآقاجان ـ تاریخ تحریر ۱۲۷۷ ـ کاغذ ترمهٔ جدول و کمند زرین دار ـ جلد روغنی ممتاز (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۵۱۲ ، هرصفحه ۱۴ سطر ـ قطع نیموروقی باندازهٔ ۲۴۵ × ۳۷۵ میلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل متن و حاشیه مذّهب مرّصع عالی و در ترنج و نیمترنجها ، دعای قبل از تلاوت بخطّ رقاع عالی روی متن لاجورد و فهرست سور در جدول بندیهای اطراف ترنجها بهمان خطّ روی متن زنگار و شنگرف و مرّکب مشکی ، بزر نوشته‌شده ـ دو صفحهٔ دوّم افتتاح قرآن ، متن و حاشیه مذّهب مرّصع عالی و سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و در پیشانی ، عنوان سوره روی متن لاجورد بخطّ رقاع جلیّ عالی بزر نوشته شده ـ دو صفحهٔ سوّم متن و حاشیه مذّهب منقش عالی و در پیشانی دو صفحهٔ اوّل و دو صفحهٔ آخر و مقابل علامت هر جزء ، در ترنج مذّهبی ، اسم «ناصر الدین شاه قاجار» بخطّ رقاع جلیّ عالی ، بزر نوشته شده ـ صفحات تماماً بین السطور طلا اندازی و حواشی دندان موشی مذّهب است ـ سر سوره ها و علائم مذّهب مرّصع و اسامی بخطّ رقاع جلیّ عالی روی متن لاجورد و شنگرف و زنگار ، بزر تحریر دار ، نوشته شده است .

ترجمهٔ فارسی در ذیل سطور و خواص سور در حواشی ، بخطّ نستعلیق کتابت عالی ، رقم «میرعلی شیرازی»(۱) و تاریخ ۱۲۷۷ میباشد .

(۱) رجوع شود بفهرست نمایشگاه خطوط خوش نستعلیق کتابخانهٔ ملی ، ص ۱۵ .

عمل لطفعلی شیرازی - تاریخ تحریر ۱۲۷٤ - شمارهٔ صفحه ها ۵۱۲، هر صفحه ۱٤ سطر - قطع نیمورقی باندازهٔ ۲٤۵ × ۳۷۵ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل، متن وحاشیه مذّهب مرّصع وحاشیه تشعیر سازی مذّهب ممتاز وفهرست سور در ترنجهای کوچك بخطّ رقاع عالی، روی متن لاجورد بزر، نوشته شده - دو صفحهٔ دّوم متن و حاشیه مذّهب مرّصع و دعای قبل از تلاوت بخطّ رقاع عالی درترنجها ونیمترنجها، روی متن لاجورد بزر، نوشته‌شده - دوصفحهٔ سوّم افتتاح قرآن، متن وحاشیه مذّهب مرّصع و سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره، در میانه و عنوان سوره، در پیشانی، بخطّ رقاع روی متن لاجورد بزر نوشته شده - دو صفحهٔ چهارم متن و حاشیه مذّهب و بین‌السطور تاآخرنسخه طلااندازی است - سرسوره‌ها و علائم مذّهب مرّصع و اسامی بخطّ رقاع روی متن لاجورد یا زنگار بوته اندازی شده، بزر نوشته شده است.

خواصّ سور درحواشی بخطوط نسخ و شکسته ونستعلیق و رقاع و شکسته تعلیق کتابت خفیّ عالی برقم «ابوالقاسم فرهنگ» فرزند وصال، و تاریخ ۱۲۷۲ میباشد.

ترجمهٔ فارسی درذیل سطور بخطّ نستعلیق کتابت عالی بسرخی، برقم «محمود حکیم» فرزند وصال و تاریخ ۱۲٦۲ میباشد.

دوصفحهٔ آخرنسخه، بخطّ رقاع جلیّ عالی برقم «احمدوقار» فرزند وصال و تاریخ ۱۲۷٤ میباشد.

این نسخه، که بهفت قلم آراسته و ازحیث خطّ و تذهیب و تجلید ممتاز است، مجموعهٔ نفیسی ازآثارهنری وصال‌شیرازی وفرزندان‌هنرمنداوست.

شیرازی[1] - تاریخ تحریر ۱۲۹۰ - کاغذ فرنگی آهار ومهره کشیدهٔ جدول وکمند زرین دار - جلد روغنی ممتاز، کارآقا فتح‌الله شیرازی - تاریخ تحریر ۱۲۹۰ - شمارهٔ صفحه‌ها ۶۹۲، هرصفحه ۱٤ سطر - قطع نیمورقی باندازهٔ ۲۱٤ × ۳۳۵ میلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل، متن وحاشیه مذّهب عالی ودرمیانه، ترجمهٔ سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره و در پیشانی عنوان سوره بخطّ رقاع عالی روی متن زر، بسفیداب تحریردار نوشته شده - سر سوره‌ها وعلائم مذّهب واسامی بخطّ رقاع عالی روی متن زر خام وپختهٔ بوته اندازی‌شده، بزنگار ولاجورد وسفیداب تحریردار، نوشته شده است - تمام اوراق بین‌السطور طلااندازی و منقش است - صفحهٔ ماقبل آخر، دارای دو سرفصل مذّهب مرّصع و نیمهٔ آخر صفحهٔ آخر مذّهب میباشد .

این نسخه، ازحیث کیفیت ترجمه و تذهیب وجلد و مخصوصاً خطّ نستعلیق، از نوادر و نفایس هنری قرن گذشته ایرانست .

۱۴۸
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ غبار خوش - رقم میرزا محمد خوانساری - تاریخ تحریر ۱۲۹۱ - کاغذ ترمهٔ جدول و کمند زرّین دار - جلد روغنی (قرن-

---

(۱) رجوع شود بفهرست نمایشگاه خطوط نستعلیق کتابخانهٔ ملی، ص ۱۶ .

تذهیب قرآن ، اثر عبدالوهّاب مذهّب و نسخه ، بامر ناصرالدین شاه کتابت و تذهیب و تجلید شده و این معنی در یك صفحه و نیم پس از خاتمهٔ متن قرآن بخطّ رقاع عالی نوشته شده است .

۱۴۶
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ خوش ــ رقم حسین بن علی عسکرار سنجانی ــ تاریخ تحریر ۱۲۸۵ ـ کاغذ ترمه ــ جلد روغنی نقاشی شده ممتاز منقش بگل و بوته ــ شمارهٔ صفحه ها ۷۱۲ ، هر صفحه ۱٤ سطر ــ قطع رحلی باندازهٔ ۱۹۰ × ۳۱۰ میلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل ، فهرست سور تمام تذهیب و نام سور در ترنجهای کوچك طلائی نوشته شده ــ دو صفحهٔ بعد ، دعای قبل از تلاوت قرآن را داخل در ترنجی با طلا نوشته اند و اطراف آنرا تمام تذهیب نموده اند ـ دو صفحهٔ سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره نیز ، تمام تذهیب و در نهایت زیبائی و امتیاز در شیراز ، تذهیب شده ــ سر سوره ها مذهّب و تقسیمات و جزء ها با ترنجهای کوچك نمایانده شده و از حیث خطّ و تذهیب بسیار ممتازست ـ متن زیر خطوط نوعی افشان است ـ ترجمهٔ فارسی قرآن بخطّ نستعلیق میباشد .

۱۴۷
ترجمهٔ فارسی قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نستعلیق نیم دودانگ ممتاز ـ رقم میرزا محمد حسین کاتب السلطان

زمینهٔ زربسرخی نوشته شده ـ سرسوره ها مذهّب مرصّع و اسامی سوره ها بخطّ متن ، بسرخی نگاشته شده است.

۱۵۰
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن سیزدهم) ـ کاغذ پوست آهو ـ جلد روغنی مذهّب پشت ترکی ـ شمارهٔ صفحه ها ۴۸۶ ، هرصفحه ۱۸ سطر ـ قطع کوچك بغلی باندازهٔ ۴۵ × ۷۴ میلیمتر.

دو صفحهٔ اوّل فهرست سوره هارا نوشته و تمام تذهیب نموده اند ـ درصفحهٔ بعد دعای قبل از تلاوت را در ترنج طلائی نوشته و تمام تذهیب کرده اند ـ دو صفحهٔ سورهٔ فاتحه و آغاز سورهٔ بقره ، تمام مذهّب بین السطور تمام طلا اندازی ـ سرسوره ها و تقسیمات و رموز قرآنی نیز مذهّب میباشد.

۱۵۱
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ نسخ غبار و سه سطر اوّل وسط و آخر ثلث کتابت خوش ـ رقم علی بن الحسین زین العابدین الحسنی الحسینی الموسوی الکاظمی ـ بدون تاریخ تحریر (درحدود قرن دهم) ـ کاغذ خانبالغ قابسازی شدهٔ جدول و کمند زرین دار ـ جلد روغنی عالی (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه ها

سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ٤٨٦، هرصفحه ١٨ سطر ـ قطع بغلی باندازهٔ ٥٠ × ٨٠ میلیمتر.

دردو صفحهٔ اوّل، در دو بوته جیغهٔ مذهّب، دعای قبل از تلاوت قرآن ودعای سجده بسرخی و سیاهی نوشته شده ـ دوصفحهٔ دوّم افتتاح قرآن، متن وحاشیه مذهّب مرصّع وسورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره درمیان وعنوان سوره درپیشانی روی متن زر بسرخی نوشته شده ـ صفحات تماماً طلااندازی است ـ سرسوره‌ها و علائم مذهّب مرصّع و اسامی بسرخی روی متن زر نوشته شده است.

١٤٩
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ سلطنتی)

خطّ تعلیق کتابت عالی ـ بدون رقم وتاریخ تحریر (قرن سیزدهم) ـ کاغذ کشمیری نخودی جدول زرین دار ـ جلد میشن مشکی ترنج و نیمترنج وحاشیه منگنهٔ مذهّب منقش (قرن سیزدهم) ـ شمارهٔ صفحه‌ها ٤١١، هرصفحهٔ ١٤ سطر ـ قطع نیمربعی باندازهٔ ١١٠ × ١٩٠ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل جدول بندی‌شده وداراى یک‌سرفصل مذهّب واسامی سور بخطّ متن‌قرآن، بسرخی‌درجدولها نوشته شده ـ دوصفحهٔ دوّم مذهّب مرصّع ودعای قبل ازتلاوت بخطّ متن، در ترنجهای وسط نوشته شده. دوصفحهٔ سوّم افتتاح قرآن، متن وحاشیه مذهّب مرصّع و سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره، درمیان وعنوان سوره درپیشانی وذیل بخطّ متن روی

دوصفحهٔ اوّل سورهٔ فاتحه وآغازسورهٔ بقره، تمام مذّهب ـ بین ـ
السطور دو صفحهٔ بعد طلااندازی و حواشی آن نیز مذّهب ـ سرسوره ها
باطلا درپیشانی زمینه لاجورد نوشته شده وتقسیمات ورموز قرآنی واسامی
سور درسرصفحه وحواشی اوراق باترنجهای کوچك نمایانده وتمام صفحات
مجدول میباشد .

درآخرقرآن کاتب، قصیده ای درمدح فرهاد میرزا معتمدالدوله، که
این قرآن شریف را برای اونوشته، گفته ومرقوم داشته وفرهاد میرزا، این
قرآن را به پسرش احتشام الملك هبه کرده، وی نیز درپشت صفحهٔ اوّل
شرحی دالّ براین مطلب نوشته ومهرکرده است .

۱۵۳
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ خوش ـ رقم سید محمد بقاء اصفهانی شاعر ـ تاریخ تحریر
۱۲۹۹ ـ کاغذ ترمهٔ اصفهانی ـ جلد روغنی ممتاز ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۵۸۰ ،
هرصفحه ۱۷ سطر ـ قطع پنج صفحه ای باندازهٔ ۱۳۵ × ۲۱۵ میلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل تمام تذهیب و دارای دو ترنج مذّهب میباشد که
در وسط ترنجها دعای قبل ازتلاوت و افتتاح، باطلاروی لاجورد نوشته شده
و در اطراف دوصفحهٔ مرقوم، نام سور قرآن در کتیبه نگاشته و در غایت
نفاست تذهیب نموده‌اند ـ دوصفحهٔ بعد که سورهٔ فاتحه وآغاز سورهٔ بقره
میباشد، تمام مذّهب عالی وبقیه مجدول وبین السطور طلا اندازی میباشد ـ

۶۵۲، هر صفحه ۱۳ سطر ـ قطع نیمربعی باندازهٔ ۹۵ × ۱۴۰ میلیمتر.

دوصفحهٔ اوّل متن و حاشیه مذّهب مرّصع عالی ودرمیانهٔ ترنجها سورهٔ فاتحهٔ بخطّ ثلث روی متن زر بسفیداب تحریردار، نوشته شده ـ اوّل سورهٔ بقره یك سر لوح مذّهب دارد واین دوصفحه متن وحاشیهٔ مذّهب است ـ سر سوره ها و علائم مذّهب واسامی روی متن زر بسرخی بخطّ ثلث عالی است ـ تمام صفحات جدول بندی شده وسطر اوّل و آخر بقلم لاجورد وسطر وسط بزراست ـ همهٔ صفحه ها بگل و بوته مذّهب مرّصع مزّین میباشد ـ خواصّ سور بخطّ شکسته خفیّ یا غبارخوش نوشته شده است.

اصل نسخه قدیم واز آثار قرن دهم است، ولی تذهیب و تزیینات حواشی اضافات آن جدید میباشد، از جمله جلد آن، عمل میرزا اسدالله مذّهب مشهدی و تاریخ ۱۲۹۴ و تجلید و تذهیب آن، عمل میرزا حسینعلی شیخ الاطباء درتاریخ ۱۲۹۳ است.

۱۵۴
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملك)

خطّ نسخ خوش ـ رقم میرزا آقاجان پرتو اصفهانی شاعر ـ تاریخ تحریر ۱۲۹۷ ـ کاغذ ترمهٔ اصفهانی ـ جلد ساغری مشکی مذّهب ـ شمارهٔ صفحه‌ها ۴۲۲، هرصفحه ۱۹ سطر ـ قطع پنج صفحه ای باندازهٔ ۱۲۸ × ۲۱۴ میلیمتر.

۱۵۵

قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ کتابت جلیّ عالی - بدون رقم و تاریخ تحریر - کاغذ ترمهٔ جدول و کمند زرین دار - جلد روغنی ممتاز (قرن چهاردهم) - شمارهٔ صفحه‌ها ۸۳٤، هرصفحه ۱۱ سطر - قطع رحلی باندازهٔ ۳۱۰ × ٤۷۰ میلیمتر .

دوصفحهٔ اوّل افتتاح قرآن متن وحاشیه مذهّب مرصّع عالی وسورهٔ فاتحه وآغازسورهٔ بقره درمیانه، وعنوان درپیشانی بخطّ رقاع عالی روی متن لاجورد، بزرنوشته شده - علائم وسر سوره ها مرصّع واسامی روی متن لاجورد و نیل وگاهی زر، بخطّ رقاع بقلم زر نگاشته شده درمقابل علائم جزء ونیز در دوصفحهٔ اوّل، درترنج های مذهّب روی متن لاجورد، اسم ظلّ السلطان بخطّ رقاع بزر نوشته شده است .

ترجمهٔ فارسی قرآن بخطّ نستعلیق کتابت عالی درذیل سطور بسرخی نوشته شده است .

این نسخه، علاوه برمتن قرآن مشتمل برتفسیرفارسی « درّة الخاقان فی تفسیرالقرآن » تألیف « محمدحسن بن محمد حسین الحسنی الحسینی » میباشد که بامرفتحعلیشاه قاجار تألیف شده ومطالب تفسیرکه بایک سرفصل مذهّب مرصّع آغاز گردیده، درچهار صفحهٔ اوّل در میان جدولهائی که درمتن و حاشیه از زرساخته شده، بچلیپا و یا افقی و بعد درحواشی بچلیپا

سرسوره ها و علائم و تقسیمات و جزوها نیز مذّهب است - دو صفحهٔ آخر داخل دو ترنج دعای ختم کلام الله تحریر و اطراف آن بااسلیمی تذهیب شده است .

این نسخه برای ناصرالدین شاه نوشته شده و ناصرالدین شاه درحاشیهٔ صفحهٔ ما قبل آخر شرحی بدین مضمون نوشته است : « این کلام الله را که برای من نوشته بودند بامین السلطان التفات فرمودیم . یونت ئیل سنهٔ ۱۳۰۰ »

۱۵۴
قرآن
(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ غبار خوش - بدون رقم وتاریخ تحریر (قرن سیزدهم) - کاغذ ترمه - این نسخه بشکل طوماری تهیه شده که طول آن ۱۲ متر و ۶۰ سانتیمتر وعرض آن ۱۰۷ میلیمتر است وازاوّل تا آخر حواشی مذّهب میباشد - درابتدا فهرست سور در ترنجهای کوچك مذّهب عالی روی متن لاجورد ، بخطّ رقاع بزر نوشته شده وبعد ، دعای قبل از تلاوت درقاب مذّهبی عالی ، درترنجی روی متن لاجورد ، بخطّ رقاع عالی ونیز درقاب مرصّع مذّهب دیگر ، سورهٔ فاتحه ، بهمان منوال کتابت شده - سرسورهها وعلائم مذّهب واسامی بخطّ رقاع خوش ، روی متن زر بسرخی ، وخواصّ سور ، درحواشی بخطّ شکسته خفیّ خوش نوشته شده است و آخر نسخه مقداری مذّهب میباشد .

صفحه ها ۹٤، هر صفحه ۱۱ سطر - قطع نیمربعی باندازهٔ ۹۸×۱۵٦ میلیمتر .

دو صفحهٔ اوّل متن وحاشیه مذهّب عالی - بین السطور طلاابدازی شده - علائم وسرسوره ها مذهّب مرصّع عالی وسرسوره ها بخطّ رقاع عالی روی متن زرخام وپخته، بزرتحریردار، نوشته شده - خواص سور درحواشی بخطّ شکستهٔ کتابت خفیّ عالی بخطّ محمد بهائی جرفادقانی بتاریخ ۱۲۹٦ نوشته وتذهیب شده است .

نسخه، قبل ازتاریخ ۱۳۰۳ کتابت شده وشاید تاریخ اصل، ۱۲۹٦ باشد واین تاریخ ۱۳۰۳، هنگامی است که کاتب آنرا اهدا کرده است .

بخطّ نستعلیق کتابت خوش و عناوین آن بهمان قلم بخطّ ثلث رقاع عالی بسرخی نوشته شده است.

این نسخهٔ نفیس که کاتب آن معلوم نیست، ناقص مانده بوده و بامر مسعود میرزا ظلّ السلطان در حکومت اصفهان، در مدّت هفت سال، هنرمندان عصر، آنرا تذهیب و تجلید و تکمیل کرده اند و از جمله، کاتب ترجمه و تفسیر آن «میرزا علی اکبر گلستانه ابن محمد ابراهیم گلستانه» است که آنرا بسال ۱۳۰۸ تمام کرده است.

۱۵۶
قرآن

(مجموعهٔ کتابخانهٔ ملی)

خطّ نسخ غبار خوش ـ بدون رقم و تاریخ تحریر (قرن سیزدهم) ـ کاغذ دولت آبادی جدول و کمند زرین دار ـ جلد تیماج عنابی ـ شمارهٔ صفحه ها ۵٤٤، هر صفحه ۱۹ سطر ـ قطع بغلی باندازهٔ ۳۵ × ۵۵ میلیمتر ـ اسامی سوره ها و علائم بخطّ رقاع غبار خوش بسرخی نوشته شده است.

۱۵۷
جزئی از قرآن

(مجموعهٔ آقای دکتر مهدی بیانی)

خطّ نسخ کتابت عالی ـ رقم ملازین العابدین محلاتی ـ تاریخ تحریر ۱۳۰۳ ـ کاغذ فستقی جدول و کمند زرین دار ـ جلد روغنی عالی ـ شمارهٔ

تذکره واعتذار

برای تهیهٔ مقدمات و ترتیب نمایشگاه نسخه های نفیس قرآن درموزهٔ ایرانباستان ، کمیسیونی تشکیل گردیدکه اینجانب نیز ازطرف ادارهٔ کلّ باستانشناسی برای‌شرکت درآن دعوت شده بود ودر همان‌کمیسیون تصمیم تدوین‌فهرست‌نمایشگاه‌اتخاذ گردیدو انجام‌اینخدمت‌از اینجانب‌خواسته‌شد .

پس مراتب بعرض مقام وزارت فرهنگ نیز رسید و دراین باب اشارتی هم ازطرف وزارت متبوع شد .

اینجانب با طیب خاطر انجام آنرا بعهده گرفتم ؛ زیرا کـه انجام اینخدمت فرهنگی را یکرشته ازوظائف افتخاری کتابداری خود میدانستم وامیدوار بودم وظیفه‌ای‌که بعهده‌گرفته‌ام بنحوشایسته بپایان‌رسانم و بااین اقدام ، دینی‌که ازمساعدتهای‌معنوی وابراز نظریّات صائبهٔ آقای‌گدار مدیر کلّ موزه و همکاریهای سودمند اداری آقای مصطفوی رئیس اداره کلّ باستانشناسی ، درظرف ده سال خدمت در کتابخانهٔ ملی درعهده داشتم ، تا اندازه ای ادا کنم واز هرجهت دراین سوداگری سود را بسوی خود میدیدم ، که خدمتی متبرّك و مبارك بود و امتثال اشارت وزارت متبوع خود و همکاری بی‌شائبه ، بایکی از ادارات که همیشه پیوستگی معنوی داشته ایم .

بنا بر این بزودی بکار تدوین فهرست آغاز نهادم ولی باورود در آن بدشواریهائی برخوردم که ناگزیر ازذکر آنها هستم بدینقرار :

ظاهر نسخه بوده است ، نه تشریح و تفصیل کیفیت معنوی آنها از لحاظ کتابشناسی، ودرواقع فهرست حاضر میتواند مورد استفادهٔ علاقه مندان بهنر خط» وتذهیب وتزیین وتجلید وتاریخ آن باشد وبرای محقق کتاب‌شناس زیادت فایدتی ندارد.

☆☆☆

درآغاز کار همکاردانشمندم، آقای احمد سهیلی خوانساری درخدمتی که اینجانب شروع کرده بود مساعدت فرمودند، چنانکه چندی از نسخه هائیکه فهرست شده از جمله، عموم نسخه های متعلق بکتابخانهٔ ملك که بنمایش گذاشته شده‌است، صرفاً مطالعات واثرقلم ایشان میباشد؛ ولی متأسفانه گرفتاری شخصی ایشان مرا ازادامهٔ این همکاری محروم داشت و اینك وظیفهٔ خود میدانم از مساعدتی که فرموده‌اند سپاسگزار وتوفیقات ایشانرا درخدمت مقدّس خود آرزومند باشم.

(تهران، اسفند ماه ۱۳۲۷)

مهدی بیانی

هنگام شروع فقط درحدود شصت نسخه ' برای نمایش جمع آوری شده بود ولی بتدریج این شماره ' از دو برابر و نیم هم تجاوز کرد .

اهمیت ونفاست نسخه ها باندازه ای بود 'که سزاوار نبود سر سری ، بدان نگریست و بسادگی بفهرست کردن آنها پرداخت .

دامنهٔ مطالعات وسیع بود ' ونه تفصیل و تطویل صفحات راهنما بنا بمقتضیات ' جایز بود ونه فرصت کافی درپیش .

درست مصادف همین اوقات ' خود درکتابخانهٔ ملی ' خدمتی مشابه این خدمت در پیش داشتم ؛ بدینمعنی که مشغول تهیه مقدمات نمایشگاه خطوط خوش کتابخانهٔ ملی وتدوین فهرست وطبع آن بودم .

رویهمرفته ' خدمتی سهل وممتنع درمقابل بود 'که ازطرفی هریك ازنسخه ها منبع سرشار تحقیقات و مطالعات بود واز طرف دیگر باوقت محدود ومقدورات معدود ' دستم بسته بود .

باهمهٔ این احوال درمدّت چند ماه ' باشوق وشوری که درسر هر کتاب دوستی هست ' دقیقه ای از فرصت را ضایع نکردم و بهر دو کار پرداختم تا آن هردو را پرداخته ساختم و خدمت فرهنگی کوچکی بانجام رسانیدم .

حال اگر توصیفات این نسخه ها ' خلاصه و یا نارسا باشد ' تصوّر نرود که حقّ معرّفی آنها ادا شده است ؛ بلکه اینجانب معترف است که بعض آنها ' شایستگی آنرا دارد که بتنهائی باندازهٔ مجموعهٔ این فهرست دربارهٔ آنها قلمفرسائی شود واگر در اینجا کاری شده است ' توصیف و تعریف